

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

ISSN: 1857-7342

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2010**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

Издавачки совет:

д-р Саша Митрев
д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
м-р Кирил Барбареев
м-р Верица Јосимовска
Елена Јосимовска
Александар Донски

Редакциски одбор:

д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
Александар Донски

Главен и одговорен уредник:

д-р Кирил Цацков

Единица на Универзитетот:

Институт за историја и археологија

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Институт за историја и археологија
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

СОДРЖИНА

Кирил ЦАЦКОВ Атентатот на генерал Михајло Ковачевиќ и воведувањето специјална полициска состојба во Штипско.....	5
Ванче СТОЈЧЕВ Македонскиот идентитет во античкиот период.....	11
Звонимир НИКОЛОВСКИ Неколку култни конституции од Кумановско.....	21
Зоранчо МАЛИНОВ Етничките процеси во североисточниот дел на македонскиот етнографски простор (прв дел).....	27
Стојан РИСТЕСКИ Каде дошол прво свети Климент во Кутмичевица?.....	39
Драган ЗАЈКОВСКИ Ранохристијанскиот црковен епископат во Македонија во IV век.....	47
Трајче НАЦЕВ Фортификацијата на доцноантичкиот град Баргала.....	55
Оливер ЦАЦКОВ Гимназиското образование во Штип меѓу двете светски војни.....	65
Страшко СТОЈАНОВСКИ Состојбите во Македонското револуционерно движење од потпишувањето на Мајскиот манифест до убиството на Тодор Александров.....	71
Ицо НАЈДОВСКИ Животот на Македонците во Австралија и неговата структура.....	81
Душан СИНАДИНОСКИ Македонците во извештајот на Комисијата за имиграција во САД во 1907 година.....	91
Гоце АНГЕЛИЧИН ЖУРА Традицијата на Јустинијана Прима во титулатурата на охридските поглавари.....	101
Ристо СТЕФОВ Сведоштва на некои од македонските „деца-бегалци“.....	107

Верица ЈОСИМОВСКА	
Добродетелот Константин Анастасов (Хаџи Костадин, логотет).....	117
Елена ЈОСИМОВСКА	
Штипските читални од XIX век како вистински културни центри.....	121
Александар ДОНСКИ	
Етно-културната засебност на античките Македонци во делото на Павсанија	127

UDC: 323.285(497.731) „1927“

д-р Кирил ЦАЦКОВ
Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

АТЕНТАТОТ НА ГЕНЕРАЛ МИХАЈЛО КОВАЧЕВИЌ И ВОВЕДУВАЊЕТО СПЕЦИЈАЛНА ПОЛИЦИСКА СОСТОЈБА ВО ШТИПСКО

Поттикот за определувањето на оваа тема не беше случаен, бидејќи токму атентатот на генерал Ковачевиќ често е исполнет со контроверзии и противречности, кои се одразувале врз економско-политичкиот, образовниот и духовниот живот во Брегалничката област. Од тие причини сакам да дадам свој придонес во расветлувањето и вистината за настаните врзани со ова убиство.

Кои биле вистинските мотиви за убиството на генерал Ковачевиќ? Во моментот кога се почувствува попуштање на политичките стеги, во штипскиот регион се случил настан кој овозможил ново засилување на теророт и крвава одмазда на кралскиот режим. Тоа било убиството на генерал Ковачевиќ на 5 октомври 1927 година.

Михајло Ковачевиќ е роден во 1878 година, во село Рибница – Ваљево. Основното образование го завршил во Крагуевац, а потоа заминал на Нижата воена академија. Во септември 1902 година бил унапреден во чин поручник. Како поручник учествувал во убиството на кралот Александар Обреновиќ и неговата жена Драга Машин. Во 1913 и 1914 година било извршено и првото регрутирање на околу 2.000 млади Македонци од Брегалничката област, кои биле испратени во Крагуевац. Овде бил формиран нов полк, познат под името Брегалнички пешадиски полк.

Учествувал во сите војни што ги водела српската војска. На Солунскиот процес, како сведок бил повикан и Михајло Ковачевиќ, со задача да сведочи лажно, со што би придонел кралот Александар полесно да ја реализира својата цел во пресметката со високите офицери Апис и Бабиќ. Меѓутоа, тој одбил лажно да сведочи, кажувајќи ја вистината, заради што бил затворен. Рехабилитиран е дури на обновениот Солунски процес во Белград.

Во 1922 година станал командант на Пешадиската бригада на Вардарската дивизиска област во Штип. На 1 ноември 1925 година го добил чинот бригаден генерал и сè до својата смрт - убиството од 5 октомври 1927 година - останал на служба во Штип.

Престојот на генерал Михајло Ковачевиќ во Штип оставил трајни впечатоци не само на неговите современици, туку и подоцна. На што се

должи тоа? Пред сè, тој бил поборник на хумани меѓучовечки односи среде луѓето без разлика на нивната национална припадност.

Заедно со својата жена Зорка, во Штип го формирал друштвото „Коло на српските сестри“. Исто така, бил еден од основачите за формирање на Пчеларско друштво, а покрај тоа со своите совети често ги помагал земјоделците, особено лозарите. Посебно треба да се одбележи активностата на Михајло Ковачевиќ околу омасовувањето на Соколското друштво и подобрувањето на условите за работа на соколите. Забележлива е и неговата работа за просветното издигнување на луѓето од овој регион. Лично барал материјални средства за школување на талентирани ученици од сиромашни средини од Министерството за образование. Според сеќавањата на голем број штипјани, на крајот од секоја учебна година генералот ѝ подарувал машина за шиене марка „Singer“ на најдобрата сиромашна ученичка од Работничкото училиште. Без оглед на тоа дали сето ова било резултат на демагошки причини или на асимилаторска политика, сепак непобитен е податокот дека генерал Михајло Ковачевиќ ќе остави белег на едно време и трајни сеќавања на неговото постоење.

Токму оваа популарност на генерал Ковачевиќ меѓу граѓаните во Штип го свртела вниманието на ВМРО (Автономисти) кои работеле на бугарска територија и кои биле добро информирани за активностата во штипскиот регион и пошироко. Таа била причината што Централниот комитет на ВМРО (Автономисти) и Иван Михајлов ќе ја донесат и конечно одлуката – да се убие оваа личност. Затоа е сосема оправдан скептицизмот во однос на мислењето дека потегот за убиство на генералот бил спонтан и случаен. Напротив, изборот за неговото убиство бил организиран и подолго време подготвуван. Како потврда за ова се и заканувачките писма што генералот често пати ги добивал. Во едно од тие писма се вели: *„Ти го спречуваш приединувањето на Македонија кон мајка Бугарија и затоа ќе платиш со својата глава“*. За ова бил свесен и генералот Ковачевиќ, за што зборува и податокот од неговиот последен престој во Белград, кога на еден свој пријател при збогувањето му рекол: *„Најверојатно повеќе нема да се видиме“*. Сето тоа укажува дека на популарниот генерал му биле одбројани деновите и се чекало само на миг или повод. На тој фатален ден генералот се наоѓал во касарната на своите вообичаени обврски. По завршувањето на работата заедно со потполковникот Томиќ, началник на инженеријата, навратил во „Гранд Хотел“. По излегувањето од хотелот, заедно со факонот Јордан Јевремовиќ, кој исто така бил во хотелот, заминале во правецот на раскрсницата „Рајска“, „Крал Петар“ и „Цар Душан“, преку патот на црквата „Св. Никола“. Тогаш ненадејно одекнал револверски истрел. Потоа уште три, од кои два го погодиле в глава, а еден завршил во градите на генералот. Тој веќе бил мртов.

Кои биле атентаторите на генерал Михајло Ковачевиќ? Извршители на овој атентат биле: Илија Лилинков, Благој Кралев и Ипократ Развигоров.

Атентаторот Благој Кралев бил син на егзархискиот бугарски учител Јордан Кралев, кој во 1907 година пребегнал во Софија, заедно со својот син. Работеле како трговци. Овдека се вклучил во редовите на бугарските анархисти за подоцна да се вклучи во редовите на Македонскиот комитет на Вардарска Македонија. Изборот Благој Кралев да го убие генералот не бил случаен - тој веќе ѝ бил познат на софиската полиција како убиец, иако бил ослободуван од судските процеси, благодарение на неговата приврзаност со Македонскиот комитет на Ванчо Михајлов. Често ги менувал комитетските чети за на крајот, по системот тројка, да биде испратен во Штип.

Вториот атентатор, Илија Лилинков, како и многумина штипјани, не сакајќи да служи во српската војска, во 1922 година се префрлува во Бугарија. Учествовал во многу акции во штипскиот и радовишкиот крај. Според некои извори, учествовал и во убиството на Александар Стамболиски. По професија бил кројач, еден од оние кои српската влада ги амнестирала, поради што бил должен да се јавува секој ден во полиција.

Ипократ Развигоров бил роден во Штип. Како и Лилинков, за да ја избегне воената обврска, и тој пребегнал во Бугарија. Во Перник работел како рудар. По сериозната повреда откако ќе стане траен инвалид се враќа во Штип, каде исто така бил аместиран. За истакнување е дека српската власт во него стекнала целосна доверба, не претпоставувајќи дека крои пеколен план.

По извршениот атентат убијците успеале да побегнат од градот, упатувајќи се во правец на Радовиш, сакајќи оттаму да се префрлат кон Малеш и бугарската граница. За тоа што не ја оствариле својата замисла фатални се два момента: едниот – телесната повреда на Илија Лилинков, кому едната нога речиси целата му била неподвижна, и вториот - средбата со кметот на селото Држанци. Откако кметот им дал храна и цигари, веднаш ја известил првата жандармериска станица. На потерата не се чекало долго. Во неа, покрај жандарми, учествувала и војската од Штипската дивизија, која ги опколила на местото наречено Ораовска Река. Атентаторите успеале да се засолнат во една пештера, но набргу биле откриени. На местото на настанот загинале Илија Лилинков и Ипократ Развигоров, чии тела биле толку накажани што било тешко дури и да се идентификуваат. Третиот член на оваа тројка бил фатен жив и префрлен во Штип.

Утредента во 7 часот наутро била извршена идентификација на комитите. Впечатлив момент од овој настан бил ликот на мајката на Илија Лилинков – Анастасија, која доближувајќи се кон телото на својот син извикала „Еве го, господине. Тоа е мојот син, проклет син! Да даде Господ земјата да не го прими!“ . Се свртела кон својот мртов син велејќи: „Што направи со нас, сине?!“. Мајката Анастасија си знаела дали овие зборови ѝ доаѓаат од срцето и од душата или од изнудениот страв за да ги слушне многубројниот насобран народ.

Мртвиот Ипократ Развигоров бил препознат од својот брат. Што се однесува до Благој Кралев, можеби повеќепати ќе жали што останал жив, бидејќи за него голготата допрва доаѓала. Српските полициски власти сакале максимално да го искористат овој настан и да добијат нови сознанија за неговата заднина.

И се чини дека во тоа целосно успеале. Дека е тоа така сликовито кажува и иследникот Свет М. Драгачевиќ во својот извештај заведен со број 150 од 11 октомври 1927 година, каде го опишува начинот на испитување на обвинетиот Благој Кралев, обвинет за убиството на бригадниот генерал Михајло Ковачевиќ. Еве дел од извештајот:

„- Се викам Благој Јордан Кралев, стар 21 година и поданик бугарски.

- Кои се членовите на Централниот комитет и каде живеат?

- Членови на Централниот комитет се бугарскиот генерал А. Протогеров, Иван Михајлов и Ѓорѓи Попхристов. Генерал Протогеров живее во Софија, на улица „Валково“, а честопати наминува во Кустендил и Петрич, каде нема постојано место на живеење, тука се сместува кај своите пријатели. Иван Михајлов, бивши студент, живее во Софија на улица „Цар Борис“ бр. 47. Често ги обиколува пунктовите на началниците во целата земја. За Ѓорѓи Попхристов знам само дека живее во Софија. Ѓорѓи сега се наоѓа во Албанија каде врши организирање на бугарските чети за префрлување во Србија. Главните пунктови се наоѓаат во: Кустендил, Цумаја, Петрич, Свети Врач и Нехомија. Пунктови началници се: за Кустендил – Куртов, бивши учител, за Цумаја – Карацов, за Петрич не го знам. Од претставниците на Централниот комитет: во Софија се Прличев, Томалев и Шанданов, во Кустендил – Узунов, бивши судија, во Свети Врач – Развигоров, син на Мише Развигоров.

- Благој, кажи во кој однос се наоѓаат бугарската државна управа и воените власти спрема Централниот комитет?

- Односите помеѓу Централниот комитет и бугарските управни воени власти се во добри односи и се помагаат меѓу себе“.

Понатаму Благој Кралев детално образложува во што се изразуваат тие добри односи, каде се наоѓа главната каса на комитите, колкави биле платите на куририте, комитите, началниците, војводите и др. На прашањето на иследникот, кој го извршил атентатот на генерал Ковачевиќ во Штип, Благој Кралев одговорил:

„Атентатот во Штип на генерал Ковачевиќ, по наредба на Комитетот, го извршихме - јас, Благој Кралев, Илија Лилинков и Ипократ Развигоров. За извршување на оваа задача, Илија Лилинков бил испратен во Штип порано, јас и Ипократ дојдовме на еден ден пред овој настан. Се најдовме со Илија и го пречекавме генералот Ковачевиќ пред неговата куќа, на петти овој месец и го убивме. За извршување на оваа задача од Комитетот добивме револвери, пушки, бомби и пари. За извршување на овој чин наредба издал Иван Михајлов. Член на Централниот комитет“.

Атентатот на генерал Ковачевиќ предизвикува силен интерес не само во српскиот печат, туку и во печатите на многу европски земји.

Убиството на генерал Ковачевиќ во Штип и во Брегалничкиот регион предизвикало незапаметен терор од кога и да било порано. Михајло Каламатиевиќ повторно ја зел целокупната власт во градот и околината и потпомогнат од полицијата и власта завел режим на терор и убиства. Градот бил опкружен и отсечен од другиот свет. Според сеќавањата на многу сведетели на овој настан, полицијата и војската ги контролирале сите патишта што излегувале и влегувале во Штип. На одделни витални места деноноќно стражареле полициски и воени лица, за да не може населението ниту да излегува, ниту да влегува во Штип. Луѓе кои се нашле овој момент во Штип, случајно или на гости, биле водени во полициските станици, каде биле задржувани и малтретирани. За овој настан пишува и весникот „Време“ во Белград, од 7 октомври 1927 година, при што истакнува дека градот бил обиколен со војска и жандармерија. Дуќаните биле затворени. Никој не смеел да ги отвори, освен гостилничарите и пекарите. Во вечерните часови не смеело да се види некој на улица, освен во придружба на жандарми. Секој премин од градот, без посебни пропусници од страна на власта, бил оневозможен. Новинарите, исто така, тешко се пробивале низ војската и жандармеријата за да добијат некој извештај.

Во Штип на 16 март 1928 година, Штипскиот правосуден суд ја донел следнава одлука: Благој Кралев – осуден на смрт. Пресудата му била извршена во 1929 година, Коле Делипетровиќ исто така осуден на смрт, Донче Живадиновски, бивш кмет – осуден на смрт, Панче Бардаровиќ – осуден на смрт, Илија Велковиќ – 20 години робија во окови, Џорџе

Златковиќ – 15 години, Ванѓел Стаменковиќ – 12 години, Стамен Доневиќ – 15 години, Трајче Гуњов – 20 години, Васил Гранков – 12 години, Атанас Рашковиќ – 12 години, Коча Душевиќ – 5 години, Михајло Буретчијевиќ – 12 години и Јана Донева – 4 месеци. Подоцна, Апелациониот суд во Скопје ја преименувал пресудата на Штипскиот првостепен суд, а смртните казни на Донче Живадиновски, Панче Бардаровиќ и Коле Делипетровиќ ќе ги намали на 20 години. Ослободени биле Јана Донева, Јордан Ќертаков, Јордан Воденичаровиќ, Симо Џорџевиќ, Василија Бочваровиќ, Крум Хаџиандоновиќ и другите.

Изменетите услови целосно оделе во прилог на Михајло Каламатиевиќ, кој веќе повторно можел да прави што сака и колку сака, што е важно со благослов на власта.

На 8 октомври 1927 година, на седницата на Општинскиот одбор во Штип, била донесена одлука која гласи: најголемиот неизграден пазар во Штип да го носи името на Михајло Ковачевиќ и да се подигне споменик. Овој црн терор кој го спроведувал Михајло Каламатиевиќ ќе продолжи и за време на монархофашистичката диктатура и по неа. За потврда на ова ќе се послужиме со зборовите на Сава Д. Петровиќ, познат адвокат во Штип и претседател на Одборот на Брегалничката банка, акционерско друштво во Штип, кој во еден извештај од 11 август 1934 година до Штипскиот суд, заведен под број 9609, ја користи можноста да даде свое мислење за општата состојба на градот, а најмногу за самоволијата и најнечовечките постапки на Михајло Каламатиевиќ. Во спомнатото писмо на народниот пратеник Шушкаловиќ ја потврдува и оваа вистина: *„Господине министер, едно тешко зло го следи народот на Јужна Србија и предизвикува мачно расположение кон одредени фактори од државната управа кои требаше да влеат надеж во постоењето на нашата држава и во можноста за нејзиното брзо напредување, Тоа се чиновниците од вашиот ресор, полицијата и јавната безбедност. Недоволната и погрешната работа на тие чиновници доведе илјадници луѓе денес да гнијат по затворите на Јужна Србија, со месеци или години и нивниот број од ден на ден се зголемува така што зградите наменети за таа цел не можат да ги прифатат. Главната причина за несреќата на тие илјадници луѓе е во тоа што правилно и јасно не се применуваат уредбите од член 156 и 157 од Законот за кривична постапка, најпрвин сè повеќе луѓе се товарат, а дури потоа се бараат докази за нивната вина“.*

Дека убиството на Генералот било очекувано, како последица на состојбата на народот во Македонија, признаваат и нејзините поробители. Во спомнатото писмо на народниот пратеник Шушкаловиќ ја потврдува и оваа вистина.

UDC: 323.1(=163.3) „652“

проф. д-р Ванче СТОЈЧЕВ

Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

МАКЕДОНСКИОТ ИДЕНТИТЕТ ВО АНТИЧКИОТ ПЕРИОД

Најстарото запишано име на Македонија, користено од грчките морепловци кои пловеле кон север, е Ематија. Македонија како име почнало да се применува од VII/VIII век пр.н.е., кога кралската куќа Аргеади, која ја формирала првата македонска држава, била од областа Орестида (Костурско), чие постаро име било Макета, забележано од Хесиод како име на Македонците, кој го запишал и машкиот пандан Македон. Со текот на времето името Македонија добило политичко и географско значење и ја означувала не само земјата, туку македонската држава и сродните племиња, кои со јакнењето на централната власт постепено се вклучувале во државата на Аргеадите (Наде Проева, *Студии за античките Македонци*, *Historia Antiqua Macedonica*, Скопје, 1997 стр. 35-36).

Античка Македонија го опфаќала просторот во средишниот дел на Балканскиот Полуостров, со препознатливи граници на југ, запад, север и исток. Македонската срцевина ја сочинувале централната рамнина и нејзините придружни падини: „Рамнината е формирана од алувијални талози од четири реки: Халијакмон, Аксиј, Лудија и Галик” (Јуџин Борза, *Во сенката на Олимп* Патрија, Скопје, 2004, стр. 2). Рамнината меѓу средните и долните текови на реките Бистрица (Халијакмон) и Вардар (Аксиј) бил централниот дел на Македонија во географска и политичка смисла на зборот: „Долниот тек на овие реки, во областа Батиаја, бил јадро на заедничката македонска држава, чие создавање го почнала династијата Аргеади – по потекло од Аргос Орестидски” (Наде Проева, *Историја на Аргеадите*, Графотисок, Скопје, 2004, стр. 318). Јужната граница се протегала од реката Пенеј (Peneios) и северните падини на планината Олимп. На југозапад границата продолжувала до планината Пинд, на која се наоѓало тромеѓето меѓу Македонија, Тесалија и Епир. Западната граница почнувала од Пинд и продолжувала по планините Јабланица, Кораб и Дешат, заклучно со Шар Планина, која го означувала тромеѓето меѓу Македонија, Илирија и Дарданија. Северната граница се протегала од планината Јакупица, долината на реката Пчиња, Осоговските Планини и планината Рила. Оваа граница на античка Македонија не била само граница меѓу подоцнешните римски провинции Македонија и Горна Мезија, туку истовремено и граница меѓу двете културни сфери во

антиката: источната, односно хеленската, и западната, односно латинската, т.н. според јазикот на кој се комуницирало во тоа време. Источната граница одела по источните стрмнини на Пирин Планина од устието на реката Места (Нестос) во Егејското Море. Истовремено географската граница била и етничка и јазична граница на Македонија, која е одржувана до денешни дни, со помали и поголеми промени. Скопско-кумановската област, во етничка и географска смисла, не била дел од античка Македонија. Политички таа влегла во состав на македонската држава во времето на Филип II (Наде Проева, *Историја на Аргеадите...3*), кој владеел од 359 до 336 г. пр.н.е.

Државата античка Македонија, која ја создал Филип II, го зафаќала југоисточниот дел од Балканскиот Полуостров, а нејзината површина изнесувала 67.741,20 км², односно 15% од вкупната површина на Полуостровот. Таа се наоѓала меѓу 39°40' и 42°23' северна широчина и 20°12' и 24°48' источна должина (Macedonia, Historical section of the Foreign Office - No 21, London, Published by H.M. Stationers Office 1920; На македонски јазик, Велика Британија и Македонија, Државен архив на РМ. Превод и редакција д-р Тодор Чепреганов и д-р Лилјана Пановска, Скопје, 2000, стр. 23-24).

Наведениот географски простор и неговите граници ја определувале античка Македонија како балкански регион во кој владееле Македонците, а не како дел од Грција: „Овој проширен Македон вклучуваше земји од врвовите на венецот на Пинд до рамницата на Филипи и реката Неста. Неговата северна граница лежела по должината на линијата формирана од Пелагонија, средишната долина на Аксиј и западно-родопскиот масив. Негова јужна граница била басенот на Халијакмон, веригата на Олимп и Егејот, заедно со полуостровот Халкидик како периферија” (Борза... стр. 33).

Географски гледано, античка Македонија може да се подели на три целини или на три дела: Западна (Горна) Македонија, Централна (Долна) Македонија и Источна Македонија. Западна Македонија ја опфаќала планинската област западно и југозападно од Ематитската рамнина, која се протегала до Пинд. Овој регион се совпаѓал со регионот на средишниот и на горниот тек на реката Бистрица. Централна Македонија ја опфаќала големата централна рамнина Алмопија, Пиерското подножје и крајбрежната рамнина, како и долниот тек на реката Вардар – сè до планинските краишта на Солун. Источна Македонија ги вклучува рамниците низ кои течеле Струма (Стримон) и нејзините притоки, како и областите околу Филипи, Кавала и планината Пангај. Овој дел се граничел на север со Родопските Планини, а на југ со Егејското Море.

Во почетокот Халкидик не бил стриктно дел од античка Македонија. Тој, како и Скопско-кумановската област, станал дел од македонската држава во времето на Филип II. „Тој е периферија на вистинска Македонија, но на крајот ќе стане составен дел на историјата на македонската експанзија и на македонските односи со грчкиот свет” (Борза... стр. 33).

Централна или Долна Македонија била јадро на македонската држава и тука се креирале културата и политиката на античките Македонци од IV век пр.н.е до втората половина на II век пр.н.е. Меѓутоа, и во останатите области имало развиени градови и култура. Македонија се состоела од повеќе области, кои своето име го добиле, главно, според името на племето кое ја населувало таа област. Во Горна или Западна Македонија влегувале следниве области: Тимфаја, Орестида, Линкестида, Пелагонија и Пајонија. Позначајни градови биле: Аргос, Хераклеа, Стоби и Лихнидос. Градовите Лихнидос (Охрид) и Хераклеа, близу до Битола, се градови кои ги подигнал Филип II во IV век пр.н.е. Во Долна или Централна Македонија влегувале следниве области: Пиреја, Алмопија, Амфакстида, Ематија, Перебија, Ботијаја и Еордаја. Позначајни градови биле: Дион, Хераклеон, Пидна, Метона, Пела, Ајга, Едеса, Миза и Никомедија. Дион бил свет град со исто значење какво што имал Делфи за грчките полиси. Источна Македонија и Халкидик ги опфаќале следниве области: Кретонија, Бисалтија и Мигдонија. Позначајни градови биле: Тесалоника, Терма, Синд, Амфипол и Ејон (Борза... стр. 97-99).

Светската историографија сè уште конкретно не го одредила потеклото на македонскиот народ. Според познатиот светски историчар Михаил Ростовцев, „Потеклото на македонскиот народ ниту до ден-денес не е разјаснето. Можеби беа Грци, како што се Етолците и Акарнинците, можеби му припаѓаа на семејството на илирските и на тракиските племиња, а можеби во Македонија постепено се населуваа ограноци на секој од тие три индоевропски народи, кои бројно преовладуваа над неариевските жители и, малку по малку, се стопиле со нив, формирајќи нов народ, кој во многу нешта се разликувал од Грците. Но, засега не може да се извлече ниту еден сигурен заклучок. Грците со маќа го разбирале македонскиот јазик, поради што го класифицирале меѓу варварските јазици” (Михаил Ростовцев, *Историја старог света*, Матица српска, Нови Сад, 1990, стр. 155). Американскиот историчар Јуџин Борза смета дека Македонците биле посебен народ или племе, независно од тоа какви врски имале со Грците: „Македонците можеби биле или можеби не биле поврзани со другите познати етнички групи, какви што се Грците кои живееле на југот. Останува јасно дека иако нивните монарси и барони биле во многу нешта хеленизирани, тие го оставиле својот белег во антиката

како Македонци, а не како племе на некој друг народ”. (Борза... стр. 344). Слично тврди и германскиот историчар и дипломат Ханс Лотар Штепан. Тој смета дека античките Македонци се еден од најстарите народи во Југоистична Европа, различен од старите Грци: „Античките Македонци се сметаат за еден од најстарите народи во Југоисточна Европа. Старите Грци ги сметале за варвари бидејќи не говореле грчки, и дури подоцна им дозволија учество на олимписките игри... Прв пат зедао учество во 476 год. пред Христа”. (Ханс Лотар Штепан, *Македонскиот јазол*, Аз-Буки, Скопје, 2004, стр. 15).

За создавањето на македонската држава, исто така, има различни податоци. Според византискиот историчар Синкел, родоначалникот на македонската кралска куќа, Каран бил единаесетти по ред од херојскиот род на Хераклидите, а седми од Теменос, и владеел 28 години со Македонија, и тоа 18 години пред првата Олимпијада, што значи од 794 година од старата ера (Н. Проева, *Студиум...* стр. 39). Константин VII Порфирогенит тврдел дека „Македонската држава станала моќна почнувајќи од третиот син на Херакле, наречен Каран, и се ширела за време на Филип, татко на Александар, а стана силна и преоќна за време на Александар и неговите наследници, доаѓајќи до крајните делови на светот...”. (Константин Порфирогенит, *О управљању царством*, Загреб, 1994, стр. 172). Бидејќи не се зачувани податоци за Каран, како и за другите кралеви по него од династијата на Херакле, за прв крал на династијата на Аргеадите се зема кралот Пердика I од крајот на VII век пр.н.е. Во „Историјата на Пелопонеската војна” (I, 58-61) Тукидид напишал дека прв македонски крал е Пердика, кој живеел во VII век пр.н.е. (околу 707-660).

Херодот напишал дека за време на владеењето на Аминта I, македонската држава била во вазален однос со Персиското царство. За време на владеењето на Александар I (498-454) биле воспоставени пријателски односи со Атина и тој посредувал во договорот меѓу Атина и Персија. Според пишувањето на Херодот, во битката кај Платаја македонската војска, која требало да биде на страна на Персијците и да се бори против Атина, им го предала на Атињаните планот на персискиот војсководец Мардониј. Поради сите заслуги, Атињаните го наградиле Александар, му поставиле златна статуа во Делфи и му дозволиле да се натпреварува во трчање на Олимписките игри. За да му дозволат судиите да учествува на Олимписките игри (бидејќи на варварите не им било дозволено да се натпреваруваат – учествувале само Хелени), тој ги убедува дека не води потекло од Аргос Орестиски, туку од Аргос Пелопонески од кад биле и неговите предци. Подоцна Александар I бил наречен Филхелен – пријател на Хелените, односно тугинец кој ги љуби Хелените и ја добил

почесната титула добродетел. Според Херодот, Александар I Филхелен бил назначен за проксен (конзул), односно официјален покровител на Атињаните во Македонија (Светомир Шкарик, Горге Иванов, *Политички теории - Антика*, стр. 316).

Меѓу најзначајните македонски владетели биле Архелај, Филип II и неговиот син Александар. Според Тукидид, Архелај (413-399 г. пр.н.е.) направил најмногу за Македонија во споредба со сите осум претходни владетели. Тој изградил голем број тврдини и други воени објекти и ја подигнал воената способност на македонската држава на повисоко ниво. Во македонската држава извршил повеќе промени на политички и на економски план: ја преселил македонската престолнина од Ајга во Пела, го сменил монетарниот систем, изградил многу патишта, како и новите градови Добер, Гортиња, Атланта и Европ на десниот брег на среден Вардар. Архелај ги засилил врските со хеленскиот свет. Во негово време на македонскиот двор престојувале голем број познати личности од хеленскиот свет: трагичарот Еврипид, поетот Агатон, сликарот Зеуксис, музичарот Томотеј и историчарот Тукидид. Додека престојувал на македонскиот двор, Еврипид ја напишал драмата „Архелај“, во чест на домаќинот. На Архелај Атињаните му ја доделиле титулата проксен. Архелај воспоставил политички врски и со Спарта. Тој ги востановил македонските олимписки игри во светиот град Дион и го одбил барањето на Атињаните да им го предаде телото на Еврипид, кој починал во 406 г. пр.н.е. на македонскиот двор и бил погребан во Аретуса (Тукидид, II, 100). По смртта на Архелај (399 г. пр.н.е.) настаните кои следеле довеле до слабеење на македонската држава. Се случувале чести промени на владетелот, заговори, убиства, борба за власт. Во периодот од 399 до 359 г. пр.н.е., кога на власт дошол Филип II, се смениле осум владетели. Од 399 до 396 г. пр.н.е. владеел Орест, од 396 до 393 г. пр.н.е. Аероп II, во 393 г. пр.н.е. Аминта II, од 393 до 392 г. пр.н.е. Паусаниас, од 392 до 370 г. пр.н.е. Аминта III, таткото на Филип II, од 370 до 368 г. пр.н.е. Александар II, од 368 до 365 г. пр.н.е. Птолемај Алорски, од 365 до 360 г. пр.н.е. Пердика III, а потоа во 360/359 г. пр.н.е. на власт дошол Филип II Македонски (Шкарик, Иванов... стр. 317).

Филип II Македонски станал владетел на Македонија во една многу тешка фаза од нејзината историја. Од сите страни го напаѓале. Негова единствена предност било одличното образование од областа на воената и на политичката стратегија. Со образование се здобил во Теба, каде бил заложник. Во тоа време Теба била една од најмоќните полиси и со најсилна војска. Учители на Филип му биле Епаминонда и Пелопида, кои освен во воената стратегија и во политиката го вовеле и во питагорејската

филозофија. Откако бил поставен за владетел, му било потребно време за да ги спроведе во дело сознанијата од воената и од политичката стратегија, што ја наследил војската која доживеала пораз од Илирите. Таа го носела товарот на поразените. Во такви услови Филип II ги почнал преговорите со соседите. Со својата вештина во водењето преговори успеал во намерата да се повлечат Илирите од Македонија, а спогодбата била зацврстена со бракот меѓу Филип II и Аудата, ќерката на илирскиот крал Бардилис. Потоа по дипломатски пат ја смирил и Атина, великодушно отстапувајќи ѝ го градот Амфипол, а со војна ја поразил локалната династија во Пајонија (Наде Проева, *Студиум...* стр. 46-50). Истовремено Филип II извршил реформа во македонската војска и ја конципирал како вооружен народ во современа смисла на зборот, со општ државен идеал. Тој создал народна војска, професионално подготвена со еднодржавен дух. Сите припадници на македонската војска се сметале за Македонци и биле подготвени да загинаат за својата држава Македонија.

Владеењето на Филип II може да се подели на три фази: 1. Средување на внатрешната состојба во Македонија; 2. Завладување со грчките градови-полиси; 3. Борбата со Персија. Во првата фаза Филип имал цел да создаде моќна македонска држава, но бил свесен дека тоа не може да го оствари доколку претходно не ги реши следниве проблеми: а) да ја обезбеди земјата од постојаните напади на соседите; б) да го уништи сепаратизмот на одделни локални владетели во Македонија и да ја обедини земјата како единствена политичка целина; в) да го спречи мешањето од страна на грчките полиси, пред сè, на Атина, во внатрешните работи на Македонија. За да ги оствари овие цели, Филип II прво извршил реформа на војската, односно формирал силна и моќна вооружена сила и со тоа создал услови за остварување на останатите цели.

Филип II ги обединил сите македонски племиња и области и ја создал македонската држава во границите кои се познати како историски етнички географски граници на Македонија. Откако ја создал моќната македонска војска, ги обезбедил границите, овозможил економска самостојност на Македонија, потоа извршил монетарна реформа, ја освоил пангајската област, користејќи ги среброт и златото почнал да кова златни монети *филитиди* со голема вредност (еден *филитид* вредел 20 атински драхми). Во првата фаза од Филиповото владеење Македонија станала воена сила, а политички и економски моќна држава. Поради тоа, Ростовцев запишал: „Филип Македонски е еден од најголемите политичари и војсководители во цел свет“ (М. Ростовцев... 156 - 159).

Втората фаза Филип II ја почнал со реализацијата на неговата експанзионистичка политика, односно со освојување на Хелените.

Меѓутоа, пред да тргне во освојување на Хелените, Филип војувал со Илирите на запад и со Траките на исток за дефинитивно да ги смири, при што освоил нови територии за Македонија. Експанзијата на Филип II почнала со освојувањата на Амфипол (357 г. пр.н.е.), Пидна и Потидеја (356 г. пр.н.е.), Метона (355 г. пр.н.е.) и Олинт (347 г. пр.н.е.). Во 346 г. пр.н.е. Филип бил прогласен за заштитник на светилиштето во Делфи и го прифатил повикот да претседава на Питиските игри. Во 338 г. пр.н.е. кај Херонеа се одиграла најзначајната битка меѓу македонската војска и сојузот на хеленските полиси: Атина, Теба и Беотија. Во оваа битка, како командант на македонската тешка коњаница, учествувал и осумнаесетгодишниот Александар - синот на Филип II. По катастрофалниот пораз на хеленскиот сојуз, Хелените потпаднале под македонска власт. Со битката кај Херонеа, Филип II успеал да воспостави хегемонија над Хелените преку Коринтскиот мировен договор во 337 г. пр.н.е. Македонските владетели владееле со Хелените сè до 197 г. пр.н.е., кога по поразот во Втората македонско-римска војна, во битката кај Киноскефале, Филип V бил принуден да потпише мир со Фламинин, според кој еден од условите бил Македонија да им подари слобода на Хелените (Brockhaus, *Die Enzyklopädie*, Berlin, 1997, стр. 117).

Третата фаза од својот план, војната со Персијците, Филип не успеал да ја оствари. Тој ги почнал подготовките, но таа фаза целосно ја реализирал неговиот син Александар. Имено, летото 336 г. пр.н.е. во Ајга се одржувала свадбата на Клеопатра, неговата ќерка, кога го убил Паузаниј - еден од неговите телохранители. По загинувањето на Филип II Македонски на македонскиот престол дошол неговиот син Александар III Македонски. Веднаш по доаѓањето на престолот, Александар почнал да ги средува состојбите на македонскиот двор. Биле ликвидирани Паузаниј и повеќемина претенденти на престолот, за кои се сметало дека учествувале во заговорот и во атентатот врз неговиот татко. Во Коринт, во 336 г. пр.н.е., тој го обновил мировниот договор од 337 г. пр.н.е. и успеал да му се додели титулата стратег во војната против Персија. Две години траеле подготовките на Александар за големите походи во Азија. (Ванче Стојчев, *Воена историја на Македонија*, Скопје, 2000, стр. 229).

Воената стратегија на Александар и во денешно време претставува непресушен извор на сознанија од областа на воените науки. Неговата стратегија, според резултатите и начинот на кој ги остварувала, претставува „уметност на општото“. Тој применувал мноштво методички маневри, маршеви и походи, ги практикувал ограничените битки и фронталните борби и ја наметнувал борбата на отворено бојно поле за да ги поштеди градовите и месното население, со кои планирал да владее и да

биде почитуван. Според него, претставувало акт на лудило да се уништува она поради што се водела војна. Целта на Александар била да освојува, а не да се одмаздува или да ограбува. Целта на Александар не била да го доведе Дариј да потпише поразителни услови, туку да ја присвои неговата империја. Поради тоа, тој не само што морал да ја победи персиската војска, туку и да добие согласност (одобрување) во очите на персискиот народ. Притоа, не било во прашање барањето за мир кое по поразот во битката кај Ис во 333 г. пр.н.е. Дариј се обидува да го воспостави, ниту, пак, постигнувањето спогодба, целта на Александар Македонски била Персија да се освои со што помала загуба на сили и на средства, како и со помала штета за Персиската Империја. Неговата политика ја ограничувала воената стратегија. Александар сметал дека воената стратегија вклучувала битка за да се стави крај на војната.

Во стратегијата на Александар особено значење имала логистиката, односно обезбедувањето сигурни бази. Основните бази или темелот на своите успеси Александар ги воспоставил со неговата подунавска кампања и со деструкцијата на Теба. Подунавската кампања била стратешка операција со која воспоставил сигурна северна граница. Деструкцијата на Теба имала политичко значење, воспоставување на пасивен внатрешен фронт. Тие се дополнувале, едната го спречувала нападот од север, втората ја отстранила опасноста од антимакедонски фракции. Со тоа биле отфрлени надежите на Илирите и на Тракијците да го искористат револтот на Атињаните. Заедно ги обезбедувале основите, односно темелите на македонската држава за време на владеењето на Александар Македонски, особено додека тој ги водел походите во Азија.

Својата стратегија во походите на Азија, Александар Македонски ја спровел во две фази. Во првата фаза, која траела до битката кај Ис (333 г. пр.н.е.), го исполнил аманетот на неговиот татко Филип II да војува против Персија и да ги освои медитеранските области, а во втората фаза ја спровел својата космополитска идеја. По успешните битки против Персијците кај реката Граник (мај 334 г. пр.н.е.) и Ис (ноември 333 г. пр.н.е.), Александар го почнал освојувањето на Мала Азија, Феникија и на Египет. Во август 332 г. пр.н.е. го зазел Тир. Од 332 до 331 г. пр.н.е. бил освоен Египет, при што на 7 април 331 г. пр.н.е. го основал градот Александрија. Потоа, без отпор влегол во Вавилон и во Суза и запленил огромни богатства. Во пролетта 330 г. пр.н.е., Александар почнал да го гони Дариј III. Меѓутоа, летото 330 г. пр.н.е. Дариј бил убиен од двајцата негови намесници - Набарзан и Бес. До пролетта 327 г. пр.н.е. Александар го скротил отпорот на источните сатрапии (провинции): Арија, Дрангијана, Согдијана и Бактријана. Истата година се оженил со Роксана, ќерка на

еден бактриски благородник. Пролетта 326 г. пр.н.е. македонската војска дошла до реката Инд, победувајќи го Пор во битката кај реката Хидасп во јули 326 г. пр.н.е. Потоа македонската војска барала да се врати назад во Македонија, а Александар наредил симнување по реката Инд и преку Персискиот Залив враќање во Вавилон.

Александар Македонски починал на 13 јуни 323 г. пр.н.е. во Вавилон на 33-годишна возраст. Следбениците на Александар, наречени Дијадоси, во 321 г. пр.н.е. го поделиле кралството на пет дела и во нив ја продолжиле македонската власт. Антипатар ги зел Македонија и Елада, Лисимах – Тракија, Антигон - Мала Азија, Селеук - Вавилонија, а Птолемај - Египет. Династијата на Аргеадите владеела сè до 390 г. пр.н.е. кога Касандер, синот на Антипатар, ги убил Роксана и Александар IV (синот и сопругата на Александар Македонски). Со ова убиство згаснала лозата на Аргеадите. По нив дошле Антипатридите кои владееле до 294 г. пр.н.е., и на крај Антигонидите кои владееле до 168 г. пр.н.е., кога последниот македонски крал Персеј бил поразен од Римјаните (Шкарик, Иванов... стр. 321).

Александар Македонски е единствениот кој успеал да обедини три континенти, да создаде единствена империја и во неа мноштвото народи да живеат слободно и задоволно. Бидејќи била македонска империја, затоа што владетел бил Александар Македонски, редно е тој период од историјата и да се нарекува македонски. Тоа особено и затоа што космополитската идеја, како наследство на Александар Македонски е присутен во континуитет од антиката до најново време.

UDC: 903/904(497.721)

д-р Звонимир НИКОЛОВСКИ
Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

НЕКОЛКУ КУЛТНИ КОНСТИТУЦИИ ОД КУМАНОВСКО

Медитеранската цивилизација во текот на седум векови, меѓу Александар III Македонски и Константин Велики, создала плодна почва за развој на нови религии.

Освојувањата на Александар, зацврстени од неговите македонски и римски наследници, за кусо време создале единствена медитеранска култура составена од разни нации, градови-држави и племенски сојузи. Старите форми на религиозно изразување ја губеле својата моќ, а христијанството како монотеистичка вера е еден од одговорите на ова прашање.

Од ова не била исклучена ни кумановската област, каде во римскиот период со зголемување на демографската густина се јавува етничка хетерогеност, што довело и до религиозна шареноликост и се појавуваат култови и религии донесени од различни простори. Тоа, пред сè, се должи на географската положба на областа каде се вкрстуваат главните централнобалкански патни правци и каде се мешаат две поголеми етнички и културни целини.

Со римските освојувања на исток на нашите простори се шират ориенталните култови уште во првите денови на романизацијата, кои ги пренесувале војската и ориенталните робови. Најголема религиозна експанзија имал митраизмот, но забележливо е и почитување на боговите од тракискиот и грчко-римскиот пантеон. Но и покрај тоа што романизацијата придонесла за продирање и ширење на ориенталните мистични култови, Римјаните не биле нивни главни носители, туку тие се донесени од робовите и ослободениците на царинските и управните служби во провинциите. Исклучок бил само култот на Јупитер Долихен, кој го прифатила римската војска.

Во трудот ќе направам кус осврт врз неколкуте култни конституции кои се појавиле во Кумановско пред озваничувањето на христијанството, како единствена религија во 313 година со Миланскиот едикт на Константин.

1. Жртвеник од село Пчиња

Наодот потекнува од локалитетот Градиште, кој се наоѓа на 1,5 км од селото, на левиот брег на реката Пчиња. Се работи за votivna ара со димензии 83 x 37 x 32 см, со натпис во латинска капитала кој гласи:

*I (ovi) O (ptimo) M (aximo) / Ivnoni reg (inae) / Minervae /
P. Ael (ivs) Balli / sta eque (s) Rom (anus) / a milit (iis)
Pro se su / isqvue v (otum) s (olvit).*

Од натписот се гледа дека е со војнички карактер и е посветен на Капитолинското тројство (Јупитер, Јунона и Минерва). Споменикот е значаен бидејќи потекнува од граничните делови помеѓу провинциите Горна Мезија и Македонија, односно од еден од најзначајните утврдени пунктови во овој дел од Кумановско.¹ Тој го штител патот на релацијата Scupi - Serdica со помош на воена единица, најверојатно кохорта, која се спомнува на една стела.²

2. Оловна икона од с. Клечовце

Пронајдена е во текот на археолошките истражувања во 2001 година на локалитетот Црквиште, во околината на селото Клечовце. Се работи за плочка од оловен лим со димензии: 7,5 x 4,5 см, кој содржи мистични сцени содржани во култот на Подунавските коњаници.³ На плочките како мистичен култ се среќаваат иконографски мотиви од митраизмот, попрсја на Сол и Луна или Сол со квадрига, коњаници, лав, птица, секогаш женска фигура во средината, најверојатно божица чие име и функција засега не се непознати. Биле изработувани во долнопанонските работилници, а овде се присутни како резултат на комуникациската фреквентност на просторот. Се работи за еден синкретистички култ кој може да се датира од првата половина на IV век.⁴

1) Б. Драгојевиќ – Јосифовска, *Жртвеник из села Пчиње*, Капитолинском тројству, Археолошки вестник 31, 1980, 179 – 181.

2) Стелата е поставена како маса во тремот на црквата Св. Богородица во с. Студена Бара (Гробљанска црква), со натпис на кој се споменува Cohors I Thracum, посветен на еден центурион од оваа кохорта.

3) Од плочката е сочувана една половина, како резултат на старо механичко оштетување.

4) И. Поповиќ, *Један Доњопанонски центар за израду оловних икона Подунавских коњаника*, Старинар XIX, Београд 1969, 113 – 125.

3. Надгробна стела од локалитетот *Осуром, с. Доброшане*

Стелата е со димензии: височина 132 см, широчина 73 см и дебелина 25 см, со зашилен фронтон во правоаголна рамка, од кој недостасува еден дел. Во средината на фронтонот е видлива фигура на коњаник, доста оштетена поради слабиот материјал. Се работи за претстава на Тракискиот Херос, чест мотив, особено во источните делови на царството (провинциите Тракија, Македонија, Горна и Долна Мезија и Долна Дакија), култ кој најголема експанзија ја има во II и III век. Натписното поле е кадрирано со двојна профилирана рамка во која се забележува врежан, нечитлив текст. Иконографијата на Тракискиот Херос потекнува уште уште од VI век пред Христа, но во хеленистичкиот период станува поизразен и се поистоветува со Асклепиј, Аполон, Дионис, Силван или Дарзалетес и му се даваат епитетите на господар, спасител или лекар. Негови атрибути се: пес кој напаѓа вепар и дрво околу кое е завиткана змија. Фигурата е прикажана во мирен став, на коњ, со наметка - хламида.⁵ Овој епиграфски споменик има фунерарен карактер, а неговата локација во близина на река му го додава својството на плодност, водата како извор на живот.⁶

4. Жртвеник од с. *Довезенце*

Жртвеникот е пронајден во урнатините на црквата „Св. Ѓорѓи“ или т.н. Стара црква во 1898 година.⁷ Се работи за жртвеник од сив андезит, со димензии 70 x 54 x 48 см. На предната страна е врежан текст, кој не е целосно сочуван. Во едикулата стои името на врховното тракиско божество Збелсурд или Збелтиурдес, а во натписното поле вотивен текст посветен на *Catulus Munatianus*. Текстот гласи:

*De) I Zbelsurdi SIL(-----) / Catulus Munatia / nus
G (pr)o salu / te paren (tium) et / fr(at)rum.*

Жртвеникот и сега се наоѓа во обновената црква.

5) Н.Вулиќ, *Антички споменици наше земље*, 1941-1948; Трачки коњаник, Глас СКА, XXVI (64), Београд 1925, 87-89; Трачки коњаник и друге култне слике из античког доба, Споменик ХСVIII, Београд 1941.

6) А.Цермановиќ-Кузмановиќ, *Култни споменици Трачког Хероса у Балканским земљама*, ЗФФ Београд књ. VI/2, 71-79;

Б.Гавела, *Антички споменици грчко-египатског синкретизма у нашој земљи*, Старинар НС V-VI, Београд 1954 - 55, 43 - 52.
egosaHH

7) А.Станојевиќ, *Две недеље у Старој Србији*, Београд 1898,130; Б.Драгојевиќ-Јосифовска, *Inscriptions de la Mesie Superieure, Vol VI, Scupi et la Region de Kumanovo*, Belgrade, 1982,167 (214).

5. Камена икона од с. Тронеја

Откриена е како случаен наод во околината на селото. Изработена е од бел ситнозрнест мермер со димензии: висина 33 см, широчина 20 см и дебелина 6 см. Од иконографски аспект, прикажана е конвенционална сцена од митот за Атина и Марсијас, во мирна, наизглед статична композиција во која локалниот уметник вешто поставил два фронтални плана, во кои Атина е во предниот, а Марсијас во заден план.⁸ Божицата е прикажана во стоечки став со високо препашан пеплос и егида на градите, шлем, тркалезен штит во левата рака, а под него има жртвеник со був над десната рака. Наместо копје е прикажана маслинова гранка, со што оваа претстава на Атина го добива атрибутот на господарка на оплеменетата маслина, чие потекло е од Блискиот Исток. Фигурата на Атина е предимензионирана, посебно деловите од главата. Близината на откриетието со месноста Кисела Вода, кај селото Проевце, дава можност иконата да ја третираме како инвентар на некое светилиште со исцелителен карактер или, пак, некоја термална бања. На тоа нè упатува можноста за лоцирање на станицата Аљево, забележана во Табула Појтингеријана.

Фигурата зад левото рамо е силенот Марсијас со вообичаените рогови на главата, а во благо свитканите раце држи кавал кој слабо се распознава. Оваа сцена можеби е реплика на класичната група Атина со Марсијас од Мирон, а се појавува и на доцноантичките саркофази од Атина.⁹

Сакралното значење на оваа култна конституција нè наведува на две размислувања. Едното е појавата на Марсијас на стобските монети од времето на императорот Каракала и се поврзува со некој локален имот, *villa rustica* или *praetorium fundi*. Второто ја поврзува со ијатричките својства на Марсијас, кој лекувал со игра и музика.

Од хронолошки аспект, според стилот, иконата може да датира од средината на III век.

6. Прстен од некрополата на локалитетот Дрезга кај с. Лопате

Култната конституција на плочката од прстенот содржи претстава на гулабица како супституција или атрибут на Афродита, како заштитничка на бракот и домашното огниште и најверојатно е свршенички прстен. Од левата страна е прикажана гранка од тамарикс, а од левата астрално-соларниот и лунарниот симбол. Оваа култна еманација е редуцирана претстава на светилиштето на Афродита од Пафос на Кипар, на што укажува тамариксот кој, всушност, е преображение на Мира или Смирна ќерката

8) К. Кепески, *Две мермерни култни слики од збирката на Музеј на Прилеп*, МАА, Прилеп, 1979, 55.

9) J. Burchardt, *Griechische Kulturgeschichte*, III, Basel, Stuttgart, 1978. 57.

на кипарскиот крал Кинирас, кој бил миленик на Афродита. Ваквата култна конституција е содржана и на римските империјални монети од Кипар.

Заедно со другите гробни прилози, прстенот може да се датира во средината на III век. Изработен е од сребро и е импорт кој припаѓал на сопственик со повисок социјален статус.¹⁰

7. Митриниот храм на месноста Дервен кај с. Биљановце

Остатоците од храмот посветен на ориенталното божество Митра се откриени од десната страна на локалниот пат Доброшане-Биљановце, на северната страна од ридот Краста во 1931 година.¹¹

Митраистичките храмови секогаш биле градени во близина на извори, на бреговите на реки или потоци, со што се истакнува улогата на водата како извор на живот. Градени се скромно со средства на сиромашните верници од редот на најниските социјални слоеви (робови, ослободеници, ниски административни службеници или војници). Обично се користени карпи или падини со што се обезбедувала потребната тајност на овој мистичен култ.

Митреумот во с. Биљановце е со димензии: должина 10 и ширина 5,40 метри и е со ориентација СЗ/ЈИ. По своите архитектурни карактеристики е идентичен со сите досега познати митреуми. На југоисточната страна има предворје долго 2,5 метри, од кое преку скали се слегувало во криптата. Во северозападниот дел има малку подигната апсида, додека бочните страни биле подигнати со дозидани подии од кои верниците го следеле обредот. Во апсидалниот дел се наоѓал жртвеник околу кој, при првите истражувања, биле забележани траги од огниште и остатоци од животински коски. Тука е пронајден и еден профилиран олтар од варовник со масивна база на плинта со димензии: висина 65 см, ширина 40 см и должина 37 см. На предната страна има врежан натпис DEI.

Пронајдени се три релјефни иконографски претстави изработени во камен и тоа: на горната страна, со полукружна форма, прикажани се главните култни слики посветени на Митра како се раѓа од карпа т.н. Митра „петроген“ со фригиска капа на главата и меч и факел во рацете. Голем дел од релјефот зафаќаат и сцените посветени на Митра и Сол (нивната борба и гозба во знак на помирување - сцена во која Сол го води Митра со

10) F. Henkel, *Die Romischen Fingerringe der Reinlande und der Beachbarten Gebiete*, Berlin 1913, no. 96, 108 ф.ф.; Д.Срејовиќ - А. Цермановиќ-Кузмановиќ, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, 269; СНГ Сор. *Syrgus Capadocia*, 89,90.

11) М.Кокиќ, *Нови трагови митриног култа у Јужној Србији*, ГСНД, Књига XII, Скопље 1933,1-10.

огнена кола во царството на бесмртноста). Централната сцена ја содржи тауроктонијата (борбата на Митра со бикот) и тауроболијата (убивањето на бикот). Под целата сцена прикажана е змија како хтонски симбол.¹² Откриена е статуетка на Митра и монети од Трајан Дециј и Требониј Гал. Во западниот дел од кумановскиот регион, во околината на селото Лопате е пронајдена камена плоча со натпис посветен на Митра¹³ и една вотивна ара посветена на Аполонидес, царински службеник во станиците Визианум и Ламуд во 211 година, т.е. според натписот, од времето на Каракала и Гета. Пронајдена е во една апсидална конструкција, најверојатно од митреум.

Сите елаборирани култни конституции го изразуваат значењето на регионот како комуникациска раскрсница во која се преплетувале различни културни и религиозни влијанија.

Епиграфските извори укажуваат дека околината на Куманово била интензивно населувана од ветерани, што го објаснува присуството на голем број полски имоти т.н. вили рустики.

12) Архитектурата на храмот, неговата диспозиција, внатрешните елементи и сцените од релјефите се содржани во резултатите од првите археолошки истражувања на М.Кокиќ во 1931 год. Потоа остатоците од храмот се разнесени и оштетени. Сега одвај се видливи остатоци од ѕидовите. Но од локацијата содржана кај Кокиќ, покрај извор на вода и растојанието на патот, како и од моите повеќегодишни рекогносцирања на просторот, може точно да се одреди неговата позиција.

13) Н. Вулиќ, Споменик, СКА LXXVII, 1934, бр.29, 44.

UDC: 903 „631/634“(497.7)

д-р Зоранчо МАЛИНОВ¹

ЕТНИЧКИТЕ ПРОЦЕСИ ВО СЕВЕРОИСТОЧНИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНСКИОТ ЕТНОГРАФСКИ ПРОСТОР (прв дел)

Краток преглед на етногенетските процеси од неолитот до падот на Самоиловото Царство

Во просторот на североисточниот дел од Р. Македонија се регистрирани траги од човечки населби уште во неолитот (младо камено време) на некои локалитети во долината на реката Брегалница (Вршник кај с. Таринци, Штипско), на Овче Поле (Барутница кај с. Анзабегово; Руг Баир кај с. Горобинци и Алин Дол кај с. Немањица, Светиниколско), како и во околината на Куманово, кај локалитетот На Брег кај с. Старо Нагоричане (Санев В., 26). Во периодот на преминот од камено во метално време, во науката познат како енеолит, траги од населби во овие простори среќаваме на локалитетите Костоперска Карпа (Жеглиговски Камен) кај с. Младо Нагоричане и Пилаво кај с. Бурилчево, Кочанско (Колиштркоска Настева И., 44).

За периодот на бронзеното време, кое за просторот на Македонија се поврзува со започнувањето на стабилизацијата на индоевропските етнички заедници по нивниот продор и доселување, како и на нивното мешање со автохтоното население (Китановски Б., 51)², археолошки локалитети на подрачјето во сливовите на Брегалница и Пчиња за сега не се утврдени. Иако со сигурност не може да се утврди, сепак постојат индиции дека наодите од локалитетот Бежанија кај с. Криви Дол, Штипско, може да датираат од периодот на преминот од бронзено во железно време, што за наши македонски услови датира околу XIII до X век пред нашата ера (Митревски Д., 30 и 297).

Почетокот на железното време за балкански услови се поврзува со последните векови од II милениум пр.н.е., односно со дорската преселба и употребата на железото (Gavela B., 220). Како археолошки локалитет

1) Авторот е доктор на етнологски науки и работи како виш научен соработник во Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ во Скопје. Воедно е избран и за наслобен доцент на Природно-математичкиот факултет во Скопје, каде што е ангажиран како професор на Институтот за етнологија и антропологија, а како хонорарен професор е ангажиран и на Факултетот за музика, на наставната група Етнокорееологија при Универзитетот „Гоце Делчев“ - Штип.

2) Всушност, со т.н. големи индоевропски преселби кои започнале уште во периодот на енеолитот и се одвивале во повеќе бранови, почнал долгиот процес на формирање на новата етноструктура на Балканот (Митревски Д., 25).

со најстари наоди, датирани од железното време, во овој простор се смета локалитетот Орлова Чука кај с. Стар Караорман, Штипско. Во ова археолошко наоѓалиште погребувањето започнало уште во раната фаза на железното време, додека најголемиот број гробови припаѓаат на полното железно време (Митревски Д., 88 и 312-313). Други археолошки локалитети коишто се поврзуваат со железното време се: Горно Поле кај с. Стар Караорман; локалитетот Криви Дол кај с. Радање, Штипско; Кунови Чуки кај с. Оризари, Кочанско; локалитетот Текешински Лозја кај Кочани; Кршлански Гумења кај Веница; Бел Брег кај Кумановска Бања и др. Сите овие археолошки наоѓалишта датираат во периодот од VII до V век пр.н.е. (Пашкиќ Р., 64-65; Митревски Д., 86-96), период за кој веќе може да се зборува и за пишани податоци, т.е. веќе може да се зборува за историскиот период.

Како најстари жители за кои имаме пишани податоци во просторот меѓу Вардар (Аксиј) и Струма (Стримон), а тоа значи и во областа на сливовите на реките Брегалница (Астибо) и Пчиња се споменуваат Пајоните (Пајонци, Пеонци). Првите историски податоци за нив ги наоѓаме во Хомеровата „Илијада“, каде што се споменува дека некои пајонски племиња предводени од Пирајхме и Астеропај учествувале во Тројанската војна на страна на Тројанците (Хомер, 63 - В 848-850, 185 - К 428-429, 281 - П 284-293 и др.).

Територијата на која биле населени пајонските племиња во одредени историски периоди имала различни граници, а во периодот на својата најголема моќ, во VI век пр.н.е., Пајонија можеме да ја лоцираме од Стримон на исток до Пелагонија на запад, од Егејското Море на југ до извориштето на Стримон на север и по целото течение на Аксиј, вклучувајќи го и неговиот горен тек (Петрова Е., 15-16; Митревски Д., 194-198).

Од пајонските племиња кои биле забележани во античките извори се спомнуваат: Сиропајонци, Пајопли, Лајаи, Агријани, Астраи, Иори, Добери, Дерони и др. Поради недоволните податоци од античките извори, постојат извесни тешкотии за прецизно географско лоцирање на одделните пајонски племиња. Но сепак, благодарение на тие запишани податоци, можеме некои од тие племиња, со поголема или помала сигурност и да ги лоцираме. Така, освен племињата што ги споменува Херодот во подрачјето на долниот тек на Стримон: Сиропајонци, Пајопли, „оние од Прасијадското Езеро“ и „оние околу Пангејските Планини“ (Херодот, кн. Терпсихора, 15-16), во подрачјето на горниот тек на Стримон од записите на Тукидид, познати ни се уште и Лајаите и Агријаните (Tukidid, 139). Според некои историчари и археолози, Лајаите се лоцираат во околината

на денешен Ќустендил (Соколовска В., 1990: 11-13), а Агријаните покрај изворишниот дел на Струма т.е. околината на денешен Перник. Според записите на Страбон, Агријаните се лоцираат и во горниот тек на Аксиос (Соколовска В., 1990: 18). Тоа би значело дека Агријаните како најсеверно споменувано пајонско племе, освен подрачјата околу извориштата на големите балкански реки Стримон и Аксиј (Вардар), го населувале и подрачјето околу Пчиња и Крива Река.

Врз основа на неколку извори, во долината на Брегалница, главно, се лоцира племето Дерони. Според податоците од Тукидид, за походот на Ситалк, владетелот на тракиското племе Одриси, во Македонија во 429 год. пр.н.е., се наведува дека биле повикани под оружје и Агријаните и Лајаите, како и други пајонски племиња што биле под негова власт. Тие се наоѓале на крајниот запад од неговата држава, во долината на Стримон и се граничеле со слободните Пајони (Тукидид, 139).

Се претпоставува дека „слободните Пајони“ кои граничеле со Лајаите се однесува на Дероните, врз основа на пронаоѓањето на остава со деронски сребрени пари (окто и дека драхми) од VI век пр.н.е. во Штип, како и еден примерок на тетрабол, како гробен прилог од почетокот на V век пр.н.е. во околината на Штип (Петрова Е., 51-52). Овие податоци ги навеле некои од археолозите, Дероните, покрај другите краеве во коишто живееле, да ги лоцираат и во долината на Брегалница, како на пример, В. Соколовска, која истакнува: „Рудното богатство на овој крај (средниот тек на Брегалница - б.м.), како и наодите на монети, одат во прилог на мислењето дека овој простор во текот на постарото железно време (VII и VI век пр.н.е.) го населувало пајонското племе Дерони“ (Соколовска В., 1994: 83).

Пајонските племиња многу рано дошле во допир со хеленската цивилизација. Ковањето пари со грчки алфавет и приказ на богови од грчкиот пантеон на парите претставуваат доказ за раните контакти на Пајоните со Хелените (Петрова Е., 75). Меѓутоа, иако пајонските племиња од некои истражувачи, главно, се третирали како дел од хеленската, илирската или тракиската заедница, а според други, тие имаат фригиско (бригиско) потекло³, сепак некои истражувачи, како на пример, археологот Д. Митревски и антропологот Ф. Вељановска се на мислење дека Пајоните се разликувале од овие соседни етнички заедници (Митревски Д., 188, Вељановска Ф., 93), на што укажале и античките историографи и дека, всушност, тие претставуваат посебна етничка заедница. Иако постојат разлики во ставовите во врска со етничката припадност на Пајоните, сепак

3) За подетален преглед на застапувањето на одделен автор на овие претпоставки во: Петрова Е., 66-72 и таму цитираната литература.

речиси сите истражувачи кои потемелно се занимавале со етногенезата на оваа палеобалканска етничка заедница се сложуваат дека тие настанале со мешање на старото балканско прединдоевропско население и подоцна доселените индоевропски племиња (Петрова Е., 72; Митревски Д., 198-199; Вељановска Ф., 92).

Пајонските племиња биле изложени на чести напади од своите соседи, па така, нивната територија била намалена со македонските освојувања од југ (освојувањата на македонскиот владетел Аминта I во VI век пр.н.е.), како и со тракиските од исток (продорот на Ситалк во 429 г. пр.н.е.). Биле напаѓани и од Дарданците од север, а при еден од тие дардански упади, во 80-тите години од III век пр.н.е. било освоено и Скупи и областа околу горниот тек на Вардар. Неколку години подоцна, пајонските земји биле опустошени и со келтската наезда во 279/8 год. пр.н.е., на патот кон хеленското светилиште и воедно богат град Делфи.

Границите на Пајонија биле постепено стеснувани од сите страни, а особено по македонските продори од југ и губењето на териториите, Пајонците биле принудени да се повлечат на север. Тие најверојатно и меѓуплеменски се обединиле, како императив на постоењето на овие простори во текот на наредните векови. Изгледа дека водечка улога во сепажонското обединување, како што истакнува Е. Петрова, одиграле токму Дероните „...леме кое со потврдено богатство, високиот степен на развoток, економската благосостојба и солидната племенска организираност било во состојба да ги обедини останатите пајонски племиња“ (Петрова Е., 75). И традицијата на крунисување на пајонските кралеви во реката Астибо (Брегалница), за која известува Полиаен (Parazoglu F., 107), може да им се припише на Дероните, со оглед на нивното лоцирање на овие простори.

Во овие кризни времиња за пајонската држава, најверојатно е вршена и постепена тракиска инфилтрација од исток, бидејќи археолошките материјали (надгробни могили, натписи, релјефи), кои се пронајдени на просторот во горниот тек на Брегалница, а се датираат за периодот од пред римското освојување на овие простори, имаат типичен тракиски карактер (Папазоглу Ф., 1957: 83-86 и 231). Пајонските племиња постепено биле потиснувани од тракиските племиња, па така, во историските извори, како жители во просторот на горниот тек на Струма, повеќе не се спомнуваат пајонските племиња Агријани и Лајаи, туку тракиските Дентелети и Меди (Parazoglu F., 48-51).

Во периодот непосредно пред завладувањето на Римјаните со овие простори, според некои истражувачи, Медите се лоцираат покрај подрачјето на Струма и во горниот тек на Брегалница, како и во кочанскиот

и кратовскиот крај, додека северно од нив, областа околу Пауталија (ден. Кустендил) ја населувале Дентелетите (Папазоглу Ф., 1957: 83-84; Papazoglu F., 161). Нешто позападно, околу средна Пчиња, врз основа на пронајдените археолошки материјали и натписи на грчки и на латински јазик, се претпоставува дека била и границата помеѓу тракиските племиња и Дарданците (Папазоглу Ф. 83-84). Ф. Папазоглу, оди чекор понатаму, па врз основа на еден натпис најден кај с. Старо Нагоричане, Кумановско, датиран на македонски начин, претпоставува дека на тој потег би требало да се бара и тромеѓата меѓу Дарданија, Тракија и Македонија (Папазоглу Ф., 1957: 83).

Имајќи го предвид стеснувањето на границите на Пајонија и на пајонскиот етнос, на исток од тракиските Меди и на север од Дарданците, а со оглед на тоа што Овче Поле и долниот тек на Брегалница во периодот пред воспоставувањето на римската власт во овие простори биле во состав на Пајонија, како составен дел на македонската држава, на овој потег околу средниот тек на Пчиња, логички би било да се бара и тромеѓата помеѓу овие етнички заедници (Пајони, Тракијци и Дарданци).

Пајонската држава опстојувала на историската сцена како сосема независна сè до 358 год. пр.н.е., кога ја освојува македонскиот владетел Филип II (359-336). Оттогаш, па до нејзиното целосно замирање, период кој трае повеќе од еден век⁴, таа била во вазален однос спрема Македонија⁵. По замирањето на пајонската држава, Пајонија продолжила да егзистира само како составен дел на македонската држава⁶, а Пајонците понатаму ја делат заедничката судбина со Македонците и нивната држава сè до потпаѓањето на Македонија под римска власт.

4) Како датум на замирањето на пајонската држава, кај различни автори се зема различна година. Според Е. Петрова, треба да се смета 230 год. пр.н.е., кога Дарданците ги нападнале пајонските територии и Пајонија била неспособна да им се спротистави на нападите од север, па во тие настани се вмешале и Македонците (Петрова Е., 27). Според В. Соколовска, како крај на пајонската самостојност треба да се земе 217 год. пр.н.е., кога македонскиот крал Филип V (221-179) го зазема градот Билазора (Соколовска В., 1994: 82).

5) Пајонците, по покорувањето од страна на Македонците, како нивни сојузници се споменуваат во походот на Александар III (336-323), што го презел против Трибалите во 335 г., како и во големиот поход што го презел на исток против Персијците. Имено, во историските записи се наведува дека во битката кај Гавгамела во 331 г. пр.н.е., токму Аристон, заповедникот на пајонската коњица, успеал да ги разбие Персијците (Петрова Е., 21 и таму цитираната литература).

6) По замирањето на пајонското кралство за време на Филип V, на територијата на Пајонија била формирана истоимена стратегија (административна единица - б.м.) под власт на Македонците. На нејзино чело извесно време бил стратегот Дида, кој бил Пајонец по припадност (Петрова Е., 28 и таму цитираната литература).

Во науката постојат мислења дека Пајонците и Македонците биле сродни и дека првите биле постепено асимилирани од вторите, односно дека Пајонците од доцната праисторија потполно се стопиле со Македонците (Проева Н., 16-17)⁷. Сепак, во некои историски извори тие и понатаму се споменуваат како посебна етничка заедница⁸. Според историчарот Ф. Папазоглу, Пајонците биле најзначајна етничка група во античка Македонија, по Македонците (Папазоглу Ф., 1977: 66)⁹.

По војните што се воделе со Римјаните, Македонија била конечно поразена во 168 год. пр.н.е., а во наредната година била поделена на четири области (мерида) кои немале никакви меѓусебни политички и економски врски. Територијата на некогашна Пајонија била поделена во три од овие меридии, а областа која го опфаќала просторот помеѓу Аксиј и Стримон припаднала во втората меридија, со седиште во Тесалоника (Солун). Римјаните свесно ја разделиле Македонија на четири области за да го ослабнат и разбијат политичкото и економското единство на земјата (ИМН, кн. I, 49-55). Со паѓањето на Македонија под римска власт и со поделбата на меридии, Пајонија во потполност го изгубила својот етнички идентитет, со оглед на тоа што територијалниот го изгубила уште порано. Ова условило Пајонија и Пајонците потполно да исчезнат од историската сцена (Петрова Е., 28).

Подоцна, со воспоставувањето на римската власт во Македонија, нејзиното население ја дели судбината со поданиците од останатите делови на моќната империја. Процесот на романизација на домашното автохтоно население со успех се спроведува преку римските институции

7) Во врска со оваа проблематика за односот помеѓу Пајонците и Македонците и нивните културни обележја треба да се истакне и мислењето на археологот Д. Митревски, кој истражувајќи го овој проблем преку материјалните остатоци дошол до сознание дека во доцното железно време доаѓа до „...создавање на нова и единствена пајонско-македонска култура со доцноархајски белези“, односно како што истакнува тој „пајонско-македонска симбиоза“. Со текот на времето, со поцврстото востановување на името Македонија, и тоа најповеќе како политичка одредница, македонското име станало и име на „...новата македонска нација, како хетерогена формација, во која најзастапен бил пајонскиот етнички и културен супстрат“ (Митревски Д., 216).

8) За егзистирањето на етнонимот Пајони и по потпаѓањето на Пајонија под македонска власт да се види во: Петрова Е., 77 и таму цитираната литература.

9) За етногенезата на античките Македонци е напишана обемна литература која, главно, се сведува на нивното хеленско или илирско потекло, но во поново време се среќаваат тези и за поинакво нивно потекло, како на пример, онаа којашто јазикот на античките Македонци го доведува во врска со јазикот на североисточните Фригијци, како и на предгрчките Индоевропејци. За прегледот на литературата за етногенезата на античките Македонци да се види во: Проева Н., 9-18; Митревски Д., 207-217.

и римската култура (Алексова Б., 153). Извесно време по легализацијата на христијанската религија со Миланскиот едикт од 313 г. и со прогласувањето на христијанството за државна религија кон крајот на IV век, за време на владеењето на императорот Теодосиј I (379-395), ова учење се пробивало и кај тогашното население во просторот помеѓу Вардар и Струма.

Во римско време оваа област добива на важност со експлоатацијата на рудните богатства во кратовскиот и злетовскиот крај. Според Табула Појтингеријана, на патот Стоби - Пауталија, кој минувал низ овие краишта, прва станица била Транупара, на оддалеченост од 30 милји, а следна на оддалеченост од 50 милји од Стоби била станицата Астибо (Алексова Б., 74)¹⁰. Во касноантичкиот период во областа источно од Вардар се споменуваат градовите: Баргала, Каленидин, Армонија и Запапа, а некои од нив (Баргала и Запапа) биле и епископски седишта (Папазоглу Ф. 1957: 245-248). Во средниот тек на Струма, покрај Пауталија, се споменува и населбата Скаптопара, кај денешниот град Благоевград (Велков В., 326, 451).

Со поделбата на Римската Империја на два дела во 395 г. Македонија и земјите од источната половина на Балканскиот Полуостров се нашле во рамките на Источното Римско Царство, во историјата подоцна познато како Византија. Во оваа политичка творба, во која влегувале и земјите на Источниот Медитеран и во која егзистирале повеќе јазици и култури, со текот на времето доминантни станале грчкиот јазик и култура. Според познатиот византолог Г. Острогорски: „...со спојувањето на хеленистичката култура и христијанската религија со римската државна форма постанала онаа историска појава која ја нарекуваме Византиско Царство. Без кој било од тие три елементи Византија не може да се замисли“ (Острогорски Г., 48). Поданиците на оваа империја себе се нарекувале Ромеи (οι Ῥωμαῖοι) - Римјани, што укажува на старата државничка традиција на Римската Империја.

Оваа државна творба со својата државничка традиција, култура и религија и со своите материјални богатства, во текот на целото свое постоење, од крајот на IV, па до средината на XV век, била изложена на напади од разни народи од разни народи и племиња кои војувале и навлегувале на нејзината територија. Тоа најчесто го правеле заради пљачкосување, но некои од нив таму и трајно се населиле.

Меѓу тие разни етнички заедници кои ја загрозувале Византија на Балканот биле и Словените. Тие самостојно или во сојуз со Аварите и

10) Некои научници се на мислење дека редоследот на овие станици на Табула Појтингеријана е заменет, па така, прва станица би требало да е Астибо, а потоа доаѓа Транупара (Папазоглу Ф., 1957: 244-245).

други етнички заедници во неколку наврати вршеле упади на византиска територија преку долен Дунав и Сава. За почеток на колонизацијата на Македонија со словенски племиња се смета периодот од осумдесеттите години од VI век, а тој процес се смета дека бил завршен околу двадесеттите години од VII век (ИМН, кн. I, 79).

Датирањето на населувањето на долината на Брегалница со словенски племиња се совпаѓа со овој термин, врз основа и на археолошките податоци за разрушувањето на градот Баргала (10-тина километри северно од Штип, на левиот брег на Брегалница), под налетите на словенско-аварската војска околу 585 година (Алексова Б., 67).

Византиските хроничари од тој период ни оставиле податоци за имињата, како и за просторот на населување на некои словенски племиња во Македонија, но за жал, податоци за имињата на словенските племиња кои се населиле во долината на Брегалница, Пчиња и Крива Река, за сега не се познати. Историчарот Б. Панов е на мислење дека: „Брегалничката област, како и соседните македонски области кои се простирале по текот на реката Струма и околу неа, била населена од племето Стримонци (Στριμωνιοι), кое така било именувано по реката Стримон.“ (Панов Б., 1982: 46; Панов Б., 1985: 589).

Според други автори, во долината на Брегалница се населило словенското племе Сагудати (Баждаровъ Г., 73; Цветковски Б, 27-28), но според мое длабоко уверување, овие две констатации не се поткрепени со историски податоци, туку се базираат на недоволно аргументирани конструкции. Имено, според податоците што ги оставиле византиските хроничари, Струмјаните (Стримонците) ја населувале долината на Струма, а Сагудатите се населиле во непосредната околина на Солун (ДБМН, т. 1, 29; ИМН, т. 1, 79).

Во секој случај, Словените постепено започнале да ја населуваат областа помеѓу Вардар и Струма уште во периодот од крајот на VI и почетокот на VII век, потиснувајќи го староседелското население, кое во поголем или помал степен било зафатено со процесот на елинизација или романизација. Словенските племиња во Македонија, а и пошироко на Балканот, по трајното населување формирале политички заедници, т.н. „склавинии“, кои претставувале еден вид полунезависни заедници на чело со свој племенски старешина, кои формално ја признавале власта на византискиот император. Во таквите склавинии, покрај Словени живееле и други народи, кои на овие простори биле претходно населени (ИМН, кн. I, 89-90). Овие склавинии, како заедници со етнички мешан состав можат да се сметаат за никулци во кои започнал да се одвива процесот на формирањето на македонскиот народ. Или, како што вели историчарот, Л. Славеска:

„...од македонските словенски племиња и балканскиот супстрат настанал македонскиот народ, здружувајќи ги во една цврста етничка заедница *Брсјациите, Драговитите, Струмјаните, односно сите македонски Словени*” (Славеска Л., 46).

Дека во областа на Брегалница имало извесна концентрација на словенско население во средината на IX век, доказ претставуваат и записите за т.н. „Брегалничка мисија” на Константин-Кирил Филозоф, во историјата познат како св. Кирил Солунски. Имено, околу 850-851 год., овој византиски мисионер (по некои од словенско, по други од грчко, а по трети од мешано грчко-словенско потекло), имал мисија на Брегалница да изврши покрстување на непокрстените Словени. При оваа мисија што ја вршел на словенски јазик, бројот на оние што ја примиле христијанската вера изнесувал 4.050 (Панов Б., 1985: 189)¹¹.

Во „Солунската легенда” се споменува дека Константин Филозоф престојувал во градот Равен на Брегалница и дека за тамошните Словени создал 35 (или 32) букви (Теодоровъ-Балан А., 111; Ивановъ Й., 65; Панов Б., 1985: 189)¹².

Процесот на христијанизација на Словените од страна на византиската држава во оваа област бил прекинат за извесно време, заради потпаѓањето на речиси цела Македонија под власта на Бугарија, во почетокот на владеењето на кнезот Борис - 852-889 (Панов Б., 1985: 191). Но овој процес на христијанизација продолжил и по овие политички промени, бидејќи со склучувањето на мировниот договор од 864 год. Византија ги отстапува освоените територии од страна на бугарскиот кнез, но тој за возврат се обврзал да го прими христијанството од Византија, според источниот православен образец, како државна религија (ИМН, кн. I, 96).

Областа помеѓу Струма и Вардар во состав на бугарската држава се наоѓала сè до нејзиното уништување во 971 год. од страна на Византија, а потоа за кратко време повторно се нашла под византиска власт, за време на владеењето на царот Јован I Цимиски (969-976). По неговата смрт во 976 г., македонските Словени се кренале на востание и успеале најголемиот дел од Македонија да го ослободат од византиската власт, а потоа да создадат и своја држава. Оваа новонастаната политичка творба во историјата е позната како Самоилова држава (по царот Самоил) или како Царство на македонските Словени. Но, по уништувањето на државата на

11) Според други ракописи (*Кратко Кирилово житие*), Константин-Кирил на Брегалница покрстил 54.000 Словени (ДБМН, т. 1, 124).

12) Има разни претпоставки за лоцирањето на градот Равен на реката Брегалница, од кои најдобро научно поткрепена делува онаа за лоцирањето во близина на денешното село Крупиште, Штипско (Алексова Б., 160 и таму цитираната литература).

македонските Словени од страна на византискиот император Василиј II (976-1025) во 1018 год., на што му претходела Битката на Беласица во 1014 г. и смртта на царот Самоил во истата година, областа меѓу Вардар и Струма, како и целата територија на Самоиловото Царство, пак се нашла под власта на Византија.

Користена литература

- Алексова Б., *Епископијата на Брегалница*, Прилеп, 1989.
- Баждаровъ Г., *Изъ македонската земја*, Софија, 1926.
- Велков В., *Етнически промени*, во книгата *Историја на Българија, том I*, БАН, Софија, 1979.
- Вељановска Ф., *Антрополошко дефинирање на Пајоните*, Скопје, 1994.
- Gavela V., *Praistorijska arheologija*, Beograd, 1982.
- (ДБМН) - *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава, том I*, Скопје, 1981.
- Ивановъ Й., *Северна Македонија*, Софија, 1906.
- (ИМН) - *Историја на македонскиот народ, кн. I*, Институт за национална историја, Скопје, 1969.
- Китановски Б., *Бронзено време*, во книгата: *Археолошка карта на Република Македонија, том I*, МАНУ и Музеј на Македонија - археолошко одделение, Скопје, 1994.
- Колиштркоска Настева И., *Енеолит*, во книгата: *Археолошка карта на Република Македонија, том I*, МАНУ и Музеј на Македонија - археолошко одделение, Скопје, 1994.
- Митревски Д., *Протоисториските заедници во Македонија (преку погребувањето и погребните манифестации)*, Скопје, 1997.
- Панов Б., *Штип и Брегалничката област во средниот век (VI до крајот на XII век)*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 8 (кн. 34), Скопје, 1982.
- Панов Б., *Средновековна Македонија, том 3*, Скопје, 1985.
- Папазоглу Ф., *Македонски градови у римско доба*, Скопје, 1957.
- Папазоглу Ф., *Етничка структура Античке Македоније у светлости новијих ономастичких истраживања*, Balcanica VIII, Beograd, 1977.
- Parazoglu F., *Srednjobalkanska plemena и predrimsko doba, Djela ANUBiH, knj. XXX*, Sarajevo, 1969.
- Пашиќ Р., *Железно време*, во книгата: *Археолошка карта на Република Македонија, том I*, МАНУ и Музеј на Македонија - археолошко одделение, Скопје, 1994.
- Петрова Е., *Пајонските племиња и Пајонското Кралство во II и I милениум пред н.е.*, во: *Macedoniae acta archaeologica*, бр. 12, Скопје, 1991.

- Проева Н., *Прилог кон историјата на античките Македонци*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 17-18 (кн. 43-44), Скопје, 1990-1991.
- Санев В., *Младо камено време*, во книгата: *Археолошка карта на Република Македонија, том I*, МАНУ и Музеј на Македонија - археолошко одделение, Скопје, 1994.
- Славеска Л., *Етногенезата на македонскиот народ. Континуитет и традиција (некои аспекти)*, Скопје, 1992.
- Соколовска В., *Пајонското племе Агријани и врските со Дамассион*, во *Macedoniae acta archaeologica*, бр. 11, Скопје, 1990.
- Соколовска В., *Рана антика*, во книгата: *Археолошка карта на Република Македонија, том I*, МАНУ и Музеј на Македонија - археолошко одделение, Скопје, 1994.
- Теодоровъ-Балан А., *Кирилъ и Методи, том II*, София, 1934.
- Tukidid, *Povijest Peloponeskog rata, knj. druga*, Beograd, 1991.
- Херодотова историја, том II, Нови Сад, 1988.
- Хомер, *Илијада*, Препев, предговор, вовед и објаснување: М. Д. Петрушевски, Скопје, 1982.
- Цветковски Б., *Историски и стопански развиток на Штип од основањето до 1919 година*, во книгата: *Astibo-Штип. I-XX век*, Скопје, 1964.

КАДЕ ДОШОЛ ПРВО СВЕТИ КЛИМЕНТ ВО КУТМИЧЕВИЦА?

Единствен манастир со име *Свети Климент*, т.е. единствен манастир што му е посветен на свети Климент Охридски, е на Беличка Планина, Струшко. Манастирот *Свети Климент* е на 2,5 км источно од селото Горна Белица, сместен во прекрасна блага и питома долина.

Според народната меморија, овој манастир го подигнал свети Климент Охридски. Тој бил, и е, култ на жителите од блиските населби: Горна Белица, Вевчани, Окиси, Вишни, на Струга и на пошироката околина.

Народната меморија манастирот *Свети Климент* на Беличката Планина не случајно го сврзува со свети Климент Охридски. Епископот Николај во книгата *Охридски пролог* (Ниш, 1928), меѓу другото, за свети Климент Охридски пишува дека: „...дошол во охридскиот крај. Прво основал манастир во Белица, каде што му било и неговото прво епископско седиште. Подоцна се преселил во Охрид”¹. Оваа теза потполно ја разработи Петар Чакар во фељтонот *Горнобеличкиот - прв Климентов манастир во Македонија*, објавена во *Нова Македонија* од 15 до 27 август 1966 година, по повод големата прослава на 1050-годишнината од блаженоупокојувањето на свети Климент Охридски. Меѓутоа, преку двете укажувања се мина премолчено тогаш и оттогаш досега.²

Дека свети Климент најмногу оставил материјална трага во Струга и во Струшко преку стари храмови и бројни топоними е непобитно. Така, прво е манастирот *Свети Климент* на Беличка Планина. Седум-осум километри подолу од него, во селото Вишни има стара црква *Свети Климент*.³ Во Струга маалото околу црквата *Свети Ѓорѓија* се вика *Светиклиментово* (или само *Климентово*) *Блато*. На тој простор, на околу 2 км од Мостот на поезијата, лево од патот, бил потопен манастирот *Света Богородица*, во кој, според народното предание, престојувал свети Климент и во него имало дел од неговиот универзитет. Реката што се протегаше откај *Цареј кладенци* минуваше низ *Светиклиментовото Блато*, врвеше низ Струга и над железничкиот мост се влеваше во Црн Дрим, се викаше *Климетица*. Таа сега е пренасочена кон север, се соединува со водите на Шум и кај Вранишки Мост се влева во Црн Дрим.

1) *Епископ Николај*, Охридски Пролог, Охрид, 2009, стр. 687.

2) Оттогаш оваа тема е присутна во нашата книга *Белички светости*, Струга, 2008.

3) *Д-р Стојан Ристески*, Вишенската црква „Света Петка”, Струга, 2007, 8-9.

Околу 3 км североисточно од Струга е селото Мислешево. Во него има стара црква *Свети Климент*. На иста оддалеченост (околу 3 км) од Мислешево е селото Волино, во кое една месност (кај нивата од Никола Спироски) се вика *Манастирот „Свети Климент“*⁴. И на околу 3 км североисточно од Волино, на десната страна на реката Сатеска, при нејзиниот излез од истоимената клисура, има село што се вика *Климештани* и во него има црква *Свети Климент*.

Кога ќе ги прашаш и сега жителите на наведените населби зошто се вика така храмот или месноста, велат дека тука бил или престојувал свети Климент Охридски и оттаму доаѓа соодветното име.

Заради делувањето на свети Климент во беличкиот манастир, покрај манастирот што го добил неговото име и патот што врвел крај него *Виџ Егнатија*, бил преименуван во *Света Долина*, како и долината низ којашто минувал.

Вакви стари траги нема во Охрид и Охридско. Со слично нешто не може да се пофали и ни едно друго место што се сврзува со областа Кутмичевица и со епископијата на свети Климент, која безмалку некои ја сврзуваат од Родопите до Јадранско Море. Овој траен историски спомен сам по себе зборува дека главната дејност на свети Климент Охридски се одвивала во струшкото подрачје, а што тоа останало во сенка на Охрид е заради неговата улога на државен и архиепископски план, како што сега внатрешноста на Република Македонија е во сенка на Скопје. Ако свети Климент не бил на струшкиот терен, од каде се неговите неизбришливи длабоки траги? Тие се непобитен доказ каде да се бара првото доаѓање на свети Климент Охридски во Кутмичевица и местото на неговата епископија.⁵

Патот на свети Климент Охридски до беличкиот манастир е долг, неизвесен, недоволно осветлен, со многу непознаности. Причина за тоа е, пред сè, несочуваното првото житие за него. Житијата што се користат како главен извор (на Теофилакт и на Хоматијан) се пишувани два-три века по блаженоупокојувањето на свети Климент Охридски, односно се скратен и изминат препис на првото житие. И двете житија се карактеризираат со обопштеност, во нив нема конкретни податоци како во житијата на неговите учители свети Кирил и свети Методиј.⁶ Заради тоа во науката има контрадикторности и разидувања за доста битни моменти од животот

4) Д-р Стојан Ристески, Волино, Охрид, 1995, 18.

5) „...Ако епархијата на Климента била во западните Родопи и Солунско, како да го објасниме трајниот историски спомен за него околу Охрид? Тешко е да се допушти дека епархијата се протежала на толку голема територија“, пишува Васја Велинова.

6) За автор на житијата на солунските браќа се смета свети Климент Охридски.

и делото на светецот. Дури до денес со сигурност не се знае каде и до каде била областа Кутмичевица и неговата епископија, како и зошто бил испратен токму таму?

Во *Библијата* (во *Делата на светите апостоли од светиот апостол Лука*) за престојот на апостол Павле со ученикот Тимотеј во Троада пишува:

„Преку ноќта Павле имал видение: стоеше пред него еден човек, Македонец, кој го молеше и му велеше: „Премини во Македонија и помогни ни!“ По тоа видение, веднаш посакавме да тргнеме за Македонија, бидејќи разбравме дека Господ нè повикува таму да го проповедаме Евангелието“.

Ова се случило во шестата деценија на првиот век (меѓу 51 и 54 година).

На тоа прво патување на апостол Павле, меѓу бројните посетени места,⁷ народното предание вели дека дошол и во градот Мегалополис (Голем Град). Тој град се наоѓал северно од Седумречието, односно од Струга, на местото на денешното село Враништа и се протегал до денешните села: Велешта, Вевчани, Октиси, Долна Белица и Заграчани. Низ него минувала познатата сообраќајна врска меѓу Исток и Запад - *Виа Егнатија*. Преданието вели дека во тој град живееле повеќе од 3.000 семејства (преку 10.000 жители).

Апостол Павле во Мегалополис (Голем Град) ја подигнал првата христијанска црква во Кутмичевица⁸ и воопшто на Балканот. Неа ѝ

7) Прв македонски град што го посетил апостол Павле бил градот Филипи, во кој прва била покрстена Македонката Лидија. Апостол Павле уште трипати ја посетил Македонија. Второто патување започнало во 57 година. По обиколувањето на јужна Македонија, апостолот отишол во Елада, од каде одново (третпат) се вратил во Македонија. Четвртото патување апостолот го почнал од Рим, во 64 година, а завршило на крајот од 66 година. Всушност, апостол Павле не пропуштал можност без да дојде во Македонија. Причината за тоа ја кажува проф. д-р Ѓорѓи Поп Атанасов во книгата *Библијата за Македонија и Македонците* (Скопје, 1995, 127): *„Македонија е втора татковина за апостол Павле и втора татковина за христијанството... Тука е местото да си го поставиме прашањето: Зошто апостол Павле дојде да ја проповеда новата идеја во Македонија, а не во некоја друга европска земја? Објаснувањето може да биде само едно: апостолот Павле бил извонредно мудар човек и тој многу добро знаел дека за да има успех новото учење, тоа треба да придобие еден славен и достоин народ, кој ќе биде во состојба да се мери по силата на својот дух со Римјаните, а таков народ во таа далечна епоха бил народот на Македонија“.*

8) Драговитскиот епископ Харитон во малата книшка *Градътъ на св. Климент* (1943, 2) пишува: *„По секоја веројатност св. апостол Павле, којшто ја пропатувал цела*

ја посветил на Мајката Божја, на света Богородица. Во средниот век оваа црква била наречена *Главеница*, затоа што таа била прва глава на христијанството на овие простори, а по неа и градот бил наречен *Главеница*.

Подоцна црквата *Света Богородица*, односно *Главеница* ќе добие и трето име - *Кралска црква*, бидејќи во неа подоцна се венчавале само кралеви, меѓу кои се спомнува српскиот крал Милутин.⁹

Апостол Павле, според преданието запишано од Петар Аврамски во монографијата *Враништа* (Струга, 2005, стр. 26), кога дошол во Мегалополис (Голем Град): „... со себе го носел златниот ковчег на животот. Тоа бил мал ковчег од кедрово дрво, голем колку соединети раце на дрводелец, а во него имало бел камен голем како три очи на момчок што гледа во вљубената”.

Тоа бил еден од трите камења врз кои капела крвта од раните, од продупчените раце и нозе и од отвореното срце на Богочовекот Исус Христос распнат на Ридот на черепите, и три шајки со кои бил закован. Ова ковчеже од кедрово дрво обележано со позлатена ламарина, во кое се наоѓал камен со сувата крв на *Неоткриениот*, апостол Павле го закопал овде во Враништа за да биде заштитник на народот во Македонија. Такви ковчези биле три. Апостол Павле еден оставил во Палестина, вториот во Света Гора, а третиот тука во Враништа. Оваа крв имала исцелителна моќ да лекува, да оздравува, да крева од постела, па дури и да оживува. И тука на местото подигнал христијански храм посветен на света Пречиста. Во него нашле лек многу луѓе, меѓу кои и македонскиот цар Самуил, кој потоа и тука се крунисал.

На присутноста на апостол Павле на овие простори, односно на неговото минување по *Виа Егнатија* на одење за Рим потсетува и до денес зачуваната народна традиција. Имено, во чест на апостол Павле, на Петровден, на планината Јабланица, на месноста *Галина*, вевчанци традиционално одат на излет, а на Павловден, кај *Локвите* слават лабуништани и боровчани. Оваа народна традиција, сочувана до денес, не е случајна.¹⁰

Не може да се замисли дека свети Климент не знаел за тоа што го сторил апостол Павле во Мегалополис (Голем Град), во крајот во кој се испраќа за свештеник и учител на христијанството. Напротив,

Македонија до Илирија и тука ги основал првите цркви... ја основал првата христијанска црква во Охрид”, што досега со ништо не е потврдено, освена ако не се работи под терминот *Охрид* да се подразбира Струшко.

9)Д-р Стојан Ристески, Белички светости, Струга, 31.

10)На истото место, 30.

добро бил информиран за тоа, живеел со тој култ, со култот на првата христијанска црква на Балканот и по истиот пат на апостол Павле - *Виа Егнатија*, дошол до Главеница. За монасите е планината - манастирот, а не градот. Затоа по кусото задржување и молење во Светипавлевата црква *Света Богородица*, се повлекол на Беличка Планина. Таму, во близина на Светипавлевата црква, близу патот *Виа Егнатија* го подигнал првиот христијански манастир во Македонија¹¹, кој му го посветил на некој светител чиј идентитет денес не се знае, па затоа до денес е познат само по неговото име. Оттаму ја ширел духовно-просветната дејност во бројни објекти во струшкото подрачје.

Кога се зборува за можностите што ги овозможувал беличкиот манастир за просветно-духовната дејност на свети Климент, не треба да се тргнува од сегашната конфигурација на земјиштето и од сегашните населби на подрачјето, туку од положбата на овој крај од крајот на IX и почетокот на X век. А тогаш „*во подножјето на планината и воопшто, долж целиот езерски брег, биле нанижани градови што ја правеле во денешна смисла тогашната ривиера на Белото (Охридското) Езеро, кое се протегало на целата денешна котлина, допирајќи до подножјата на околните планини, со протегање на ред острови и полуострови... спуштајќи се сè до Мегалопилис, денешното село Враништа, па и надолу. Не само како ривиера, ами и како една комплексност на населени места... му давало на овој крај посебна предност над сите други краеве и места каде што можел Климент да развива мисионерска дејност. А заедно со тоа, крајот ја имал и таа најголема предност што низ него минувала значајната римска магистрала Виа Егнатија, која ги поврзувала Исток и Запад, така што можноста за поврзаност со светот и можноста за раздвижување на широка просветителска дејност за Климент била таква што тој не можел да ја замисли. Заради тоа и ја донел конечната одлука својата дејност и живот да ги врзе со овој крај на Кутмичевица - струшкиот крај, каде во пазувите на Беличка Планина ќе го определи и своето прво престојувалиште” (Петар Чакар, цит. 20 август 1966).*

Свети Климент не можел од Бугарија прво да дојде во Охрид и од други причини. Имено, тогаш на тронот на Охридската црква се наоѓал Гркот Гаврил I.

По осумгодишна неуморна работа на духовно-просветното поле, како што се вели во житието на Теофилакт, го поставил за епископ на Драгавишта или Велица. За тоа - каде е таа епархија - има бројни и крајно спротивставени мислења. Меѓутоа, Виктор Григорович, заедно со

11) Првиот официјален манастир на Света Гора, *Велика Лавра* е основан многу подоцна, во 963 година.

житијата на Теофилакт и Хоматијан нашол документ во кој името гласело *Древница*, а не *Дрембџа*.¹² Таа *Древница* е црквата на апостол Павле. Според тоа, седиштето на епархијата било во Мегалополис (Голем Град), односно во Главеница, а името го добила по црквата *древница* (прва, глава, главна христијанска црква) и по Беличка Планина.

Во прилог на ваквото мислење оди и едно скорешно искажување од бугарскиот митрополит Софрониј. Тој во проповедта за свети цар Борис, 2 мај, на едно место вели: „Климент бил ракоположен во епископ во *Дремџа* (Дебрица) и *Белица*, во Северозападна Македонија”. Токму Белица се наоѓа во северозападна Македонија, кога ќе се има предвид етнографска Македонија.

Главеница некои ја посочуваат кај селото Издеглавје во крајот Дебрца, Охридско. Меѓутоа, рускиот научник Виктор Григорович со Димитар Миладинов во мај 1845 година биле во тоа село, но не нашле ниту трага од тоа. Со потрагата продолжил Димитар Миладинов, кој собрал дваесетина преданија од коишто дел објавил неговиот зет Кузман Шапкарев. Во едно од нив Шапкарев ја лоцира Белица, погрешно како *Велица*, град со повеќе од 3.000 семејства.¹³

Според житието на Теофилакт, подгрбавен од старост и исцрпен од работа, свети Климент барал од царот да биде ослободен од епископската должност за последните денови од животот да побеседи со Бога, „...за кое удобно живеалиште ќе му биде манастирот, во кој, одобри ми, да умрам!”

Но кога царот му рекол да види друг на епископскиот трон додека свети Климент е жив и дека неговото напуштање на епископскиот трон за него е злобно претскажување за негово симнување од царскиот престол, свети Климент „...се вратил во манастирот, наоѓајќи дека *Небесниот цар е согласен со неговата намера*” и на 27 јули 916 година блажено се упокоил во својот манастир во гробот што самиот си го подготвил.

Од ова јасно произлегува дека свети Климент се вратил во својот епископски манастир, а тој манастир е беличкиот. Во житието на Теофилакт се вели дека свети Климент често се навраќал во Охрид. Како можел да го прави тоа ако неговата епископија била, како што некои ја лоцираат, покрај Вардар, во Тивериопол или на други места, а не во Беличка Планина? Затоа - вели Петар Чакар - *не може да се негира можноста, еден ден, вистинскиот гроб на Климента да се најде токму во овој манастир во Беличка Планина*¹⁵.

12) Д-р Стојан Ристески, цит. 34.

13) На истото место, 35.

Во прилог на тоа дека се работи за беличкиот манастир зборува и следниот податок. Се вели дека Светиклиментовиот манастир се издржувал од имотот на селата: Вевчани, Октиси, Долна Белица, Враништа, Ложани, Мислешево, Мороишта, Орман, Кулин Чифлик, Далјанот и Беличка Планина. Нели сите села, освен Орман, се во близина на беличкиот манастир, а не на *Свети Пантелејмон* на *Плаошник* во Охрид.

Народната меморија укажува за постоење на Свет Град северно од Струга. Тој Свет Град, сметаме, е Мегалополис, односно Голем Град, па Древница, Главеница. Така бил именуван во народот, бидејќи во него престојувале и делувале големите светци: свети апостол Павле и свети Климент Охридски.

Како епископ, свети Климент Охридски создал голема мрежа од духовно-просветни центри низ цела Кутмичевица. Според житието на Теофилакт, во Охрид изградил три цркви. Една од нив сигурно е возобновената пештерна црква на свети Еразмо, односно врз нејзините урнатини изградил нова црква и му ја посветил на светецот на кого му бил приврзан - свети Пантелејмон, светец од Антиохија - татковината на мисионерот свети Еразмо. Според тоа обновената пештерна црква можела да биде само метох на првиот и главниот манастир.¹⁴ А такви храмови сврзани со името на првиот словенски епископ имало и на други места, но со нивната дејност се сврзани сите храмови во епархијата.

Кога се вели Охрид, не се мисли директно на градот Охрид, туку на целото негово подрачје, на кое припаѓаат и Струга и Струшко. Охрид како царска и патријаршиска престолнина станал општопознат, па затоа сите своето внимание го концентрирале на него и сè што се случувало на поширокото подрачје му го припишувале нему.¹⁵

За тезата на беличкиот манастир како прв Светиклиментов манастир документирано можат да дадат точни податоци единствено темелни археолошки испитувања кај него, а вистината за свети Климент го заслужува тоа. Всушност, свети Климент Охридски е значаен за секое место каде што стапнала неговата нога и каде што неговото дело имало одглас, но трајниот историски спомен за него преку топонимијата и храмовите во Струга и Струшко челно место му даваат на тоа подрачје. И што и да се открие во археолошките ископувања на беличкиот манастир, ништо не ја намалува Светиклиментовата улога и значење.¹⁶

14) На истото место 29.VIII 1966.

15) Кога човек ќе се најде во друга средина и ќе го прашаат од каде е, прво го кажува градот кон кој припаѓа неговото место, а дури потоа вистинското место на живеење.

16) За свети Климент Охридски и за неговиот манастир на Беличка Планина поопширно имаме кажано во книгата *Белички светости*, Струга, 2008, 15 - 37.

UDC: 27-726.2(497.7)

м-р Драган ЗАЈКОВСКИ
Институт за национална историја – Скопје

РАНОХРИСТИЈАНСКИОТ ЦРКОВЕН ЕПИСКОПАТ ВО МАКЕДОНИЈА ВО IV ВЕК

По признавањето на христијанството за рамноправна религија во Римската Империја во 313 година биле отстранети сите правни пречки за нејзино слободно исповедање. Во новите услови за мошне кратко време дошло до консолидирање на постоечките христијански општини во македонските градови и создавање на цврста и добро организирана црковна мрежа на епископии на целата територија на Македонија.¹ Имајќи ги предвид пишаните историски извори², но и со помош на епиграфските натписи посведочени на теренот, може со голема прецизност да се реконструира развојот и ширењето на христијанството и посебно на ранохристијанскиот епископат во Македонија во IV век.

Востановен како главен град на префектурата Илирик, на дијецезата Македонија и на провинцијата Македонија Прима, градот Солун и по 313 година ја задржал улогата на важен црковен центар околу кој гравитирале другите црковни општини во Македонија, но и пошироко на Балканот. Ова не се должело само на административното и политичкото значење што го имал Солун како важен центар во Империјата, туку и на фактот што неговата христијанска општина поради своето апостолско потекло уживала особен углед меѓу останатите цркви. Ако го имаме предвид 34-тото канонско правило каде се вели дека „*епископите на одредени народи можат сами да одредат кој е меѓу нив прв по ранг и оттука да го почитуваат како свој поглавар*“³, може да се претпостави дека солунските епископи повикувајќи се токму на ова правило, но и на своето апостолско потекло и углед кој што го уживале сред останатиот христијански свет, со текот на времето станале први меѓу еднаквите епископи во Македонија, но и пошироко.⁴ Токму христијанската општина во Солун послужила како

1) Историја на македонскиот народ, том први, група автори, Скопје 2000, 217.

2) Darrouzes, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981; E. Honigmann, *Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, The Robber – Synod and the Council of Chalcedon*, Byzantion 20, 1950; E. Schwartz, *Über die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicaea und Konstantinopel*, München 1937, 1 – 9; E. Honigmann, *Synecdemus d’Hierocles*, Bruxelles 1939.

3) *Canones Ecclesiastici*, XLVII, 35.

4) Според Ѓини Гаспер солунскиот епископ во прво време под своја јурисдикција ги имал и

центар за организирање на Македонија во посебна црковна област.⁵

Мошне силен аргумент во прилог на тезата за значителниот развој на ранохристијанскиот епископат во Македонија е фактот што меѓу учесниците на Првиот вселенски собор одржан во Никеја во 325 година барем тројца биле од Македонија: Александар – епископ на Солун, Будиос – епископ на Стоби и Дакус – епископ на Скупи. Нивните имиња се наоѓаат меѓу потписниците на актите кои биле донесени на Соборот.⁶

Епископи од Македонија, освен на Соборот во Никеја, присуствувале и на сите поважни црковни настани организирани во наредниот период. Атанасиј Велики во неговото дело „Против Аријанците“⁷ соопштува за учеството на солунскиот епископ Александар на Соборот во Тир во 335 година⁸, а, пак, според сведоштвото на Евзебиј Кесариски, делегација македонски епископи, најверојатно предводена токму од Александар, епископот од Солун, учествувала при осветувањето на христијанската базилика подигната на исусовиот гроб во Ерусалим, истата, 335 година.⁹

Следното спомнување на епископи од Македонија е поврзано со Соборот во Сердика одржан во 343 година на кој присуствувале деветмина македонски епископи: Евгариј од Хераклеја Линкестис, Зосим од Лихнидос, Ациј од Солун, Басус од Диоклетијанопол, Порфириј од Филипи, Јонас од Партикопол, Паладиј од Дион, Геронциј од Берија, како и Парегориј од Скупи.¹⁰ Она што во овој контекст изненадува е отсуството на епископот од Стоби, чиешто име не е наведено меѓу присутните на Сердичкиот собор.

епископските седишта во Дарданија. (Gjini Gasper, Skopsko prizrenska biskupija kroz stolje } a, Zagreb 1986, 27)

5) д-р Б.Граниќ, Оснивање Архиепископије у граду Јустинијана Прима 535 године после Христа, Гласник Скопског научног друштва, књига 1, Скопље 1925, 113; Gjini Gasper, Op.cit., 26 – 27.

6) E.Schwartz, Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel...., 76; Рајко Братој, Ранохристијанската црква во Македонија и нејзиниот однос кон Рим, Списание *Трета програма*, бр. 44, Скопје, 1990, 43 – 44; Историја на македонскиот народ, том први, група автори, Скопје 2000, 217.

7) S. Athanasius, Contra Arrianos, I, 16 (Patrologiae cursus completus, series Graecae, ed. Migne, tomus XXVIII, Paris 1894)

8) за Тирскиот собор види: Атанасије Јевтиќ – јеромонах, Патрологија, друга свеска, Београд 1984, 6 – 7; Момир Јовиќ, Рано христијанство на Балкану, Ниш 1994, 35 – 36; Антон Владимирович Карташов, Васељенски Сабори, том I, Београд 1995, 38.

9) „...Μακεδόνες μὲν γάρ τὸν τῆς παρ’ αὐτοῖς μητροπόλεος παρέλεμλλον” (Eusebius, De Vita Constantini imperatoris ad sanctorum coetum, IV, XLIII)

10) Рајко Братој, Op. cit., 44 - 46; Историја на македонскиот народ..., 218.

Следното спомнување на некој македонски епископ во изворите е дури на Вториот вселенски собор одржан во Цариград во 381 година. На овој Собор со сигурност е посведочено присуството на само еден епископ од Македонија; тоа е епископот Ахолиј од Солун.¹¹ Овој солунски епископ, за разлика од неговите претходници кои се спомнуваат само по име, е првиот за кого што во изворите има повеќе податоци. Изворите¹² соопштуваат дека Ахолиј лично служел на богослужбата при покрстувањето на императорот Теодосиј I во летото 380 г. во Солун, од што произлегува заклучокот дека истиот морал да ужива полн углед не само пред императорот туку и пошироко сред останатиот христијански свет ширум Империјата.¹³ Повикувајќи се на овој податок, Рајко Братож¹⁴ смета дека Ахолиј имал силно влијание врз императорот лично, па дури и дека на негова иницијатива во февруари 380 г. Теодосиј I во Солун го издал познатиот едикт со чиешто одредби сите поданици на Римската Империја, под закана на строги казни, морале да го прифатат никејскиот симбол на верата.

Во изворите, солунскиот епископ Ахолиј е посведочен и како примател на две писма од римскиот папа Дамас I (366 – 384) датирани во 381 година, во месеците непосредно пред почетокот на Вториот вселенски собор. Од содржината на писмата се гледа дека римскиот папа, освен, тоа што го овластил Ахолиј да присуствува на Соборот во функција на претставник од западните цркви, тој побарал од него и енергично да застане против македонијанската ерес.¹⁵

Солунскиот епископ Ахолиј се спомнува и меѓу учесниците на Синодот во Рим, во 382 година, како еден од примателите на писмото што источните епископи го испратиле до присутните на истиот.¹⁶

Сето ова упатува на заклучокот дека Ахолиј одржувал тесни врски со римскиот папа под чија што јурисдикција била Солунската црква во IV

11) E.Schwartz, Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel..., 77.

12) Socrates Scholasticus, *Historia Ecclesiastica*, V, VI, 1; Sozomenus, *Ecclesiastical Historia*, VI, IV, 1 – 6.

13) Peter Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*, Madison, Wisconsin 1992, 103 – 104; Антон Владимирович Каргашов, *Op. cit.*, 54; Историја на македонскиот народ..., 219.

14) Рајко Братож, *Op. cit.*, 47, бел. 52.

15) PL 13, 365 – 370; Васо Ј.Ивошевиќ, Јубилеј Другог Васељенског Сабора, Православна Мисао, часопис за богословску книжевност и црквено – сталешка питања, свеска 28 – 29, Београд 1981/1982, 74 – 75; Рајко Братож, *Op. cit.*, 47, бел. 52.

16) Theodoretus, *Historia Ecclesiastica*, V, IX, 1.

век, но што е уште поважно, во времето на овој епископ, Солун и понатаму продолжил да претставува едно од најугледните епископски седишта, не само во Македонија и на Балканот, туку и пошироко. Според мислењето на Фанула Папазоглу¹⁷, солунските епископи во IV век го заземале петтото место по ранг во црковната хиерархија, веднаш зад римските, цариградските, антиохиските и александриските епископи.

Освен солунската, мошне влијателна била епископијата во градот Бер. Впрочем, и овој епископски стол можел да се пофали со своите апостолски корени и оттука уживал голем углед сред останатите македонски епископии. Може да се претпостави дека според својот углед и влијание берскиот епископ се наоѓал високо на хиерархиската скала во ранохристијанската црква во Македонија, можеби веднаш зад солунскиот. Во прилог на оваа претпоставка е фактот што епископите од Бер зеле активно учество на Сердичкиот помесен црковен собор во 343 година, како и на подоцнежниот т.н. Лажен собор одржан во Ефес во 449 година.¹⁸ На големината на христијанската заедница во Бер упатува и археолошки посведочената ранохристијанска некропола во градот.

Што се однесува, пак, до епископијата во Стоби, во постарата литература се сретнува тезата дека кон крајот на IV век таа се издигнала во ранг на митрополија под чија јурисдикција биле три епархии: стобската, баргалската и запарската.¹⁹ Ова мислење најверојатно се темелело на претпоставката дека со формирањето на провинцијата Македонија Салутарис и издигнувањето на Стоби во нејзин главен град, неговата епископија била подигната во ранг на митрополија. Во овој контекст Грујиќ дури ги определил и границите на стобската митрополија, која според него се простирала на просторот од Охридското и Преспанското Езеро до средниот тек на р. Места.²⁰

17) Фанула Папазоглу, Македонски градови..., 158.

18) На Ефешкиот т.н. лажен собор присуствувал епископот од Бер Лукас. (Рајко Братож, *Op. cit.*, 48) На овој собор одржан во Ефес во 449 г. монофизитството било прогласено за вистинска вера и за момент станало официјално учење на црквата. Меѓутоа, ова наишло на силни реакции сред христијанската екумена и оттука само две години подоцна на Халкедонскиот вселенски собор одржан во 451 г. монофизитското учење било отфрлено како еретичко, а соборот во Ефес од 449 г. прогласен за неважечки и лажен.

19) Делата на Р.Грујиќ, Стобиска митрополија, Народна енциклопедија, 491 – 492; и Б.Сарија, Позориште у Стобима, Годишњак музеја Ј.Србије I, (1937), 129, не ми беа достапни за користење. Оттука нивните ставови и аргументи за постоењето на стобската митрополија ги пренесувам посредно врз основа на цитираните делови кај Фанула Папазоглу, Македонски градови..., 237 – 238.

20) Поради достапност на делото на Грујиќ не ми се познати аргументите кои се наведуваат во прилог на ова тврдење.

Денес, во современата наука, речиси целосно е отфрлена тезата за постоењето на митрополискиот стол во Стоби. Ова се должи на фактот што во изворите нема ниту еден податок кој директно или индиректно би упатил на постоење на митрополија во градот Стоби. Она што со сигурност се знае, потврдено во пишаните и епиграфски извори, се имињата на тројца стобски епископи од IV век: Будиос – учесник на Првиот вселенски собор во Никеја во 325 година²¹, Евстатиј и Филип – двајцата посведочени врз основа на епиграфски натписи во Стоби.²²

Мошне влијателна епископија, односно митрополија, чии претставници учествувале на поважните црковни собори во IV век била скупската. Скупскиот епископ Дакус учествувал на Првиот вселенски собор во Никеја во 325 година²³, а неговиот наследник Парегориј на Соборот во Сердика во 343 година.²⁴ За големината и угледот на скупската епископија, односно митрополија, освен пишаните извори, сведочат и археолошките наоди. Датирана во првата четвртина на IV век, во градот Скупи била изградена репрезентативна христијанска базилика.²⁵

Пишаните извори, а особено репрезентативноста на пронајдениот археолошки материјал сведочат за егзистирање на влијателна христијанска епископија во градот Лихнидос. Првите сигурни податоци за постоење на христијанска општина во Лихнидос се датираат уште во III век; поврзани со мисионерската дејност на св.Еразмо Охридски.²⁶ Сепак, првото поименично спомнување на лихнидскиот епископ е во контекст на учеството на Сердичкиот собор во 343 година.²⁷

21) E.Schwartz, Über die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopel, München 1937, 1 – 9. E. Honigmann, Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, The Robber – Synod and the Council of Calcedon, Byzantium 20, 1950.

22) Алексова, Блага, Епископската базилика: апсидалниот, централниот и јужниот брод, Studies in the Antiquities of Stobi, t.III, T.Veles, 1981.

23) E.Schwartz, Über die Bischofslisten ..., 1 – 9;

24) Рајко Братој, Ор. cit., 44 - 46; Историја на македонскиот народ...218; Милан Бошковски, Скупската епископија – митрополија и нејзината наследничка Јустинијана Прима, Македонско наследство, год. VI, бр.15, Скопје 2001, 11.

25) Милан Бошковски, Ор.cit., 12; Иван Микулчиќ, Скопје со околните тврдини, Скопје 1982, 46 – 47.

26) Христо Мелоски, Две житија на Свети Еразмо – Лихнидски, Лихнид, Зборник на трудови 6, Охрид 1988, 69 – 87; Христо Мелоски, Москополскиот зборник, Скопје 1996, 59 – 87; Рајко Братој, Ор. cit., 40-41; Јиржи Марија Весели, Свети Еразмо од Формија, Лихнид 6, Охрид 1988, 53 – 67; В.Маленко, Ранохристијански објекти во Охрид и Охридско, Лихнид 7, 1989, 3-23. В.Маленко – П.Кузман, Хермелеја, Лихнид 6, Охрид 1988, 89 – 116.

27) На Соборот во Сердика учествувал Зосим – епископот на Лихнидос.

Повторно, врз основа на пронајдениот археолошки материјал²⁸, може да се претпостави дека и во Баргала, најверојатно, во II - III век почнало да се шири христијанството. Како поткрепа на оваа претпоставка е пронајдениот епиграфски натпис во Епископската базилика во Баргала, каде на грчки јазик е напишано „Христe помогни му на Мусониј“.²⁹ Врз основа на друг епиграфски натпис, пронајден на влезот од истата базилика, а датиран во IV век, посведочено е името на Хермиј – најверојатно баргалски епископ.

При долгогодишните археолошки ископувања на локалитетот Хераклеја Линкестис, археолозите откриле многубројни археолошки наоди од кои може да се претпостави дека и во овој дел од Македонија христијанството почнало да се шири уште во првите векови од новата ера. Најголемиот дел од пронајдениот археолошки материјал припаѓа на културните комплекси на доцниот хелинизам и времето на доцната антика – датиран во периодот IV – VI век - што упатува на претпоставката дека во Хераклеја Линкестис егзистирала поголема христијанска заедница.³⁰

Веднаш по признавањето на христијанството за рамноправна религија во Империјата, христијаните во Хераклеја Линкестис започнале со изградба на мошне впечатливи црковни објекти. За ова сведочат ископаните базилики чии подови се декорирани со прекрасни ранохристијански мозаици, а се сретнуваат и остатоци од ѕидна декорација. На локалитетот Хераклеја Линкестис археолозите пронашле и многубројни предмети од ранохристијанска провиниенција.³¹

Во прилог на тезата дека градот Хераклеја Линкестис бил важен духовен центар во регионот и угледно епископско седиште оди фактот што епископите од Хераклеја учествувале на поважните црковни собори.³²

28) Блага Алексова, Култ на Мартирите во Македонија од IV – IX в, Скопје, 1995; Bлага Aleksova, Early Christian and Slav Religious Centres in Macedonia - Radovi XIII Međunarodnog Kongresa za Starohrišćansku Arheologiju, t.I, Split, 1998, 7-21; Алексова, Блага, Античките градови големи старохристијански центри во Македонија, Прилози на МАНУ, XXVIII 1 – 2, Скопје, 1997, 85 – 87.

29) cf. Б. Алексова, Култ на Мартирите..., 140.

30) Елица Манева, Хераклеја во раното христијанство, Културно наследство XVI (1989), Скопје, 1993, 17.

31) Во оваа група предмети особено место заема шлемот со спојки кој е единствен по својата христијанска симболика. (Е.Манева, Op. cit., 18)

32) Од Хераклеја се познати имињата на двајца епископи и тоа Евгариус кој бил учесник на Соборот во Сердика во 343 г., и Квинтилиус учесник на Лажниот собор во Ефес во 449 г. и Четвртиот вселенски собор во Халкедон одржан во 451 г. (Рајко Братој, Op. cit., 44 – 49; Фанула Папазоглу, Македонски градови..., 192; Фанула Папазоглу, Хераклеја и Пелагонија, Жива антика, год. IV, том 2, Скопје 1954, 319 - 320)

За ширењето на христијанството во Пелагонија сведочат и остатоците од голем број ранохристијански споменици, во најголем дел откриени во нејзиниот јужен дел во близина на селата Цапари и Суводол, како и во месноста Рамненска Тумба. Тука се вбројуваат ископаните ранохристијански базилики, но и другиот археолошки материјал од ранохристијанска провиниенција датирани во периодот IV – V век.³³ Тие претставуваат репрезентативни примероци на ранохристијанската уметност – артефакти кои сведочат за распространетоста на христијанството во оваа област.

Археолошките извори упатуваат на постоење на голема христијанска заедница и на подрачјето на Прилеп и Прилепско. Во околината на Прилеп археолозите пронашле остатоци од значителен број на ранохристијански споменици. Меѓу остатоците од откриените базилики посебно внимание привлекува нивната архитектонска и декоративна пластика. Во овој контекст македонскиот археолог Виктор Лилчиќ³⁴ своето внимание го задржува на повеќе камени архитектонски елементи од ранохристијанската базилика во дворот на манастирот *Св. Илија*, во близина на с. Браилово, кои ги датира во IV – V век.

Во близина, пак, на с. Небрегово се наоѓа археолошкиот локалитет Манастириште, каде што се пронајдени остатоци од ранохристијанска базилика. Правејќи детална анализа на археолошкиот материјал ископан на локалитетот Виктор Лилчиќ³⁵ смета дека станува збор за култно место чишто корени ги датира дури во раноримскиот период. Тој е на мислење дека тука била лоцирана мала некропола со античко светилиште врз која во IV век била изградена христијанска базилика.

Во овој контекст, треба да се спомне и археолошкиот материјал посведочен во близина на манастирот *Св.Богородица* во Трескавец. Археолозите претпоставуваат дека на тоа место постоел антички храм посветен на Аполон и Артемида врз чишто остатоци, во првите години по Миланскиот едикт од 313 година, била изградена ранохристијанска базилика.³⁶

Во контекст на научната проблематика поврзана со развојот на ранохристијанскиот епископат во Македонија во IV век треба да се наведе дека во научната јавност се уште се води полемика околу постоењето на

33) Виктор Лилчиќ, Нови христијански наоди околу Прилеп, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 11/37, Скопје 1984, 87.

34) Ibidem, 90.

35) Виктор Лилчиќ, Op. cit., 98.

36) Иван Микулчиќ, Античко светилиште и тврдини на Клепа, Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, 10/36, Скопје 1983, 197 – 198.

епископии во одделни македонски доцноантички градови: Хераклеион, Лете, Кајсареја и Пела. Иако нема директни податоци во изворите, сепак, Фанула Папазоглу³⁷ смета дека овие горенаведени градови, сите освен Пела, во IV век биле организирани како епископски седишта.

Заклучок

По признавањето на христијанството за рамноправна религија биле отстранети сите правни пречки за нејзино слободно исповедање. Сега биле создадени сите неопходни услови за брз развој на Црквата. Во новите услови за мошне кусо време дошло до консолидирање на постоечките христијански општини во македонските градови и создавање на цврста и добро организирана црковна мрежа на епископии на целата територија на Македонија. Епископијата во Солун послужила како центар за организирање на Македонија, како посебна црковна област. Освен солунската, на територијата на Македонија во IV век епископии се посведочени и во Бер, Дион, Аполонија, Партикопол, Амфипол, Касандреја, Сер, Аргос, Хераклеја Линкестис, Стоби, Бургала, Запара, Добер, Лихнидос, Скупи и други поголеми македонски градови. За нив дознаваме преку учеството на нивните епископи на поважните помесни и вселенски собори, но и врз основа на археолошките и епиграфските извори.

37) Фанула Папазоглу, Македонски градови..., 103 – 104.

UDC: 903.4(497.7) „652“

м-р Трајче НАЦЕВ
НУ Завод за заштита на спомениците
на културата и музеј - Штип

ФОРТИФИКАЦИЈАТА НА ДОЦНОАНТИЧКИОТ ГРАД БАРГАЛА

Во подножјето на планината Плачковица, на десниот брег на Козјачка Река, погоден за изградба на фортификација, кај некогашниот Горен Козјак во месноста Градот, на оддалеченост од 2,5 км јужно од денешното село Долен Козјак е лоциран доцноантичкиот и ранохристијанскиот град Баргала.

Името на градот Баргала за прв пат се среќава на еден пронајден натпис датиран од 371 година (сл.2), откриен во месноста Ханче во атарот на село Карбинци¹. Се работи за натпис во кој се говори за подигањето на градската порта. Во актите на Халкедонскиот собор од 451 година, Баргала се појавила како епископски центар².

Сидовите кои го опкружуваат градот, формираат неправилна трапезоидна правоаголна форма, ориентирана северозапад - југоисток.

Просторот кој го зафаќа градот е во должина од 290 м и ширина од 150 м во југоисточниот и 190 м во северозападниот дел, со вкупна површина од 4,85 хектари. Во рамките на утврдувањето на Баргала, со досегашните истражувања, откриен е северозападниот одбранбен ѕид со главната порта, североисточниот одбранбен ѕид во кој е сместена североисточната порта која го поврзува градот со субурбиумот (населба надвор од градот), целиот комплекс на Епископиумот е откриен и истражен. Во него се сместени: Епископската базилика, Епископската резиденција со станбениот и економскиот дел (винарска преса, печка за стакло и недефинирана печка со индиција за топење на железо, врз основа на откриената голема количина железна згура), големата и малата терма, цистерната за вода, влезната партија на Епископиумот, плоштадот пред Епископската базилика и малата црква. Во централниот дел на градот, а надвор од епископиумот со систематските археолошки ископувања е откриена Градската ранохристијанска базилика, сместена меѓу главната улица *Виа Принципалис* и споредната улица која ја поврзува инсулате со главната улица. Надвор од утврдувањето на градот е откриена базиликата Екстра Мурос, а во непосредна близина на неа и доцноантичка - ранохристијанска гробница.

1) Venedikov I., 1948

2) Иванов И., 1906, 72.

Фортификацијата, е една од главните особини на античкиот град, која има за цел да ја обезбеди сигурноста на населението, и како таква ќе остане главна грижа на градското население и на припадниците на заедницата, на територијата што ја зафаќа градот.

Во раната антика фортификациите се граделе најмногу, бидејќи означувале еден од главните атрибути на градот, и тогаш кога не постоеле никакви опасности од опсада.

Од III век настапува немирен период, кој ќе се одрази на сигурноста на градовите. Како резултат на тоа, кај поголем број градови во целото Римско Царство ќе се изврши реконструкција на фортификациите, а кај одредени градови од рамничарските предели населението ќе се пресели во повисоките места, населувајќи ги притоа воените логори, кои од каструми ќе преминат во *цивитас*.

Во минатото за еден град се мислело дека е добро заштитен од нападите на непријателот кога има три одбранбени системи: ров (фоса), надворешен одбранбен ѕид (протеихизма) и внатрешен одбранбен ѕид. Филон од Византија предложил утврдувањата да се градат од два паралелни зида на меѓусебно растојание од 8 до 12 лакти (6 - 9 м).³ Вакви утврдени градови се јавуваат во целото Римско Царство, а во оваа пригода ќе ги споменеме: Стоби⁴, Константинопол (Теодосиевите стени),⁵ Тесалоника⁶ и други. Најчесто градовите биле обезбедени со внатрешен одбранбен ѕид и ров: Пауталија,⁷ Абритус,⁸ Шуменски округ⁹ и други.

Каструм кој преминува во *цивитас* и е заштитен со три одбранбени линии: ров (фоса), протеихизма и внатрешен одбранбен ѕид е и градот Баргала. И. Микулчиќ¹⁰, Б. Алексова¹¹ и З. Белдедовски¹² исто така се на мислење дека градот од воен логор, подоцна ќе премине во *цивитас*. Одбранбените ѕидови од фортификацијата на градот Баргала, како што веќе рековме, формираат неправилна трапезоидна правоаголна форма, ориентирана северозапад-југоисток.

3) Diebs, H. und E. Schram. Excerpte aus Philons Mechanik. T.VII. Abh. d. Wiss. zu Berlin Jahrg. 1919 (Phil – hist. kl.) N 12, p. 30.

4) Георгиев З., 2004, 243 - 259.

5) Milingen A., 1899, 51 – 55.

6) Tafraли O., 1912, 225 – 234.

7) Ruseva - Слокоска Л., 1989, 30 - 109.

8) Иванов Т., 1980, 28 - 152.

9) Антова В., 1978, 13 - 23.

10) Микулчиќ И., 1999, 196, 262, 342

11) Aleksova B., 1989, 30.

12) Beldedovski Z., 1990, 31.

Со досегашните археолошки истражувања на фортификацијата,¹³ откриен е северозападниот одбранбен ѕид со шест одбранбените кули и главната порта *Порта Принципалис*, југоисточната аголна кула со дел од југозападниот одбранбен ѕид и североисточниот одбранбен ѕид во должина од 230 м, во кој е сместена североисточната порта и четири нови откриени одбранбени кули.

Северозападен одбранбен ѕид

Археолошките истражувања на северозападниот одбранбен ѕид се започнати во 1970 година од страна на Алексова Б., при што е откриен дел од Порта Принципалис, како и од плочникот во портата, односно североисточниот ѕид од кула 4.¹⁴ Со истражувањата во периодот од 1995 до 2001 година, во целост е откриен северозападниот одбранбен ѕид.

Одбранбениот ѕид претставува права линија, притоа следејќи ја конфигурацијата на теренот, која има голем пад од североисток кон северозапад (сл. 1). Ориентиран е североисток - југозапад, со должина од 155 м. Сидот има шест одбранбени правоаголни кули, од кои две се аголни (1 и 6) и заедно со (2 и 5), со мал дел се вовлечени во ѕидот, за разлика од кулите (3 и 4) кои го формираат главниот влез и кои се фланкирани на одбранбениот ѕид. Ширината на одбранбениот ѕид изнесува 2,30 м.

Сл. 1 - Северозападен одбранбен ѕид со дел од архитектурата на Епископиумот

13) Истражувањата на северозападниот одбранбен ѕид се изведени од страна на Завод и музеј, Штип, под раководство на Т. Нацев и З. Белдедовски.

14) Алексова Б., 1989, 31.

Порта Принципалис

Лоцирањето на портата е извршено од Алексова Б., која притоа не ги забележува кулите 3 и 4, и врз основа на откриениот југозападен ѕид и пиластерот со кој подоцна е зајакнат влезот, смета дека се работи за монументален двоен влез кој формира издадена проекција под прав агол надвор од линијата на бедемот¹⁵.

Со археолошките истражувања во 1995 и 1996 година, целосно е откриена главната порта во градот Бургала (сл. 2).

Сл.2 Главна порта (Принципалис)

Портата е скоро сместена во централниот дел на северозападниот одбранбен ѕид, односно на растојание од 91,95 м североисточно од југозападната аголна кула и на 86,60 м југозападно од североисточната аголна кула.

Планот на портата е со правоаголна форма, ориентирана северозапад - југоисток, со димензии: должина 8,70 м и широчина 4,80 м.

Портата има две врати: надворешна и внатрешна двокрилна врата, кои формираат внатрешен пропугнакулум.

Внатрешниот Пропугнакулум е формиран од надворешниот северозападен и внатрешниот југоисточен влез, југозападниот ѕид од кула 3 и североисточниот ѕид од кула 4 имаат правоаголна форма, со должина ориентирана во насока (северозапад-југоисток) 4,10 м и широчина (југозапад - североисток) 5,60 м.

Надворешниот Пропугнакулум има правоаголна форма, ориентирана североисток - југозапад, со димензии: надворешни 19,35 м должина и 18,30 м широчина, и внатрешни 14,75 м должина и 12,80 м широчина (сл. 3).

15) Алексова Б., 1989, 31.

Сл.3 - Надворешен пропугнакулум

Североисточен одбранбен ѕид

Археолошките истражувања на североисточниот ѕид се започнати во седумдесеттите години од страна на Алексова Б., при што е откриен мал дел од надворешната фасада на куртината, во близина на југоисточната кула.¹⁶ Во 2001 години, при истражувањето на северозападната кула е откриена куртината Е во должина од 20 м. Археолошките истражувања на овој дел од фортификацијата продолжија во 2007, 2008 и 2009 година. Во текот на овие истражувања, одбранбениот ѕид е откриен во должина од 230 м. (сл. 4), заедно со североисточната порта и одбранбените кули 7, 8, 9 и 10, поставени на меѓусебно растојание од 42 до 40 м.

Сл.4 - Североисточен одбранбен ѕид заедно со кула 7, 8 и 9

16) Истражувањата не се објавени.

Североисточна порта

Портата е откриена со систематските археолошки истражувања во 2008 и 2009 година¹⁷. Портата е сместена е во северозападниот дел на североисточниот одбранбен ѕид, меѓу кулите 7 и 8. Растојанието од кула 7 е на 18 м, а од кула 8 е помало и изнесува 15. Овие растојанија биле доволни за да биде портата бранета од истурените кули (сл.5).

*Сл. 5 - Североисточна порта снимена од североисток
Надворешен и внатрешен влез во портата*

Планот на портата е со правоаголна форма, ориентирана североисток - југозапад со димензии: должина 8,80 и ширина 6 м.

Портата има две врати: надворешна, составена од северозападен и североисточен довратник и внатрешна, фланкирана во одбранбениот ѕид, формирајќи надворешен пропугнакулум, кој има иста функција како пропугнакулумот кај Porta Principalis, само со многу помали димензии. Надворешниот влез е со две ширини: надворешен 1,40 м, кој е во иста линија со надворешното лице на портата и внатрешен 2,00 м, со линија на внатрешното лице. Внатрешната фланкирана врата во одбранбениот ѕид има една ширина од 2,30 м.

Надворешниот пропугнакулум на североисточната порта е формиран од надворешниот североисточен и внатрешниот југозападен влез, југоисточен и северозападен ѕид. Има правоаголна форма со надворешни димензии: должина од 8,80 м (северозапад - југоисток) и ширина 6 м (североисток - југозапад).

Со зачестените аваро-словенски напади, крајот на VI век или најдоцна првите години од VII век, североисточната порта била засидана.

17) Истражувањата се изведени под раководство на м-р Трајче Нацев.

Одбранбениот систем на градот Баргала

Во одбранбениот систем на Баргала не влегуваат само трите откриени одбранбени линии (фоса, протеихизма и одбранбен ѕид), туку и помали утврдувања, распоредени скоро на исто растојание, радијално околу градот.

Западно од градот во непосредна близина на Долен Козјак, на еден благо зарамнет рид, има остатоци од доцноантичка кула. Објектот не е истражен, а на површината се гледаат остатоци од ѕидови, кои формираат квадратна рамка со дим: 5 x 5 м, или површина од 25 м².

Доцноантичкото утврдување Бандера е лоцирано северозападно од градот Баргала, на платото на ридот кој излегува од селото. На платото на ридот, при археолошки истражувања изведени од В. Санев, се откриени остатоци од повеќе објекти и еден мал храм посветен на Зевс,¹⁸ а во подножјето монети на Константин I (330 - 335) и Јован Цимиск (969 - 976). Ова утврдување, Санев го сместува во раниот IV век, а Б. Алексова мисли дека тврдина е дел од утврдувањата кои влегуваат во системот на одбраната на градот Баргала.¹⁹

Утврдувањето Кула кај село Црвулево е сместено на еден висок рид, на растојание од 3 до 4 км северно од градот Баргала. Сидовите од утврдувањето, формираат неправилна форма, со површина од околу 0,5 хектари. На површината на просторот кој го зафаќа утврдувањето има доцноантичка керамика.

Североисточно од Баргала, во Цвилиг, на површината на еден благо зарамнет рид, се откриени остатоци од ѕидови, од една четвртеста кула. Врз основа на откриената доцноантичка керамика, на платото на ридот, ја сместуваме во доцноантичкиот период.

Доцноантичкото утврдување Кула²⁰ се наоѓа на 2 км југозападно од село Калаузлија и на 4 км југоисточно од Баргала. Расположено на еден издаден гребен, кој на западниот крај стрмно се издига над коритото на Козјачка Река, од нејзината десна страна. На врвот има зарамнето јазичесто плато опкружено со остатоци од темелна основа на фортификација.

На пониските коти под линијата на фортификацијата е регистриран градежен материјал од објекти и можеби остатоци од уште еден одбранбен ѕид, што укажува на можно двојно утврдување. На утврдувањето повеќе години наназад се изведуваат нелегални ископувања, при што се откриени и оштетени неколку објекти меѓу кои и една цистерна, голем број на гробни

18) Истражувањата не се објавени, а информацијата е добиена од В.Санев.

19) Алексова Б., 1989, 33,34.

20) Ibid, 34.

конструкции, како и еден сакрален објект²¹ лоциран во средишниот дел на зарамнетото плато.

Утврдувањето Сивлик е сместено на еден висок рид, на растојание од 3 до 4 км јужно од Баргала и на 500 - 800 м источно од село Радање. На платото има остатоци од четвртеста кула со сидови градени со камен и малтер.

Од досега изнесеното можеме да заклучиме дека сите споменати утврдување се лоцирани на 3-4 км од Баргала. Утврдувањата се мали, со дефанзивна улога и во нив можел да се стационира само мал број на војска, која само за кратко би можела да го задржи непријателот. Растојанието е мало од утврдувањето до градот, а времето на задржување е доволно да ја извештаат војската и населението од Баргала дека и претстои опасност, за да може да ја организираат и подготват одбраната на градот.

Со трите одбранбени линии, надворешниот пропугнакулум кај двете засега откриени порти и истурените радијално поставени утврдувања, градот Баргала, влегува во категоријата на римски градови, со развиен систем на одбрана.

Градежни фази на фортификацијата

Во текот на петнаесетогодишните археолошки и конзерваторски истражувања на фортификацијата се констатирани IV градежни фази, кои временски припаѓаат на: I фаза: IV век; II фаза: период кога утврдувањето од каструм преминува во цивитас, а во прилог на ова е и откриената камена плоча во Ханче, датирана од 371/2 година, посведочена на изградбата на портата во Баргала; III фаза: хронолошки, би можеле да ја сместиме во V или првите децении на VI век. Период кога градот бил нападнат и дел од одбранбените сидови и главниот влез биле срушени, поради што се појавува обновата на горните партии од одбранбениот сид и новата дворедна арка со тули над главниот влез во градот; IV фаза: кон средината на VI век, кога аваро-словенските напади зачестиле, биле изградени надворешните пропугнакулуми на главната порта и на североисточната порта, со цел да се зголеми степенот на одбраната на главната порта во градот Баргала. Кон крајот на VI или почетокот на VII век североисточната порта била затворена.

Во 610 година градот бил потполно уништен и запален од Аварословените. Животот во градот Баргала повторно се враќа кон крајот на VII век, со доселувањето на Словените кои се мешаат со побројното автохтоно население. Економски ослабени, ги адаптираат старите објекти,

21) Во 2005 год, од страна на Н.У. Завод и Музеј, Штип се изведени заштитни археолошки истражувања, под раководство на З. Белдедовски. Со истражувањето констатирано е

или новите ги прилепуваат до старите разрушени објекти, искористувајќи го градежниот материјал, а за врзивно средство, наместо варов малтер, користат жолтеникава глина. Животот во градот Баргала врз основа на откриените објекти и движниот археолошки материјал продолжил во континуитет сè до првите децении на XX век, кога населението од Горен Козјак (локалитет Баргала) се преселува во денешното село Долен Козјак.

Користена литература

- Алексова Б., *Епископија на Брегалница*, Прилеп 1989.
- Антова В., *Шуменската крепост през римската епоха (II – IV)*, *Археологија* 20, Софија 1978.
- Белдедовски З., *Брегалничкиот басен во римскиот и раниот средновековен период*, ЗШНМ БР. VII, Штип 1990.
- Венедиков И., *Баргала, Раскопки и проучувања*, Софија 1948.
- Георгиев З., *Протеуизматата во Стоби*, *Културно наследство*, 28 – 29, / 2002 – 2003/ Скопје 2004.
- Diebs, H. und E. Schram. *Excerpte aus Philons Mechanik*. T.VII. Abh. d. Wiss. zu Berlin Jahrg. 1919 (Phil – hist. kl.) N 12 , p. 30.
- Иванов Т., *БАН, Абритус*, Т први, Софија, 1980.
- Микулчиќ И., *Анички градови во Македонија*, Скопје 1999
- Milligen A., *Byzantine Constantinople. The wall of the City and Andjoing historical sites*, London 1899.
- Нацев Т., *Доцноантичкиот град Баргала*, Штип, 2008.
- Русева-Слокоска Л., *Пауталија*, Т.1 Софија 1989.
- Tafraли O., *Topographique de Tessalonique*, Paris 1912.

UDC: 373.5(497.731) „1793)1939

м-р Оливер ЦАЦКОВ
Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

ГИМНАЗИСКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО ШТИП МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Штип е град со богата и значајна образовна традиција, чиешто корени датират уште од крајот на XVIII век, поточно од 1793 година, кога според Петар Завоев почнало да работи првото ќелијно училиште.

Најзначајниот импулс во развојот на образованието во Штип и Штипско, несомнено, е поврзано со Јосиф Ковачев, основачот на првото педагошко училиште во штипско Ново Село. Во 1869 година „општообразовното училиште прераснало во класно училиште со предметна настава и нова наставна програма. Од оваа година условно земено, датира класното – гимназијално образование во Штип“.¹

Со економскиот подем на градот се почувствувала потреба од млад образован кадар, бидејќи само со таков кадар штипјани би можеле да се надеваат на посветла иднина. Затоа, во 1885 година двокласното училиште на Јосиф Ковачев прераснува во четирикласно, а во 1895 година се спојуваат училиштата во Ново Село и Штип. Значајно е да се напомене дека откако јурисдикцијата на Егзархијата била проширена врз Штип, и образованието се одвивало во нејзиниот дух.

По завршувањето на Балканските војни и со поделбата на Македонија, штипскиот дел припаднал под управа на Србија. Веднаш по воспоставувањето на управниот апарат, во 1913 година, со кралски указ била отворена нижата гимназија „Српската кралска гимназија“. Во учебната 1913/14 година во истата биле запишани:

во I клас - 53 ученика
во II клас - 29 ученика
во III клас - 29 ученика
во IV клас - 24 ученика

Од вкупно 144 ученика во учебната 1913/14 година, 40 ученици ја напуштиле наставата. Предавањата биле на српски наставен јазик, а ја одржувале следниве наставници: Бранко Горѓиевиќ, суплент по српски

1) Александар Апостолов, Штипската гимназија помеѓу двете светски војни 1920-1940 година, ракопис, стр.1.

јазик; Драгутин Обрадовиќ, наставник по француски јазик; Љ. Миркиќ, наставник по пеешење; Серафим Јовановиќ, наставник по веронаука; Станка Јовчева, наставник по женска рачна работа; Драгослав Илиќ, наставник по српскохрватски јазик, директор на гимназијата бил Александар Тифуновиќ.

Веќе во следната учебна година освен бројот на ученици, кој се зголемил на 170, се зголемил и бројот на наставничкиот кадар кој изнесувал 15 наставника.

Гимназијата во Штип продолжува со работа и за време на Првата светска војна, но веќе со бугарски јазик во наставата. И за време на бугарската управа во Штип, училиштата биле исклучително значајно средство за асимилација на населението. За таа цел во Штип се отвораат:

- штипската неполна гимназија
- основните училишта: „Св.Архангел Михаил“ во Горно Маало и „Св. Кирил и Методиј“, каде биле сместени и прогимназиските паралелки и „Св.Богородица“ во Ново Село.

Во каква ситуација биле учениците во тој период мошне сликовито објаснува д-р Александар Апостолов, кој вели „Се случувало учениците од Штип и Штипско, кои ја започнале наставата на бугарски јазик пред Балканските војни, по поделбата на Македонија, во учебната 1913/14 година и наредната 1915/14 година да ја продолжат на српски јазик и пак на бугарски, за потоа да се повтори и продолжи на српски јазик“.

По присоединувањето на Штип кон Кралството СХС, школството добива една сосема друга димензија. Истото добило на интезитет и во растеж. Гимназијата во Штип почнала со работа на 17 декември 1918 година, како нижа и со четири класа. Набргу се доаѓа до сознание дека оваа нижа гимназија не може да ги задоволи потребите на градот со богатата училишна традиција. За таа цел директорот на гимназијата, Лазар Триповиќ, го известува министерот за просвета во Белград, со писмо испратено на 15 јули 1919 година во која ја истакнал потребата да се отвори полна гимназија. Во продолжение на писмото навел дека „57 ученика од Штип не се во состојба да ја продолжат своето школување во погорните класови на гимназијата, бидејќи во Штип нема, а нивните родители од материјални причини не се во состојба да ги праќаат во Велес и во Скопје. Имајќи предвид тоа, мислам дека отворањето на полна гимназија ќе го подигне значењето на Штип, бидејќи ќе собере ученици не само од овој крај туку и од околните места, потоа би се создала извонредна интимност помеѓу мештаните и нашите управи и би се втемелил српскиот јазик, а со

тоа би се ставил крај на секаква туѓа попаганда“.²

Иницијативата вродила со плод, па така со одлука на министерот на просветата (од 28 август 1920 година) во Штип се отвора привремено VII и VIII клас гимназија. Со указот на Неговото височество престолонаследникот Александар, од 17 септември 1920 година, штипската гимназија прераснала во полна односно *државна реална гимназија*. Свечената прослава за почетокот на работата на штипската гимназија била одржана на 27 јануари 1921 година.

Во почетокот се појавил проблем со недостаток на постории, кој привремено бил решен со префрлањето на четири одделенија во училиштето во Ново Село, а другите во старата гимназија. За недостатокот на простор сведочи предлогот „ТОВ бр 8 од 11 јули 1921 година, за потребите на гимназијата се отстапуваа просториите во кој до скоро била сместена англиската мисија до зградата на гимназијата во истиот двор“.³ Оттогаш гимназијата во Штип работи во две згради: едната приватна, за која се плаќале 4.800 динари годишно, а другата државна.

Во учебната 1921 година биле запишани 429 ученика. За запишување требало да се полага испит, потоа се плаќале доста високи такси што родителите на сиромашните деца не можеле да ја подмират. Учениците кои имале четири слаби оценки биле отстранувани, по завршувањето на трети клас гимназија се полагало полуматурски испит, а по завршувањето на осми клас - голема матура.

Од главните класни книги за учениците од учебната 1920/21 година може да се констатира дека наставничкиот кадар е целосно комплетиран. Директор на гимназијата бил Лазар Триповиќ, а наставничкиот колегиум го сочинувале: Драгослав Илиќ, професор; Никола Бошковиќ, Јелена Живкович, Владимир Живкович, Антон Ковалевиќ, супленти и привремени предметни наставници: Митра Врбовац, Фана Гајдуковиќ, Иван Филатовиќ и Иван Теофиловиќ.

Од материјалите во Архивот на Општина Штип се забележува дека биле изведувани и два завршни испита - полуматурски и матурски. Во јунската и септемвриската испитна сесија вкупно се јавиле 33 кандидати од кои 20 го положиле завршниот испит, тројца останале на полагање, 5 кандидати биле одбиени. За полагања на завршниот матурски испит бил формиран и посебен испитен одбор предводен од Петар Павлович, министерски пратеник од Белград.

2) Писмо до министерот за просвета од 15 јули 1919 г., бр.180, Штип, Архив на Југославија, Белград.

3) Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Гимназија, бр. 428 од 20 јуни година, Штип, Архив на Југославија.

Во учебната 1921/22 година немало некои особени промени во областа на образованието. Од писмото упатено од Гимназијата до Министерството за просвета (број 247), од 6 септември 1921 година, се констатира дека вкупниот број на запишани ученици изнесувал 363. Во новата учебна 1922/23 година имало извесни промени кои ќе се рефлектираат во натамошната работа на гимназијата. Имено, таа година како учители дошле Душан Будимировиќ и Славко Нетков. Наставата ја изведувале 16 вработени, а за организирање на здравствената заштита на учениците бил ангажиран д-р Фрањо Навратил, кој хонорарно го држел и предметот Хигиена.

Во учебната 1923/24 година Штипската гимназија имала вкупно 466 ученика, односно 269 машки и 197 женски. Во октомври 1923 година за нов директор бил назначен Михајло Младеновиќ, а се назначени и три нови професори и супленти. Од писмото до министерот за просвета, број 75 од 16 јануари 1924 година, се констатира дека Славко Нетков заминал на одслужување на воениот рок и дека се бара негова замена. Интересен е податокот дека Будимировиќ освен како наставник му било доделено да управува Штипскиот театар, на кој позив подоцна тој целосно ќе се посвети. Од активностите на Гимназијата во 1924 година карактеристични се и ученичките екскурзии во Сараево, Приштина, Косовска Митровица и Скопје. Позначајни кадовски промени почнале да се чувствуваат веќе во учебната 1925/1926 година. Како директори во овој период се споменуваат Бошко Ѓорѓиевиќ, Михајло Младеновиќ, и Милован Арсенијевиќ. Писмото на Великиот жупан на Брегалничката област (број 80 од 23 февруари 1926 година) го потврдува тоа. Во писмото се вели „Гимназијата во Штип веќе подолго време нема стручен наставник по предметот гимнастика. Бидејќи во Штип постои Соколско друштво чија работа е многу корисна, покрај другото и за национално воспитување на младината би било многу полезно да се назначи стручен наставник по гимнастика, кој би бил и раководител на на овдешното Соколско друштво, чија работа, поради немање стручен раководител е отежната. Затоа се моли Министерството да се постави наставник по гимнастика во Штипската гимназија“.

Работата во Штипската гимназија во 1927 година ја изместиле настани, од политичка природа. Најкаркатеристичен е примерот со Славко Нетков за кој директорот Арсенијевиќ наведува „тој нема завршено ни средно српско училиште, туку бугарско и според тоа, Славко Нетков, по мислењето на директорот е неподобен за оваа средина“.⁴ Два дена по објавувањето на писмото на 13 октомври 1927 година, Милован

4) Писмо до Министерството за просвета од директорот на Штипската гимназија, бр.1576 од 13.10.1927 година, Историски архив на град Штип, фонд Штипска гимназија.

Арсентиевиќ го известува Министерството за просвета во Белград дека “од 8 октомври оваа година е ставен во притвор и е под кривична истрага”.

Инаку во учебната 1927/28 година во своите редови имала „527 ученици поделени во 14 паралелки, меѓутоа, со нив работеле 16 наставници. Наставничкиот кадар по своите формални и вистински квалификации не бил онаков, како што барал Законот за средните училишта. Поголемиот број од наставници биле со задоволителна квалификација. Квалификувани биле само директорот, двајца професори и двајца супленти. Бројчано недостасувале уште тројца наставници за германски јазик, српски јазик и математика. Со кадарот кој работел во учебната 1927/28 година се констатирало дека слабо се изведувало националното воспитување и се барало измена и дополнување на истиот“.⁵

Наредната учебна година Гимназијата бележи пад во однос на морален план. Поради девијантното однесување, директорот Арсениевиќ, бил отпуштен од работа. Поради ова бројот на ученици во неполната гимназија значително се намалил на само 320 ученика. Истата година за нов директор бил назначен Коста Дошен.

За 1930/31 година биле назначени сите потребни професори и по сите предмети освен по вештините: цртање, пеење, гимнастика, краснопис и рачна работа чии програми ги реализирале учители. Драгомир Марковиќ дошол за директор оваа година.

Бројот на учениците во учебната 1932/33 година во штипската гимназија се намалил за 80 ученика Во оваа „учебна година биле запишани вкупно 251 ученик од кои во текот на годината 19 ученика ја напуштиле гимназијата и останале само 235. Во I клас гимназија, за приемен испит се пријавиле 148 ученика, од кои положиле само 82“.⁶

Во рамките на гимназијата биле активни и повеќе организации. Такви биле: Друштвото на трезвени младинци „Среќа“, подмалодокот на „Јадранска стража“, подмалодокот на „Црвен крст“, и други.

Особено голем број активности врзани за јубилеи во Кралството Југославија се бележат во учебната 1933/34 година. Учениците учествувале на прославата за одбележувањето на годишнината од Брегалничката битка, Гимназијата на посетил кралскиот пратеник генерал Вељковиќ, министерот за внатрешни работи Лазиќ, и командантот на армијата генерал Недиќ. Посетите секако биле со длабока пропагандна позадина. Биле одржани и повеќе концерти за родителите и учениците. Директор бил Крсто Љумовиќ. Тој во писмо од 30 јуни 1934 година барал да му

5) д-р Марија Јовановиќ, Просветно-политичките прилики во Вардарска Македонија (1918-1929), Скопје, 1983; 216.

6) Архив на град Штип, фонд Штипска гимназија, извештај за учебната 1932/33 година.

се овозможи да добие поголем број на учители и тоа „еден наставник за природни науки (зоологија и биологија), бидејќи оваа гимназија досега нема ниту еден природњак, еден наставник по математика, наставник по веронаука, наставник по пеење и свирење. На местото на разрешениот Душан Будимировиќ треба да се постави еден наставник по германски јазик и историја. Должноста на училишен лекар ја врши приватниот лекар д-р Благоја Тошановиќ. Во гимназијата има 460 ученика, секојдневно голем број од нив, особено оние кои боледуваат од маларија, често барат лекарска помош“.⁷

Најзначајна иновација во наставата во 1934 година во работата на штипската гимназија била изучувањето на германски и француски јазик со употреба на грамафон и плочи. Во гимназијата истата година имало 309 ученика. Убиството на крал Александар I во Марсеј во 1934 година го изместил од континуитет наставниот процес. Наставниците и учениците одржале концерт и комеморативна седница на која се глорифицирал ликот и делото на кралот. Бројот на учениците во непотполната гимназија изнесувал 299. Веќе од наредната 1935/36 година со указ на НВ, од 30 септември 1935 година, гимназијата повторно се трансформирала во „потполна државна реална гимназија на начин нејзиното прераснување да се изведе постапно.“⁸ Учебната 1939/40 година била претпоследна генерација матуранти на штипската гимназија, односно втора од нејзиното работење како полна. Во оваа година запишани биле 409 ученици од кои во VII клас посетувале 35 ученика а во VIII клас 30 ученици. Седмиот клас воедно бил и последна генерација матуранти, бидејќи нападот на Германија значело и крај на работата на штипската гимназија.

7) Писмо од директорот на гимназијата до Министерството за просвета, бр 885 од 22 септември 1933 година.

8) Извештај на гимназијата за учебната 1935/36 година; 8.

UDC: 94(497.7) „1924“

м-р Страшко СТОЈАНОВСКИ
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

СОСТОЈБИТЕ ВО МАКЕДОНСКОТО РЕВОЛУЦИОНЕРНО ДВИЖЕЊЕ ОД ПОТПИШУВАЊЕТО НА МАЈСКИОТ МАНИФЕСТ ДО УБИСТВОТО НА ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ

Во почетокот на мај 1924 година, Тодор Александров во придружба на професорот Милетич од Виена се упатил во Лондон. На заминување Александров оставил полномоштво за потпишување на заедничкиот Манифест, уште попознат и како Мајски манифест, кој тогаш бил во подготовка. По потпишувањето на Манифестот на 6 мај, начелно било договорено да биде публикуван за јавноста еден месец по потпишувањето, во новото гласило на обединетото Македонското револуционерно движење, весникот „Балканска федерација“. Александар Протогеров се вратил во Софија, а Петар Чаулев заминал за Рим. Во Виена останал да ги координира работите Димитар Влахов со помош на професорот Харлаков.¹

Според сите планирања Манифестот требало да биде публикуван во првата половина на јуни. Но, на 5 јуни Влахов добил писмо од ЦК во кое се барало пролонгирање на издавањето². Влахов, со цел да се разјасни ситуацијата во Софија го испратил Филов со барање за објаснување. Во меѓувреме Т. Александров упатил телеграма и до Чаулев пишувајќи му дека објавувањето на Манифестот треба да се одложи. Но Чаулев, сомневајќи се во целата ситуација веднаш заминал во Виена, каде заедно со Влахов започнале со интензивни подготовки за издавање на „Балканска федерација“ и Манифестот во него.³

Додека Т. Александров престојувал во Лондон, се случиле значајни придвижувања во Македонското револуционерно движење. Во јуни се одржале окружни конгреси за Солунскиот и Струмичкиот револуционерен округ на ВМРО. На овие конгреси биле изнесени извесни критики на сметка на ЦК на ВМРО и Т. Александров.⁴ Особено се влошила позицијата на Т. Александров во однос на Бугарската влада. Цанков ја

1) Влахов Димитар, Мемоари..., 339.

2) Цветковска Надежда, Политичката..., 141

3) Влахов Димитар, Мемоари..., 239.

4) ЦК на ВМРО, Предавниците..., 148, 149.

добил информацијата за потпишувањето на Мајскиот манифест, како и она што се пропагирало со него. Очекувано било Цанков да реагира неповолно кон ВМРО и да врши притисок за необјавување на Манифестот. Во спротивниот случај и нему лесно можело да му се случи она што во јуни 1923 година му се случило на Стамболиски. На ова се надоврзале резултатите од конгресот на Илинденската организација, одржан од 24 до 26 мај во Пловдив.⁵ На овој конгрес и покрај притисоците од приврзаниците на Т. Александров, победа извојувала листата на Петре Ацев, кој со своите ставови бил за дистанцирање од политиката на Бугарската влада и подобрување на односите со македонските комунисти. Цанков морал да реагира брзо и одлучно, но истовремено морал да биде претпазлив и тактичен. Тој пристапил кон преземање на конкретни мерки со цел да го спречи понатамошниот продор на левицата по однос на македонското прашање.

По враќањето од Лондон во Софија, кон крајот на јуни 1924 год., Т. Александров бил изложен на жесток притисок од Владата на Цанков и царот Борис за откажување на ВМРО од Мајскиот манифест. Тој во тоа време започнува интензивна преписка со П. Чаулев и Д. Влахов, кои во тоа време биле во Виена и забрзано го подготвувале излегувањето на „Балканска федерација“ и Манифестот во него. Најпрвин со телеграма Т. Александров го повикал Д. Влахов на консултации во Кустендил со напомена дека ако сака да остане член на ВМРО веднаш и неодложно да замине на консултации. Влахов се посомневал дека може да биде елиминиран и останал во Виена. Во првите денови на јули Т. Александров упатил нова телеграма преку Н. Велев, која гласела: „*Соопштете му на Данаилов (тоа е Д. Влахов) - никакви публикации, никаков весник. Молам да дојде на средба*“⁶. Но и овие обиди да се пролонгира издавањето на Манифестот пропаднале.

Верувајќи дека Д. Влахов не може да се убеди, Александров ги полагал сите свои надежи врз третиот член на ЦК, П. Чаулев. За таа цел тој на 4 јули му испратил опширно писмо, во кое ги изнел своите аргументи зошто Манифестот не треба да се објави. Писмото Чаулев го примил на 9 јули вечерта. Во почетокот на писмото Александров го укорува Чаулев: „*Одењето на Езерски (Чаулев) кај Данаилов (Влахов) го сметаме за некорисно*“. Александров нагласува, што според него би било

5) Цветковска Надежда, Политичката...,143.

6) Влахов Димитар, Мемоари...,247.

опасно во тој момент? Ако се спогодат со Советска Русија и тие (Советска Русија) од свој обсири го разгласат тој факт, пишува Александров, не само што ќе се изгуби нивната кауза, симпатиите во цел свет, туку ќе се навлече омразата на владите на Англија, Франција и Италија. Постоела опасност западноевропските сили да ги поддржат Србите и Грците за да тие се справат со најжестоки средства со „своето внатрешно зло, зошто итот организацијата (ВМРО) ќе стане болшевичка, таа го губи ореолот на идејна, опитонародна организација, а се претвора во класна”. На крајот во писмото Александров пишува дека ЦК на ВМРО ќе излезе со декларација со која: ќе се демантираат гласините за учество на ВМРО во последните убиства во Софија на Каранфилов, Евреинот Ешкенази и П. Петков; ќе се потцрта дека не се точни гласините дека ВМРО станала болшевичка и да се потенцира дека ВМРО се бори за независна Македонија како независна организација од ниедна држава и влада”.⁷

Меѓутоа П. Чаулев веќе имал изградено став по прашањето околу издавањето на Манифестот. Тој уште на 1 јули упатил отворено писмо до редакцијата на *Балканска федерација*, објавена во нејзиниот прв број на 15 јули. Во писмото се повикува Македонскиот народ да се обедини во единствен фронт за извојување на национална слобода и обединување со другите балкански народи во *Балканска федерација*. Писмото ги потврдува цврстите определби на П. Чаулев да остане верен на принципите на Мајскиот манифест.⁸

Сите напори на Александров да се пролонгира издавањето на Манифестот пропаднале, кога на 15 јули, во Виена излегол првиот број на „Балканска федерација“. Мајскиот манифест, кој го има ударното место во списанието, станал достапен за пошироката јавност. Објавувањето на Манифестот било дочекано со воодушевување широм македонската револуционерна јавност.

Во една статија објавена во истиот број на *Балканска федерација*, д-р Филип Атанасов истапува со уверување дека Македонија од јаболко на раздорот и огниште за пожар, ќе стане *среднино јадро за обединување*

7) Писмо на Т. Александров до Езерски (П. Чаулев), 4 јули 1924 г., Македонското прашање..., 607-615.

8) Писмо от Петър Чаулев до редакцијата на в. „Балканска Федерация“ с поздравление за издаването на весника, които ще зашитава борбата на македонския народ за свобода и самоопределение., 1 јули 1924 г., БКП, Коминтернът..., 257, 258.

на балканските народи во Балканска Федерација.⁹ Од Цариград со восхит реагираше Михаил Герциков, еден од најистакнатите револуционери од Илинденскиот период. Во писмото упатено на 24 јули до редакцијата на „Балканска федерација“, пишува дека иако од многумина Манифестот бил пречекан со скепса, тој изразува верба дека Македонското револуционерно движење е на вистинскиот пат.¹⁰ Но иако Мајскиот манифест требало да претставува стожер за обединување на Македонското револуционерно движење, во тој момент објавувањето внело многу повеќе раздор отколку сплотување.

Во втората половина на јули 1924 год., во својство на емисар на ЦК на ВМРО и Т.Александров, во Виена пристигнал Михаил Монеv. Тој имал за задача да ја согледа состојбата по објавувањето на Манифестот и за тоа да ја запознае ЦК. На 24 јули Монеv испратил писмо до Т. Александров, кое всушност било извештај за дотогашните негови преговори со публикувачите на Манифестот. Тој во писмото наведува дека ВМРО ќе се држи до Декларацијата (од 29 април 1924 г.) и потписите на неа. ВМРО реагираше на вооружените испади на приврзаниците на С.Мишев, барајќи тој во најкраток можен рок или да биде придобиев или елиминиран. Објавувањето на Манифестот требало да се одложи од „чисто тактички причини“ заради неповолната меѓународно-политичка состојба. Монеv уште еднаш излегува со демант од името на ВМРО на обвинувањата изнесени на сметка на организацијата за скорешните убиства во Бугарија.¹¹

Во контекст на предупредувањата од ова писмо во однос на приврзаниците на С. Мишев, од атентатори на ВМРО, на 30 јули на пазарот во Винаца бил убиен Мите Соколарски - Суздукаро. Тој бил во служба на српските власти за борба против четите на ВМРО.¹²

9) Статија од Филип Атанасов “Македонија ќе биде свободна”, Виена, 15 јули 1924 г., Исто..., 267-269.

10) Писмо од Михаил Герциков до редакцијата на в. “Балканска Федерација” с поздравление за излазането на вестника и за идејата да се создаде Балканска Федеративна Организација., Цариград, 24 јули 1924 г., Исто..., 277-278.

11) Писмо од Михаил Монеv до Тодор Александров за хода на преговорите меѓу претставителите на ВМРО и Виенскиот центар и условјата на организацијата за публикувањето на Мајскиот манифест., Виена, 24 јули 1924 г., Исто..., 276.

12) Ачкоска Виолета и Жежев Никола, Предавствата и атентатите во македонската историја, Скопје, 2004, 240.

Кон крајот на јули 1924 г., Т. Александров направил обид да интервенира во Илинденската организација. На средбата со Петар Ацев, тој побарал смена на Арсени Јовков од уредништвото на в. „Илинден“, но и оваа негова интервенција останала без резултати.¹³

Бугарската влада ги направила сите напори Манифестот да не се прошири во Бугарија и неговата содржина да остане непозната за широките народни маси на Македонската емиграција и Македонското револуционерно движење. Со цел да ги придобие оние делови од револуционерното движење, кои биле компромитирани во деветојунските и септемвриските настани од 1923 година, Владата на Цанков на 24 јули 1924 година објавила општа амнестија. Се вршел силен притисок врз членовите на ЦК, Т. Александров и А. Протогеров да се откажат од Манифестот.

На 1 август 1924 година била издадена Декларација¹⁴ и Циркуларно писмо¹⁵ потпишани од членовите на ЦК на ВМРО, Т. Александров и А. Протогеров, во која се одрекува секаква соработка со Советскиот Сојуз и се негира потпишувањето на Мајскиот манифест од ЦК на ВМРО. Во Декларацијата, Манифестот објавен во „Балканска федерација“ се оквалификува како „ноторна лага и дело на егзалтирани комунисти“. Се истакнува дека ВМРО не е класна и партиска, туку национална организација. Понатаму, ВМРО се декларира како независна организација, вклучително и од политиката на Бугарската влада, но истовремено најостро се отфрлаат и осудуваат ставовите од Манифестот со кои се дискредитира и напаѓа владата на Цанков.

Меѓутоа утредента, на годишнината од илинденското востание, во гласникот на Илинденската организација, в. „Илинден“, бил објавен факсимил од Мајскиот манифест со потписите на Т. Александров и А. Протогеров. Списанието излегувало во 10.000 примероци и било читано ширум македонската емиграција во Бугарија, но исто така и ширум цела Европа. Иако Бугарската влада наредила да се конфискува изданието, сепак доволен број примероци останале, притоа нанесувајќи силен удар како на Бугарската Цанковистичка влада, така и на оние делови на ВМРО концентрирани околу Т. Александров и А. Протогеров.

13) ЦК на ВМРО, Предавниците..., 161.

14) Декларација No 772 на ЦК на ВМРО по повод публикувањето на Маискиот манифест и за целите и характера на ВМРО., Македонија, 1 август 1924 г., БКП, Коминтернът..., 287, 288.

15) Окржно No 771 на ЦК на ВМРО за публикувањето на Маискиот манифест и характера на ВМРО., Македонија, 1 август 1924 г., Истото..., 286, 287.

Уште истиот ден, на 2 август 1924 година ЦК на ВМРО излегло со Циркуларно писмо, потпишано од членовите на ЦК, Т. Александров и А. Протогеров. Во него тие најпрвин се повикуваат на континуитетот на ВМРО и тоа, како организацијата успеала да преживее голем број афери (*Дединската - 1896, Виничката - 1897, Солунската - 1902*) и востанија (*Горноџумајското и Илинденското*), Хуриетот и разоружувањето, Балканските и Првата Светска војна. Со ова потписниците на циркуларот кажуваат дека ВМРО ќе го преживее и овој момент, и оваа афера. Понатаму се вели дека ВМРО ќе ја продолжи војната против Србите и Грците но и борбата против внатрешните непријатели кои ги сочинувале: некои „изродени синови на Македонија“ - нивни бивши другари; приврзаниците на „лажно земјоделската влада“ на Стамболски и Бугарската комунистичка партија и третата интернационала. Се наведуваат, според ВМРО, отпадниците од македонското дело, д-р Филип Атанасов и архитектот Јуруков, кои со помош на Владата на Стамболски создавале паралелна организација нарекувајќи се федералисти, а „разбојниците“ од нивните редови (Стојан Мишев, Мито Суџукаро, Глигор Циклев и др.), под сплет на околности се нашле во „Српска Македонија“ во служба на Владата на Н. Пашиќ, еден од најголемите македонски непријатели. Исто така се дава оценка и за работата на македонските комунисти на Димо Хаџи Димов кои, според овој Циркулар, го изградиле Емигрантскиот комунистички сојуз “*со цел да ја џепат Македонската емиграција и да го сопрат правилниот развој на Македонското ослободително движење*”.¹⁶

Основната цел на овој Циркулар е да се образложи ставот и улогата што ја имало ВМРО во однос на Мајскиот манифест. Најпрвин се оценува позицијата на Советска Русија во однос на ВМРО. Коминтерната се обвинува дека во своите цели да ја урне Владата на Цанков се обидела да ја исползува ВМРО. Т. Александров и А. Протогеров уште еднаш, но во поблага форма од Декларацијата од претходниот ден се дистанцираат од Манифестот. Во Циркуларот се вели дека на преговори со Коминтерната ги навеле Д. Влахов и П. Чаулев. Притоа Влахов и Чаулев се обвинети за проневера на организациски пари. Особени усилби во Циркуларот се прават за дистанцирање на ставовите во Манифестот во однос на Владата на Цанков. ЦК (се истапува само од името на двајцата нејзини членови Т. Александров и А. Протогеров) наводно остро протестираше против предлогот на Коминтерната за соборување на Владата на Цанков,

16) Циркулар на ЦК на ВМРО бр. 774, 2 август 1924 г., Македонското прашање..., 677-697.

додека Влахов и Чаулев останале рамнодушни за барањето за формирање на единствен револуционерен фронт под водство на Советска Русија. Исто така, пишува дека за ова ЦК дознала доцна, по објавувањето на Манифестот, а целата вина им се препишува на Влахов и Чаулев. Во Циркуларното писмо Александров и Протогеров не негираат дека го потпишале Манифестот, но исто така никаде директно не спомнуваат дека се потписници на истиот.¹⁷

Во екоот на бурните реакции по повот Декларацијата на Т. Александров и А. Протогеров од 1 август и објавувањето на Мајскиот манифест во в. „Илинден“, на 5 август Т. Карајовов му пишува на Т. Александров за разговорите што тој и М. Моневи ги имале во Виена со претставникот на Советска Русија, грофот Черски. Разговорите според него се одвивале во заладена атмосфера, а Черски за цело време инсистирал ВМРО да истапи против Бугарската влада и да ги потврди принципите и потписите на Мајскиот манифест.¹⁸

Во првите денови на август се води интересна преписка меѓу Т. Александров и Коста Јанков. Во писмото што го испратил Т. Александров на 2 август, тој го негира Манифестот отпечатен во „Балканска Федерација“, велејќи дека никогаш не го ставил својот потпис на таков „*партизански лист*“¹⁹, а во одговорот што на седми истиот месец го испратил Коста Јанков се истакнува дека во корист на Македонското револуционерно движење е ВМРО да не се изолира и да ги обнови врските со Советска Русија и Комунистичката интернационала.²⁰

Како одговор на Александровата декларација со свои коментари излегле Д. Влахов и П. Чаулев. Во писмото од Влахов, објавено на 10 август во „Балканска Федерација“, тој како сведок на потпишувањето на Манифестот изразува неверување од фактот дека раководители на ВМРО ги негираат сопствените потписи, давајќи оценка дека ВМРО

17) Исто...

18) Писмо от Тома Карайовов до Тодор Александров за хода на преговорите между ВМРО и съветските претставители във Виена след публикуването на Маиския манифест и с мнение за целите на комунистите по отношение на организацията, Виена, 5 август 1924 г., БКП, Коминтернът..., 307-309.

19) Писмо от Тодор Александров до Коста Јанков за отношението му към Маиския манифест., 2 август 1924 г., Исто..., 297.

20) Писмо от Коста Јанков до Тодор Александров относно неопходимостта от единодествие между БКП и ВМРО, 7 август 1924 г., исто..., 311, 312.

никогаш не било до тој степен дискредитирано.²¹ Наредниот ден П. Чаулев излегол во јавноста со едно отворено писмо до членовите ВМРО по повод откажувањето на Т. Александров и А. Протогеров од Мајскиот манифест. Во писмото се истакнува дека Манифестот е потпишан од сите членови на ЦК на ВМРО и тој останува „свечен завет и директива за понатамошните борби на македонскиот народ“. На крајот писмото завршува со апел до сите искрени Македонци да се обединат под знамето на Мајскиот манифест.²² Со овие ставови Чаулев јавно и дефинитивно се оградил од останатите два члена на ЦК на ВМРО. Во наредните денови ВМРО донела одлука за физичко елиминирање на дел од опозицијата во Македонското револуционерно движење. За ова сведочи убиецот на Д. Х. Димов кој пред судијата призна дека бил наговорен да го убие Д. Х. Димов уште на 12 август.²³ На 19 август Т. Александров и А. Протогеров упатиле писма до Д. Влахов и П. Чаулев во Виена во кои се бара од нив да одат на консултации во Бугарија, со закана дека доколку не појдат ќе бидат исклучени од ВМРО. Во писмото до Влахов се бара отчет за извесни пари од касата на ВМРО, а на Чаулев му се забележува дека зел пари од претставниците на Советска Русија и се бара да ги врати истите.²⁴ Причините зошто Влахов и Чаулев не отпатувале се нивниот сомнеж и стравување дека би можело да бидат физички елиминирани. Во прилог на овие сомневања оди едно писмо на ЦК на БКП до нејзиното задгранично претставништво од крајот на август 1924 година, во кое се изнесени предупредувања дека ВМРО испратила четворица атентатори во Виена да ги убијат Чаулев, Влахов и Харлаков.²⁵

21) Влахов Димитар, Мемоари...,141.

22) Отворено писмо на Петър Чаулев до членовите на ВМРО срещу отказа на Т. Александров и Ген. Александър Протогеров от Маиския манифест, за обединувањето на македонското револуционерно движење в борбата за независима Македонија и Балканска федерација., Виена,11 Август 1924 г.,БКП, Коминтернът...,314-315.

23) ЦК на ВМРО, Предавниците...,204,205.

24) Писмо од Т.Александров до Петър Чаулев срещу публикуването на Маиския манифест и действията му, настояване да върне взетите пари на претставител на Съветска Русија., 19 август 1924 г, исто...,346, 347 и Писмо от Т. Александров до Димитър Влахов срещу публикуването на Маиския манифест, за изразходването на пари на ВМРО и др.,19 август 1924 г, исто...348.

25) Писма No1 и 2 от ЦК на БКП до ЗП спредупреждение за готвени от ВМРО убијства на негови противници във Виена.,София ,26,29 Август 1924 г, Исто...,350,351.

Заклучок

Со цел да се стави крај на непријателствата и да дојде до обединување во цврст и единствен македонски блок, кон крајот на 1923 и почетокот на 1924 година започнале преговори за помирување, со посредство и на иницијатива на Коминтерната. Во текот на април 1924 година преговорите биле префрлени во Виена и резултирале на крајот на април и почетокот на мај со договор за обединување. Како резултат на ова биле објавени повеќе заеднички документи, во кои се прокламирала платформата за обединувањето и програмската определба на идната, единствена македонска организација.

Преку четирите изготвени документи: „Декларација”, „Протокол за обединување”, „Манифест” и „Декларација на Македонската парламентарна група” биле поставени основните начела и насока на делување на идното Македонско револуционерно движење - обединета и независна Македонија, како рамноправен член на идната Балканска Федерација, под закрила на Советска Русија. Мајскиот манифест, кој бил прокламација до широките македонски револуционерни маси, ги прокламирал принципите на слободно самоопределување на народите со посебен акцент на македонскиот народ.

Ова скршнување на ВМРО и истапите против Цанков и официјалните бугарски владејачки кругови довело до природна реакција кај нив. Т. Александров и А. Протогеров се нашле под силен притисок да се откажат од потписите на Манифестот, што и се случило на 1 август 1924 г. Тогаш, Т. Александров и А. Протогеров истапиле со една Декларација во која целата работа околу потпишувањето на Манифестот била оценета како „*ноторна лага и дело на егзалтирани комунисти*”.

Но, наредниот ден, на 2 август, во органот на Илинденската организација в. „Илинден” бил објавен факсимил од Мајскиот манифест со потписите на Александров и Протогеров. Со објавувањето на Мајскиот манифест во Бугарија, Т. Александров се нашол во мошне деликатна политичка ситуација. Против него бил изготвен план за физичка елиминација, кој бил реализиран на 31 август 1924 година, кај селото Лопово - Пиринска Македонија. Иако се познати директните извршители, непознато е кој бил вистинскиот нарачател на ова убиство. Сепак, најверојатна се чини теоријата дека налогодавач за ликвидација на Т. Александров биле бугарските воено-политички власти.

Ова убиство, меѓутоа, било само дел од плановите на приврзаниците на И. Михајлов, потпомогнати од бугарската влада, за елиминирање на целокупното македонско движење кое опонирало на официјалната владина политика. Ова било спроведено на 12 и 13 септември, во Горна Цумаја и во наредните денови низ цела Бугарија, преку масовни убиства и масакри. Во овие настани бил убиен најголемиот дел од пролевичарски ориентираното македонско движење.

Меѓутоа, сите овие насилства не ја уништиле до крај македонската левица. Во Виена, под патронатство на Коминтерната, членот на ЦК на ВМРО, П. Чаулев, заедно со Д. Влахов и подржувачите на принципите од Мајскиот манифест ја продолжиле дејноста на ВМРО, притоа удирајќи ги темелите на идното ВМРО (Обединета). Во Бугарија, пак, континуитетот на ВМРО го продолжиле приврзаниците на Александровата ВМРО (Автономистичка), И. Михајлов и А. Протогеров, потпирајќи се на дотогашната организациска мрежа, структура и идеологија.

Користени документи

- БКП, Коминтернът и Македонският въпрос (1917-1946), том први, Софија, 1988.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, (том втори), Скопје, 1981.
- Македонското прашање во документите на Коминтерната, во редакција на Поповски Владо и Жила Ленина, (том први-дел 1) (1923-1925), Скопје, 1999.

Користена литература

- Ачкоска Виолета и Жежев Никола, Предавствата и атентатите во македонската историја, Скопје, 2004.
- Влахов Димитар, Мемоари, Скопје, 2003.
- Галчин Петър, Политическите борби в пиринския край (1923-1939), Софија, 1989.
- Златна книга, Сто години ВМРО, Скопје, 1993.
- Историја на македонскиот народ, том трети, ИНИ, Скопје, 1969.
- Тодоровски Зоран, ВМРО (1924-1934), Скопје, 1997.
- Цветковска Надежда, Политичката активност на македонската емиграција во Бугарија (1918-1928), Скопје, 1990.
- ЦК на ВМРО (Обединета), Предавниците на македонското дело, Скопје, 1983.

ЖИВОТОТ НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО АВСТРАЛИЈА И НЕГОВАТА СТРУКТУРА

Првите македонски емигранти

Првите македонски емигранти започнале да ја напуштаат својата татковина во втората половина на 19 век. Тоа биле главно изолирани поединци кои привремено ја напуштале Македонија за да заработат нешто пари кои потоа ќе ги користат кога ќе се вратат дома (Радин 1988:3; Каровски 1983:4).

Други мигрирале од политички причини, поврзани со националните притисоци кои ги доживувале за време на турското владеење, па потоа и со нивната окупација и асимилација за време на Балканските војни под рацете на Грците, Србите и Бугарите. Тешко е прецизно да се каже кога првите македонски мигранти стасале во Викторија, но според Миовски, Македонците стасале тука во 1891 година (Миовски 1971:31). Ова поглавје ги опишува начините на кои македонските мигранти во Викторија се повлекле од нивната „традиционална“ почва за да остварат посебен македонски начин на живот во Австралија и покажува како „традициите“ биле модифицирани и адаптирани, а посебниот македонски идентитет бил создаден од одлуката Викторија да се гледа како на место за постојано населување.

Македонците кои заминувале во странство да работат со намера да се вратат дома биле нарекувани „печалбари“ (или патувачки работници), а работата што ја вршеле – „печалба“ или „печалбарство“. Зборот „печалба“ од Питер Хил (1989:10) е опишан како збор во широка употреба кај Македонците; тој значи „работење далеку од дома“. Милер (1988:5) сведочи дека миграцијата во Македонија на почетокот била сметана како привремено заминување на младите мажи за да заработат пари, кои потоа ќе ги користат кога ќе се вратат назад дома. Во почетокот печалбарите биле со намера да одат да работат во соседните земји на пролет и да се враќаат назад во татковината пред почетокот на зимата. Тие, главно, биле сезонски работници и се преселувале од место во место во потрага по исплатливо вработување. Усмената традиција вели дека првите Македонци стасале во Австралија на почетокот на XX век, принудени од суровата репресија од страна на Турците по Илинденското востание. Овие први Македонци (печалбари) го трасирале нивниот пат до Северна Америка за да работат

во САД и Канада. Бројот на Македонци печалбари во Викторија се зголемил кога Владата на САД го ограничила приливот на нови имигранти во дваесеттите години. Тогаш македонските печалбари го отвориле патот кон Австралија (Радин 1988:5; Хил 1989:10). Многу македонски поети биле инспирирани од печалбарството и напишале литература посветена на потешкотиите со кои печалбарите се соочувале за време на нивниот престој во странство. Исто така, печалбарството е тема која претставува посебен жанр во македонскиот фолклор, како на пример песните, кои ја рефлектираат тагата што доаѓа од раздвоеноста и животните потешкотии (Херман 1979:79).

Радин (1988:5) смета дека македонските печалбари кои стасале во Викторија пред Првата светска војна го претставуваат „првиот бран“ на македонски емигранти. Главно, тие емигрирале од Егејска Македонија и биле со рурално потекло. Бидејќи формалното образование во Македонија не било дозволено, овие рани Македонци имале многу ограничено знаење и обука и морале да работат или на фармите или во фабриките за челик. Нивните главни задачи на овие места биле да собираат шеќерна трска и да бидат евтина работна сила.

Според Прајс, во Австралија во 1921 година имало околу 50 Македонци (1963:11-23). По Првата светска војна, речиси 1.500 Македонци емигрирале во Австралија од околината на Битола, Охрид, Лерин и Костур (Прајс 1963:11-23). Според Радин (1988:5), во триесеттите години имало околу илјада Македонци во Австралија, од кои 90 отсто биле од Егејска Македонија. Печалбарите ги делеле живеалиштата заедно, каде нивните животни услови секогаш биле супстандардни. Така се развил куќен ред и правила во врска со одговорностите на печалбарите. Во живеалиштата готвењето и другите домашни обврски ги вршеле печалбарите на смени.

Десет или повеќе печалбари кои живееле во куќата јасно си ги знаеле своите обврски и ги извршувале по систем на ротација (Алтин 2007).

Еден од печалбарите, поточно Ристо Алтин, кој мигрирал во Австралија во 1936 година од селото Лаген од Леринската околија, Егејска Македонија, се сеќава:

„Живеевме во дрвена куќа: 13 печалбари, шест самци и седум женети. Секое утро, еден од нас ќе станеше пред другите и ќе подготвеше појадок за сите. По работата, еден човек на смена подготвуваше вечера и гледаше секој човек да го добие својот еднаков дел. Тој потоа ќе ги измиеше садовите откако сè ќе се изедеше и го миеше подот“.

Таа куќа била во Гипсленд; подоцна Алтин и многу други Македонци служеле во австралиската војска за време на Втората светска војна. Манастирот *Св. Наум* во Кинглејк е посветен на паднатите македонски и австралиски војници кои се бореле во таа војна.

Во вечерите, печалбарите кои потекнувале од исто село честопати се дружеле, разменуваале сеќавања и моменти на ведрина. Тие, исто така, ги следеле и прославувале религиозните празници и имендени. Пееле патриотски песни и играле ора (македонски традиционални танци).

Печалбарите честопати дискутирале за историјата на Македонија и за борбата на Македонците во минатото. Оваа усмена култура го одржала живо нивното чувство за себеси и нивниот заеднички идентитет.

Кога печалбарите се позиционирале во многу посигурна околина, тие започнале да ги охрабруваат нивните семејства, роднини и пријатели да им се придружат во Австралија. Тоа бил начинот на кој бил воспоставен синцир на миграција. Ова е окарактеризирано како „втор бран“ на македонска имиграција во Австралија. Како неквалификувани имигранти, Македонците главно се занимавале со градинарство, одгледување тутун и други земјоделски работи.

Печалбата, или миграцијата, продолжила и по Втората светска војна како последица од Грчката граѓанска војна. За време на војната, повеќе од 50.000 Македонци ја напуштиле Македонија и се населиле во Европа, а многумина од нив, потпомогнати од Црвениот крст, потоа дошле во Австралија. Еден дел од трошоците бил покриен од печалбарите кои веќе биле во Австралија. Големiot број на неформални заеми од тоа време укажува на високиот степен на меѓусебна доверба. Тие имале толкава доверба едни во други, што никогаш не биле барани никакви формални договори или признаници за заемите.

На почетокот, неколку македонски семејства живееле во иста куќа, делејќи ги ресурсите со роднините кои ги спонзорирале. Овој период се смета за „трет бран“ на македонската миграција во Австралија (Хил 1989:32-33). „Четвртиот бран“ на македонска миграција, за време на шеесеттите години, се карактеризира со промените во неговото потекло. Во ова време имигрантите биле, главно, од Република Македонија, која во тоа време беше шестата конститутивна држава на Социјалистичка Федеративна Република Југославија.

Пристигнувањата од Македонија во шеесеттите биле, главно, од економски имигранти со многу ниско образование, кои главно се населувале во урбаните индустриски зони. Во седумдесеттите години имиграцијата од Егејска Македонија пресуши, „очигледно поради нормализацијата во политичките и социо-економските услови во Грција во последната деценија и половина“ (Радин 1988:6-7).

„Петтиот бран“ на македонска миграција во Австралија се појавува во седумдесеттите и осумдесеттите. За време на овој период, австралиската влада раководена од Гоуг Витлем спонзорираше многумина обучени

Македонци да емигрираат во Австралија. Многу имигранти стасаа во Австралија за само 30 долари авиобилет за возрасни и 15 долари за деца. (Колевски, 2007). Овој период донесе нови доаѓања од Македонија и нова иселеничка структура во Мелбурн.

Исклучително тешко е да се утврди прецизниот број на македонски имигранти во Викторија бидејќи тие пристигнувале во Викторија со турски, грчки, српски (по 1945 година југословенски) или бугарски пасоши. Неофицијално, според предводниците на македонската заедница, бројот на Македонците денеска е над 100.000. Поголемиот дел од овој број се Македонци од Република Македонија и Егејска Македонија, додека помалку се од Пиринска Македонија и Албанија.

За време на деведесеттите години има многу малку Македонци кои мигрирале во Викторија како постојано населени. Од 1996 година, Македонците кои доаѓаат во Викторија главно се посетители, со дозвола да останат не подолго од шест месеци. Сепак, според информаторите интервјуирани како дел од ова истражување, многумина од посетителите се склони да го продолжат нивниот престој во Викторија поради нивните семејни врски или факторите за “повлекување” кои се дел од врските во семејствата кои се разделени со големи далечини.

Многу Македонци разделени со години ги бараат своите роднини и прават разни обиди да ги воспостават или обноват прекинатите врски и односи.

Во текот на подготвувањето на оваа студија ни беше кажано од многумина Македонци од Република Македонија дека платиле од две до три илјади долари за туристичките агенции и други „посредници“ со цел да добијат туристички визи од Австралиската амбасада во Белград, само поради широко распространетото гледиште дека возраста и други фактори можат да ги оневозможат при добивањето на виза. Иако е нелегално, некои туристички агенции во Македонија прифаќаат поткуп, убедувајќи ги клиентите дека тие можат да им обезбедат туристички визи, што може да се постигне за номинална сума од Австралиската амбасада. Оваа ситуација го поттикна австралискиот амбасадор во Белград во јуни 1996 година да објави дека туристичките агенции во Македонија не можат да ги снабдат луѓето со визи и тој ги повика Македонците воопшто да не плаќаат пари за визи, бидејќи визите за посета на Австралија за Македонците се даваат исто како и за другите апликанти од каде било од светот.

Структурата на македонската заедница

Печалбарите биле првите Македонци во Викторија. На почетокот тие немале намера постојано да останат во Викторија. Но кога печалбарите почнале да размислуваат за живеење во Викторија засекогаш, тие почнале да ги донесуваат и нивните семејства.

Со пристигнувањето на семејствата, Македонците почнале да се посетуваат едни со други и да се среќаваат меѓу себе во пабовите, парковите, претставите во Викторија, каде тие можеле да го зборуваат нивниот сопствен јазик. Преку овие релации, во периодот помеѓу двете Светски војни, почнале да се раѓаат првите македонски клубови и организации. Одговорноста што Македонците ја чувствувале кон нивната земја била двојна. Од една страна, културната одговорност предизвикувала порив да се зачува сè што било типично македонско, поради страв дека таквите културни атрибути или ќе исчезнат или значително ќе се променат од она што било гледано како политика за постепена асимилација од страна на грчките, српските и бугарските власти кои владееле со нив. Задачата за одржување на македонската култура оттука стана нешто за што македонските печалбари се чувствувале обврзани да го бранат.

Од друга страна, печалбарите чувствувале и значителна политичка одговорност кон нивниот народ. Во нивната околина во Викторија, тие сакале да обезбедат глас кој им бил негиран под асимилациските и денационализациските политики спроведувани врз македонскиот народ од страна на грчката, српската и бугарската држава. Главната цел била да се работи за постепено постигнување на независност на Македонија и одбрана на нејзината култура и традиции.

За да се постигнат овие цели, и културни и политички, исто како и обезбедувањето на взаемна поддршка за време на адаптацијата кон живеењето во нивната нова земја на престој, Македонците развиле многу организации, кои станале дел од сè попросперитетниот живот на заедницата во Викторија. Тие развиле таква разновидност на организации што Македонците понекогаш се шегуваат дека кога двајца Македонци ќе се најдат заедно на едно место веднаш никнуваат три организации.

Првата македонска организација била формирана во Мелбурн во септември 1941 година, под името „Гоце Делчев“. Следејќи го овој пример, други организации биле формирани во Викторија и во Австралија, на места каде што имало концентрација на македонски имигранти. На 25 август 1946 година, многу македонски организации се обединија меѓу себе и го создадоа Македонско-австралискиот народен сојуз.

Според Хил (1989:69), всушност во 1936 година била формирана првата македонска организација во Мелбурн под име „Тодор Александров“

како огранок од Македонската патриотска организација (МПО), која го организираше првиот македонски пикник истата година. Основач на огранокот „Тодор Александров“ бил Ристо Аврамов од Неред, близу Лерин, Егејска Македонија (Тамис 1994:266). Оваа пробугарска организација, која имала кус век, работела од една мала кафеана во сопственост на Танас Нанов, кој исто така потекнувал од Неред. Сепак, оваа организација не била сметана за македонска бидејќи била пробугарска и била контролирана од страна на бугарската влада. Нејзината намера била да го негира македонскиот јазик и да докаже дека, всушност, Македонците биле Бугари. Според Ристо Алтин, проминентен македонски активист, кој бил еден од членовите на организацијата „Тодор Александров“ во 1937г., но бргу ја напуштил кога открил кои се всушност нејзините цели, имало обиди да се воспостават и други ограноци на оваа организација ширум Австралија, но овие напори биле неуспешни (Алтин 2006а; Новаков 1995).

Тамис, во неговата сторија за *Имиграцијата и населувањето на македонските Грци во Австралија* (1994), спори со постоењето на Македонците и македонските организации во Викторија. Според него, во 1942 година, организација наречена Сесловенска обединета лига била формирана во Викторија. Нејзиниот штаб бил на Јанг Стрит 52, Фицрој, каде што во 1959 година била изградена првата Македонска православна црква „Свети Ѓорѓија“. Основачите на оваа организација биле членови на македонската, словачката, хрватската, руската и чешката заедница. Сепак, Тамис изјавува дека постоењето на оваа политичка организација било кривко бидејќи нејзините цели „всушност никогаш не биле дефинирани“ (Тамис, 1994).

Ристо Алтин, кој бил роден во 1919 година, дошол во Австралија во февруари 1937 година, напуштајќи ја Македонија и бегајќи под теророт на генералот Метаксас што овој го спроведувал против македонската популација.

По напуштањето на МПО како про-бугарска организација, Ристо се приклучил на една организација наречена „Прогресивна Младина“, каде што успеал да го научи англискиот јазик. Во 1941 г., тој и неговите сонародници Ефто Трајановски и Томе Гергов организирале игранка во Сириската црква во Викторија Паред, Источен Мелбурн, со цел да соберат пари за руските војници кои се бореле против Германија. Ристо Алтин беше еден од основачите на првата организација во Мелбурн „Гоце Делчев“.

Подоцна, оваа организација се разви во Македонска народна лига (МПЛ), чија што цел беше да ги обедини сите Македонци ширум Австралија. Како дел од нејзините напори да се воспостават институции

за живот на заедницата, според Алтин, било решено да се воспостави црква во Јанг Стрит во Фицрој. На 14 мај 1956 г. бил избран црковен комитет, со Васил Мојанов како прв претседател. Ристо Алтин бил еден од иницијаторите.

Следејќи ги активностите на Македонците ширум Австралија, Македонците од Мелбурн изградија дом на заедницата во Епинг, којшто официјално беше отворен во 1981 година под патронат на Македонската православна заедница на Мелбурн и Викторија. Овој дом е познат како Македонски друштвен клуб „Гоце Делчев“. Целите на Македонскиот друштвен клуб се да се воспостави, одржи и води неполитички, нерелигиозен клуб со сите вообичаени карактеристики и да организира игранки во сабота и недела навечер. Клубот исто така обезбедува услови за бинго, билијард, шах, модни реви и настани, како што се борење, кикбоксинг и карате. Петочните вечери се резервирани за диско, главно, за македонската младина. Во моментот клубот има околу 2.000 членови (Калинчев, 2006).

Друг македонски друштвен клуб е изграден во Мелбурн и официјално отворен во 1989 година во Саншајн. Овој клуб е најголем во Австралија и чини повеќе од 1,5 милион долари. Неговиот капацитет е околу 1.000 седишта и главно тука се организираат игранки, претстави, мултикултурни фестивали, венчавки и крштемки и (најважно од сè) јавни собири. Во обата македонски центри, во Епинг и Саншајн, нема ограничување во изнајмувањето на просторот што го нудат. Може да биде изнајмен од секого и од секоја националност (Божиновски 1996).

Македонската заедница поседува уште еден друштвен клуб, кој е под патронат на фудбалскиот клуб од Престон, „Македонија“. Лоциран е во Резервоар.

Првата Македонска православна црква во Австралија била воспоставена по Втората светска војна од страна на група Македонци во Мелбурн, меѓу кои Ристо Алтин, Стојан Србинов, Дане Трпков, Ванчо Неделковски и Доне и Атанас Филипови.

Користени извори

- Altin, R., 2006a interviewed by Ico Najdovski, at Preston, Victoria, November.
Altin, R., 2006b interviewed by Ico Najdovski, at Preston, Victoria, December.
Altin, R., 2007c interviewed by Ico Najdovski, at Preston, Victoria, January.
Atanasovski, T., 2006 Interviewed by Ico Najdovski, at Keilor Downs, Victoria, November.
Banchevska, M., 1974, Migrants in Australia Conference Proceedings, Melbourne: Ministry of Immigration and Ethnic Affairs, pp 187

- Bogoevska, P., 1996 Interviewed by Ico Najdovski, Taylors Lakes, Victoria, March.
- Bozinovski, V., 1996 Interviewed by Ico Najdovski, Altona North, Victoria
- Gashtevski, D., 2006 Interviewed by Ico Najdovski, at Preston, Victoria, November.
- Herman, H. V., 1979 ‘Macedonians in Toronto’s restaurants’ in Walmah, S., *Ethnicity at work*, London: Macmillan, pp. 79.
- Hill, P., ‘Macedonians’, in Jupp, J., (ed.), 1988 *The Australian People: An Encyclopedia of the Nation, its People and their Origins*, North Ryde: Angus and Robertson, pp. 686
- Hill, P., 1989 *The Macedonians in Australia*, Carlisle WA: Hesperia Press. pp 10, 32-33, 36, 43, 69
- Kalinchev, K., 2006 Interviewed by Ico Najdovski, at Epping, Victoria, August.
- Karovski, S., 1983 *The Macedonians in Sydney: Community Profile Report*, Sydney, pp 4, 31
- Kolevski, Z., 2007, Interviewed by Ico Najdovski, at Thomastown, Victoria, March.
- Miller, R., 1988, *Migrants from Yugoslavia: The View From There and the View From Here*, Canberra, ANU, pp 5
- Miovski, T., 1971, *The Macedonians in Australia*, Skopje: Misl, pp 31
- Nedelkovski, V., 1996, Interviewed by Ico Najdovski, at Epping, Victoria, November.
- Novackov, S., 1995, Interviewed by Ico Najdovski, at Fitzroy, Victoria, March
- Pachovski, C., 2006, Interviewed by Ico Najdovski, in Geelong, Victoria, November.
- Petreski, B., 2006, Interviewed by Ico Najdovski, at Springvale, Victoria, November
- Petroff, L., 1986, ‘Contributors to Ethnic Cohesion: Macedonian Women in Toronto to 1940 in Burnet, J., (ed.), *Looking into My Sister’s Eyes: an Exploration in Women’s History*, Toronto, Canada: The Multicultural History Society of Ontario, pp. 129
- Petrovska, B., 1996, *Macedonian Ethnic Identity in Toronto, Canada*, Skopje: Faculty of Philosophy, University “Sv. Kiril i Metodij”, pp 21&27
- Price, C., 1963, *Southern Europeans in Australia*, Canberra: A.N.U. Press, pp 11-23
- Radin, M., 1988, *Features of Settlement in Australia by Macedonians from the Aegean Region*, a paper prepared for a bicentenary symposium, July 20-22, Canberra, pp 3, 5, 6&7
- Stefanovski, Very Rev. S., 2006, Interviewed by Ico Najdovski, at Preston, Victoria, November
- Stoikovska, R., 1996, Interviewed by Ico Najdovski, at Williamstown, Victoria, August.

- Tamis, A., 1994, *The Immigration and Settlement of Macedonian Greeks in Australia*, Bundoora: La Trobe University Press, 266
- Tkalchevich, M., 1980, *Macedonians in the Australian Society*, Melbourne: Department of Immigration, pp 16-17
- Veljanovski, C., 2006, Interviewed by Ico Najdovski, at East Keilor, Victoria, November. Western Australian Multicultural Education Advisory Committee, 1985, *Insight: Proceedings of a Macedonian community workshop*, Perth, WA, pp 8 & 9

UDC: 325.14(73:=163.3) „1907“

Душан СИНАДИНОСКИ,
историчар, САД

МАКЕДОНЦИТЕ ВО ИЗВЕШТАЈОТ НА КОМИСИЈАТА ЗА ИМИГРАЦИЈА ВО САД ВО 1907 ГОДИНА

По барање на Американскиот конгрес во 1907 година била формирана Комисија за имиграцијата во САД, предводена од сенаторот Дилингам, со задача да подготви извештај за новите имигранти во САД. По долгогодишна исцрпна работа Комисијата го подготвила својот извештај во 1910 година. Овој обемен извештај за имигрантите во САД не само што е од големо историско значење за Македонците што се доселие и што живеат во САД, туку истиот содржи непроценливо историско богатство за македонските општествени науки. Во овој извештај Македонците се третирали од два спротивставени аспекта. Од една страна, (политички мотивирана) Македонците или се третирали како непостоечки народ или пак се прикажани како народ што зборува специфичен дијалект на бугарскиот јазик. Од друга страна, пак, документирано со факти, Комисијата ги признава Македонците како посебен ентитет и ги третира рамноправно со сите други народи што се доселиле во САД. Благодарение на тој извештај, македонските имигранти во Америка останале трајно забележани како народ со посебен етнички идентитет.

Комисијата за имигрантите била формирана со намера да се утврди, меѓу другото, од каде пристигнуваат имигрантите во САД, која е нивната општа карактеристика, какви методи се применуваат во изборот на имигрантите за да се избегне доселување на имигранти во САД кои се непожелни според американскиот закон за имигрантите и детално проучување на општиот статус на поскорашните имигранти кои живеат во САД, како и нивниот ефект врз институциите, индустријата и американскиот народ.¹⁾ За да ги изврши совесно поставените задачи и за да ги обработи детаљно сите проблеми со кои Комисијата се соочувала за време на работата, извештајот на Комисијата е обемен и содржи 42 тома. Така оваа Комисија оставила зад себе богатство на информации кои и ден-денес претставуваат извор на податоци, кои допрва треба темелно да се истражуваат. Овој извештај е посебно важен за македонската историја, затоа што тој содржи многубројни изворни податоци од општествен карактер за македонските имигранти и за Македонците, воопшто, од почетокот на XX век.

1) Brief Statement of the Investigation, Summary of the Commission, Report of the Immigration Commission, page 13

Во извештајот на Комисијата се наведува дека само за време од нејзиното формирање и постоење во 1907 година во САД пристигнале 1.285.849 имигранти. Сè до почетокот на XX век имигрантите биле претежно од поразвиените западноевропски земји. За САД тоа бил сосема нормален природен процес и не било ништо изненадувачки што скоро целокупната имиграција, или поточно 1.207.619 имигранти, била од европските земји вклучувајќи ја тука и европска Турција. Но, тоа што многу ги изненадило и ги зачудило Американците е што од европските имигранти 81%, или 979.661, биле од земјите од југоисточна Европа. Во тоа време југоисточна Европа ја сочинувале државите Австро-Унгарија, Бугарија, Грција, Италија, Црна Гора, Португалија, Романија, Русија, Србија, Шпанија и европска Турција. Поради ваквата политичка поделба на југоисточна Европа, националната припадност на сите имигранти кои се населувале во САД им се запишувала според потеклото од државата од каде пристигнувале, а не според етничката припадност. Заради оваа политичка поделба на Европа, многу имигранти кои пристигнале од покорените европски народи официјално не биле заведени под својата етничка припадност, како на пример, Украинците, Естонците, Македонците, Албанците и многу други. Ова правило било искучок само за имигрантите од Полска, затоа што тие се доселувале во огромен број, а во САД било почитувано нивното поранешно кралство.

Ова потенцирање за причината зошто многу националности во САД не се заведени според својата национална или етничка припадност, а ова се однесува и за македонските имигранти, многу добро е објаснето во извештајот на Комисијата за имиграција во кој е посочена Турската Империја како оригинален пример:

„Имигрантските движења од Турција ни даваат многу јасна слика за мешовитоста на многуте народи во една политичка единица, затоа што од таму во 1907 година во Соединетите Држави пристигнаа 9.412 Бугари, Срби и Црногорци, 7.600 Грци, 952 Сиријци, 588 Евреи, 194 Романици, 1.124 Турци и 1.437 лица од останатите народи. Не постои проверлива документација дека сите овие имигранти се родени во Турција, па затоа и бројките се со релативна вредност кога се употребува потеклото како основа за класификација на имигрантите. Заради тоа испаѓа дека лицата од оваа група што се родени во Турција се Турци, но фактите укажуваат дека практично само 1 од 18 се припадници на тој народ”²

2) Ibid. Page 18

Во споредба со овде спомнатиот имиграциски бран, дваесет и пет години пред тоа, во 1882 година, вкупно 648.186 имигранти се доселиле во САД, а од нив само 84.973, или 13,1%, биле од спомнатите југоисточни европски држави. Останатите имигранти, поточно 563.213, или 86,9% биле од: Белгија, Велика Британија со Ирска, Франција, Германија, Холандија, Швајцарија и скандинавските земји. За да ни биде сликата уште појасна од каде пристигале повеќемина имигранти во САД до крајот на XIX век, потребно е да спомнеме дека 95% од целокупната имиграција помеѓу 1819 и 1888 година била од овие земји.³⁾ Затоа овие податоци ни помагаат поточно да разбереме зошто многу ретко се среќаваат македонски имигранти во Америка пред 1888 година.

За да се добие уште поточна претстава за американската политика за имиграцијата, неопходно е да се има предвид како се развивало доселувањето во САД. Во периодот од 1 јули 1819 година, па сè до 30 јуни 1910 г., поточно од кога и официјално се води статистика за емиграцијата, во Америка влегле 25.528.410 емигранти од Европа, вклучувајќи ги и 106.481 лица од азиска Турција. Од западна Европа се доселиле 16.052.900 имигранти, или 62,9%, а од југоисточна Европа се доселени 9.475.510 имигранти, или 37,1%. Тука се гледа дека односот на имигранти од западна Европа во споредба со југоисточна Европа е 1,69%. Овој однос на имигранти од западна и југоисточна Европа е многу поповолен за југосточните Европјани, отколку за периодот до 1988 година кога претежно целата имиграција била од западна Европа. Затоа е логично што македонската имиграција во САД е многу поголема и почеста од крајот на XIX век. Интересно е да се напомене и дека имигрантите од западна Европа од страна на Американците биле нарекувани „старите“, а имигрантите од југоисточна Европа биле „новите“.

Што се однесува за бројот на македонските имигранти во САД, Извештајот на Комисијата за имиграција не содржи вкупна бројка. Од многуте анкети што Комисијата ги спровела меѓу имигрантите дознаваме дека во САД македонските имигранти најповеќе се населувале во источните и среднозападните сојузни држави. Но документите на американската државна администрација за имиграција и натурализација содржат податоци што укажуваат дека во САД пристигнале 32.957 имигранти од Македонија.⁴⁾ Меѓу имигрантите од Македонија покрај Македонците биле вклучени и Турците, Грците, Албанците, Бугарите, Србите и останатите припадници на етничките малцинства кои живееле во Македонија во

3) Brief Statement of the Investigation, Report of the Immigration Commission, Page 14

4) Душан Синадиновски „Утрински весник“, 8 јануари 2008 г., „Првите наши имигранти во САД се декларирале како Македонци“.

тоа време. Интересно е да се напомене дека и емигрантите од Призрен тогаш биле сметани како Македонци. Но, покрај тоа што сите имигранти од Македонија не биле етнички Македонци, а голем број на етнички Македонци се запишани како припадници на другите балкански народи, за сигурно се знае дека како етнички Македонци се декларирале 14.737 лица.⁵⁾ Оваа слика за македонската имиграција уште поцврсто го потврдува фактот што извештајот на Комисијата за имиграција го забележал, а тоа е дека е многу тешко да се одреди дефинитивна претстава од каде доаѓаат имигрантите и која е нивната вистинска етничка припадност.

Сè до крајот на XIX век САД не воделе многу сметка за статусот на имигрантите, бидејќи западноевропските имигранти многу лесно се асимилирале во американското општество и тие претежно се населувале на фарми. Но, како последица на брзиот развој на тешката индустријата во САД се почувствувала голема потреба за евтина работна сила. На САД им требале работници за во рудниците, за на изградбата на пругите, за во автомобилската и дрвната индустрија, текстилната, прехранбената и во многу други стопански гранки. Бидејќи „изворот“ на имигранти од западна Европа значително се намалил, Американците биле принудени да врбуваат нови имигранти и од југосточна Европа. Затоа бројот на имигрантите од овој дел на Европа наеднаш се зголемил.

Но со метеорското зголемување на имигрантите од југосточна Европа, американските институции, индустријата како и американскиот народ имале маки со „новите“ имигранти, затоа што тие многу тешко се асимилирале во новата средина. Извештајот наведува дека новите имигранти „речиси потполно ја избегаваат агрикултурата, а во градовите и индустриските центри се собираат во квартави и живеат одвоено од Американците и постарите имигранти, така што асимилацијата одела многу тешко во споредба со старата имиграција“.⁶⁾ Тука јасно се гледа дека разликата помеѓу старата и новата имиграција не била само од географски, туку разликите исто така биле од културен и перспективен карактер. Тие разлики, иако денес можат да се сметаат како тенденциозни, еве како биле сумирани во извештајот на Комисијата:

„Новата имиграција како класа е многу понеинтелегентна од постарата, отприлика околу една третина од оние кои се постари од 14 години се неписмени уште со пристигнувањето. Според расните обележја, тие воопшто не се како Англичаните, Германците и другите народи кои пристигнале пред 1880 година, и генерално гледано тие се мотивирани од поинакви идеали. Додека старата имиграција дошла со

5) Ibid.

6) Brief Statement, Volume 1, Report of the Immigration Commission, Page 14

намера да стане дел од државата, новата, во поголема мерка, доаѓа со идеја да профитира финансиски користејќи ги поволните услови во 'новиот свет' и потоа да се вратат назад во матичните држави".⁷⁾

Може со апсолутна сигурност да се констатира дека денес една ваква расна диференцијација помеѓу народите од западна и југоисточна Европа во американската наука и политика е само дел од минатото. И токму заради ваквите погрешни концепции и искривени сознанија за имигрантите што тогаш ги населувале САД, конгресот се заложил да ја исправи таквата перцепција. Кога во 1907 година се оформила Комисијата за имиграција за испитувањето на имигрантите, конгресот истовремено ја задолжил да направи детален извештај за целокупната имиграција во САД. На тој начин требало да се избегнат погрешните етнички класификации на имигрантите, а истовремено би се добила многу појасна слика како за целокупната имиграција, така и посебно за поединечните етникуми. За оваа цел, Комисијата изработила енциклопедија на народи од Европа, Азија и Средниот Исток каде се опишани преку 600 етнички групи кои тогаш живееле во САД. Оваа етнолошка студија не само што е прва од таков тип на научно истражување на оригинален англиски јазик⁸⁾, туку таа можеби е и првата во светот, судејќи според методот на истражување и обемот на извештајот.

Но за несреќа на многу помали, па и поголеми народи од Европа, како на пример Украинците, Естонците и Македонците, Комисијата не се ангажирала за оригинални етнички студии, туку се затскрила во тогашните студии од етнолошки и антрополошки карактер што претежно биле пишувани од германски и француски автори. Планот на Комисијата од почетокот бил да ги пронајде и преиспита тогашните научни материјали што би биле од голема корист за подобро разбирање на новите имигранти кои се населувале во САД. Тука е очигледно дека со овој пристап на изучување на имигрантите од југоисточна Европа, Комисијата веќе на почетокот го прејудиирала својот извештај.

Заради оваа причина, извештајот на Комисијата содржи многу пропусти и противречности. На пример, никој денес не им ја оспорува етничката посебност на Украинците и на Естонците. На Македонците етничкиот идентитет им е признат од Американците и од целиот свет, освен од расистичките режими на шовинистичките држави Бугарија и Грција. Наспроти овие и многу други пропусти, Комисијата ги запишала Рутвенците, Далматинците, Херцеговците, Босанците и Бохемијците како

7) Ibid. Page 14

8) Dictionary of Races, Report of the Immigration Commission, Volume V, Page 2

посебни етникуми. По ниту една научна студија денес овие народи не можат да се наречат како посебни етникуми.

Основен метод на Комисијата за класификација на народите бил јазикот и физичката карактеристика.⁹⁾ Според овој метод, на пример, извештајот на Комисијата во словенската раса ги сврстува Русите, Моравците, Бохемијците, Рутванците, Словаците, Словенците, Србите, Полјациите, Хрватите, Далматинците, Црногорците, Херцеговците и Босанците. Впечатливо изоставени од словенската раса се Украинците, Бугарите и Македонците, а не се спомнати ниту Литванците. Веќе спомнавме дека Македонците и Украинците не биле сметани како посебни народи и нивното изоставување од словенската расна групација не е изненадувачко. За Македонците е многу интересно и важно што Бугарите заедно со Финците, Лапонците и Унгарците се сместени во финската класа како гранка од монголската раса.

Во енциклопедијата името „Македонец“ е забележано, но без објаснување и со референца да се погледа во рубриката за Бугарите. Оваа очигледна неправда е само уште еден удар врз националниот идентитет на Македонците. А сето ова е уште понеобјасниво, затоа што во анкетите за имигрантите што ги вршела Комисијата, илјадници луѓе се искажувале себеси како Македонци. Исто така, необјасниво е тоа што намерата на Комисијата била да ги отстрани недоразбирањата околу новите имигранти токму преку еден сосема нов и непрејудициран пристап. Чудно е и тоа што кога извештајот ги опишува Куцо-Власите во речникот наведува дека то име им е дадено од “Македонците на еден од главните влашки народи што живееле во Северна Грција”.¹⁰⁾ Ако Македонците се Бугари, тогаш зошто во извештајот имињата “Бугари” и “Македонци” не се употребуваат наизменично туку се води сметка за точна референца? Оваа нелогичност само уште повеќе ја закрепува посебноста на македонскиот идентитет.

Во написот за Бугарите, Македонците се подразбираат само како луѓе кои зборуваат посебен јазичен дијалект на бугарскиот јазик. Тука се наведува дека „од бугарските дијалекти најважен е таканаречениот македонски”.¹¹⁾ Понатаму е забележано дека „некои тврдат дека македонскиот е посебен јазик, и од тука, и посебен народ или раса. Но таквото тврдење изгледа дека е погрешен одраз на патриотизмот за кој слободно може да се рече дека не е непознат меѓу филолозите од реонот”¹²⁾. Од овии примери очигледно се гледа дека наместо разликата

9) Ibid. Page 2

10) Ibid. Page 88

11) Ibid. Page 26

12) Dictionary of Race or Peoples, Dillingham Report on Commission, page 27

пomeѓу Македонците и Бугарите доследно се објасни, текстот без аргументи и многу тендециозно ја отфрла можноста за посебноста на македонскиот идентитет.

Но апсурдноста на овој текст се гледа и во начинот на кој старословенскиот јазик се идентификува со старобугарскиот, а оттаму и со модерниот бугарски јазик. Во текстот понатаму пишува дека „*стариот бугарски јазик беше еден од најпрвите словенски јазици кој се здоби со писмо и тој до ден-денес опстојува во црковните канони. Кирилицата е најстарата азбука меѓу словенските јазици и покрај тоа што некои тврдат дека една друга многу слична азбука, глаголицата, егзистирала пред неа меѓу западните Словени*“.¹³⁾ И од овој пример се гледа дека на бугарскиот јазик му се припишуваат неточни историски факти.

Апсурдноста за тврдењето дека бугарскиот јазик е најстар писмен словенски јазик уште повеќе доаѓа до израз и од следниов извадок:

“Иако Бугарија ја поседува најстарата словенска просветеност, таа датира нешто повеќе од илјада години, сè до деветтиот век кога Кирили Методиј, словенските апостоли, го преработија во литературна форма. Но само еден век или два пред ова Бугарите зборуваа фински јазик, кои тие го донесоа со себе во Европа од Азија”.¹⁴⁾

Ако Бугарите кога пристигнале на Балканот зборувале дијалект од финскиот јазик само еден век пред Кирил и Методиј да ја напишат првата словенска азбука, тогаш воопшто нема логика да се тврди дека бугарскиот јазик бил основата за старословенската азбука. Да се нарече старословенскиот јазик бугарски, кога и извештајот кажува дека Бугарите го присвоиле старословенскиот јазик, зборува за една крајно некритична и погрешна наклоненост кон бугаризмот.

Многу важно за разјаснување на разликата помеѓу македонскиот и бугарскиот народ е и тоа што извештајот ги дели Бугарите по физичкиот изглед на два типа: западен и источен. За источниот тип на Бугари извештајот пишува дека тие се претежно црномурести, ниски по раст, со високи монголски образи и со ситни очи. „*Денешните Бугари*“, пишува понатаму во извештајот, „*се мешавина на турски, грчки, романски и словенски елементи*“.¹⁵⁾ Тука дефинитивно станува јасно дека, барем кога се во прашање „источните“ Бугари, тие се претставени како монголски народ кој го позајмил словенскиот јазик како свој. За разлика од источните Бугари, за западните Бугари се вели дека тие се исклучиво со широки

13) Ibid. Page 26

14) Ibid. Page 26

15) Ibid . Page 26

глави и кај нив преобладаат словенските карактеристики и се многу блиски со Србо-Хрватите. И од ова може со сигурност да се констатира дека ваквата поделба јасно зборува не за еден, туку за два сосема различни народи.

Ако извештајот принципелно се придржуваше по својот метод за класификација на народи, т.е., земајќи ги јазикот и физичката карактеристика на народите, тогаш очигледно ипаѓа дека „западните“ и „источните“ Бугари не се еден народ. Многу е чудно тоа што извештајот на Комисијата за имиграција не ја почитува оваа неизбежна, логична констатација за постоење на два различни народа, туку насилно ги присоединува „западните Бугари“ со Бугарите како еден народ. Напротив, податоците во извештајот за бугарската посебност на „западните Бугари“ се контрапродуктивни и сосема ја уништуваат тезата за два „братски“ народа, со што кетегорички се докажува и афирмира посебноста на македонскиот идентитет.

Сепак, извештајот на Комисијата содржи и материјали собрани од имигрантите кои недвосмислено ја докажуваат македонската етничка определеност. Тие материјали што биле прибирани преку разните анкети од имигрантите укажуваат на етничките разлики помеѓу Македонците, од една страна, и Бугарите, Србите и Грците од друга страна. За среќа на Македонците, Американците се прагматичен народ, па затоа и нивните анкети за имигрантите не биле мотивирани за да се докажуваат или оспоруваат народи, туку тие биле заинтересирани да дојдат до што поголеми знења за имигрантите. Од тие испитувања, преку анкетите се дознава дека Американците не ги негирале лицата кои се декларирале како Македонци, ниту пак вештачки ги прогласувале за Бугари, Грци или Срби. И затоа, покрај големиот притисок на Комисијата да ги почитува тогашните етнички поделби по европскиот модел, таа сепак отстапила од тој крајно пристрасен метод, па затоа овој дел од извештајот на Комисијата го заслужува вниманието на македонските и светски истражувачи.

Шестиот том на извештајот се однесува на имигрантите кои биле вработени во рударството. Вкупно 88.368 работници биле испитувани за нивното потекло, старост, писменот, возраст, пол и за сè друго што било од значење за Комисијата. Од вкупните 88.368 работници, 18 од нив се изјасниле како Македонци и како такви биле запишани.¹⁶⁾ Процентуално бројот на Македонците е многу мал во однос на вкупниот број на анкетираниот имигранти, но тој процент е сразмерен со бројот на Македонците во однос на целокупната емиграција во САД. Но бројот на

16) Immigrants in Industries, Volume IV, Report of the Immigration Commission, Bituminous Coal Mining, page 13

имигрантите не бил показател дали некој заслужувал да биде забележан или не. За Комисијата било важно да се испитаат сите имигранти кои биле вработени во рударството, вклучувајќи ги тука и Македонците. Може да се претпостави дека од многумината анкетирани Бугари, Турци, Грци и Срби не биле определени според етничката припадност, туку според вештачката класификација на националност пред нивното доаѓање во САД.

Библиографија

United States Immigration Commission (1907 - 1910), Washington D.C., USA Government Printing Office; Digital Edition Produced by Stanford University Libraries.

ТРАДИЦИЈАТА НА ЈУСТИНИЈАНА ПРИМА ВО ТИТУЛАТУРАТА НА ОХРИДСКИТЕ ПОГЛАВАРИ

Прашањето на Јустинијана Прима и вметнувањето на оваа одредница во титулатурата на охридските архиепископи е суштествено нешто кое мора да се толкува само во континуитет на вековната традиција на Охридската архиепископија.

Оваа одредница е вековна и може да се следи уште од времето на византиската власт над Охрид, како и столувањето на грчки прелати на челото на архиепископијата од средината на XII век па сè до времето на нејзиното укинување.

Овде ние особено ќе се задржиме на историските извори каде што експлицитно се споменува Јустинијана Прима, притоа оставајќи ги настрана сложените прашања за правниот статус на Охридската црковна организација спрема Цариградската патријаршија и другите екуменски цркви.

Материјалот врз кој ги базираме нашите истражувања се историски пишувани извори создадени во канцелариите на Охридската архиепископија, разните синодални акти, писма од официјалната кореспонденција со епархиските архијереи, записите и натписите на ѕидовите од средновековните цркви и споменици од доцниот среден век.

Ние во овој прилог во еден хронолошки ред ќе ги наведеме помените на Јустинијана Прима во титулатурата на Охридските архиепископи, затоа што сметаме дека тоа се извори од прв ред кои ги отсликуваат вековните црковно-политички и административно-историски рефлексии на современите збиднувања.

Еден од најстарите сочувани извори каде се споменува Јустинијана Прима во титулатурата на охридските поглавари датира од времето на средината на XII век за време на охридскиот архиепископ Јован Комнен.

Овој угледен црковен великодостојник чие потекло е царско од редот на Комнените, во 1156/7 година на официјалните синодални акти произлезени од Цариградскиот собор, истата година се потпишува како: ***Смирениот монах Јован Комнен со милоста Божја, архиепископ на Јустинијана Прима.***

Во првата деценија на XIII век во исклучително сложени историски услови, кога Цариград е под латинска власт а Византија е поделена

меѓу никејската држава и епирскиот деспотат, на чело на Охридската архиепископија се наоѓа еден од најзначајните охридски поглавари – Димитрија Хоматијан. Овој угледен црковен прелат е еден од најголемите познавачи на црковното канонско право, покажува голема државничка мудрост, успешно одолевајќи на разните политички притисоци, истовремено соочувајќи го независниот автокефален статус на Охридската црква.

И не само тоа. Судејќи според најновите археолошки откритија и богатиот нумизматички материјал откриен на Плаошник, нема да погрешиме ако кажеме дека главна и водечка црковна институција во државите на епирските деспотати била Охридската архиепископија. И не случајно охридскиот архиепископ Димитрија Хоматијан го крунисал Теодор Ангел Комнен Дука за цар во Охридската катедрала „Света Софија“.

Своите црковно-политички ставови ги искажувал и во својата титулатура како и своите потписи, во кои секогаш била вклучена и Јустинијана Прима.

Кон крајот на истото столетие, поточно во ктиторскиот натпис што се наоѓа во црквата „Св. Богородица Перивлепта“ од 1295 г. меѓу другото се спомнува дека црквата е изградена и живописна *„при архиерејството на Макариј, всесветејши архиепископ на Јустинија Прима“*.

Од почетокот на XIV век ќе го издвоиме и охридскиот архиепископ Григориј, кој бил ктитор на монументалната надворешна припратата на катедралата „Св. Софија“. Тој освен градител е голем писател и во словенската служба за Св. Климент Охридски има стихар со натпис: *„Творение кир Григориј архиепископна Јустинијана Прима.“*

Во втората половина на XIV век е сочувано едно интересно сведоштво односно ктиторски натпис на северната страна на Црквата „Св. Богородица Перивлепта“ во која се спомнуваат деволскиот епископ Григориј и охридскиот архиепископ Григориј II, сигниран како архиепископ на Јустинијана Прима.

Над јужната врата од внатрешноста во црквата „Мал Свети Климент“ пишува: *„Се ислика овој божествен храм во името на нашиот владика и чудотворец Свети Климент ...при архиерејството на всесветејшиот архиепископ на Јустинијана Прима .. Кир Григориј, 1378“*.

Со доаѓањето на османлиите, охридската црковна организација не замира и не го губи својот претходен статус, туку напротив во првите столетија од турското владеење таа ја засилува и утврдува својата позиција во рамките на екуменските црковни организации кои влегувале во составот на Турската Империја.

Во првата половина на XV век во една црковна богослужбена книга која до почетокот на XX век се чувала во Слеченскиот манастир, сочуван е запис на Охридскиот архиепископ Матеј кој се потпишал како **„Преошеитен архиепископ на Јустинијана Прима“**.

Охридскиот архиепископ Доротеј за прв пат се спомнува во трите писма кои ги испратил до молдавскиот војвода Стефан Велики, каде се потпишува како **„архиепископ на Јустинијана Прима“**. За жал овој охридски прелат во истата 1466 година заедно со многу охридски клирици и световни достоинственици од страна на султанот Мехмед II Фатих прво бил одведен во Истанбул, а оттаму на заточение во Мала Азија, заради причини од политички карактер.

Во втората четвртина на XVI век на охридскиот архиепископски престол се наоѓа архиепископот Прохор, еден од најголемите охридски прелати од времето на османлиската власт, човек и духовник кој бескомпромисно ги штител интересите на Охридската црква и енергично застанал пред обидите на смедеревскиот епископ Павле за обновување на Пекската патријаршија и отцепување на овие епархии од диоцезата на Охридската архиепископија. Тој е најголем поборник на словенската писменост и просвета, што ќе резултира со оформување на неколку црковно-книжевни центри во Македонија каде што се препишувале и преведувале книги на црковно-словенски јазик.

Меѓу другото, тој бил и голем мецена и поддржувач на уметноста. Од негово време сочуван е натпис на неговиот архиепископски престол, врвно дело на применетата уметност, каде е запишано дека тоа е трон на **„Архиепископот Прохор Првиот на Јустинијана Прва од 1538 година“** и истиот се наоѓа во црквата „Св. Богородица Перивлепта“.

Овај истакнат поглавар уште еднаш својата припадност кон старата црковна организација Јустинијана Прима ја истакнува во ктиторскиот натпис на трпезаријата во манастирот Дохијар на Света Гора во 1548 година, чиј ктитор е. Исто така, во еден поменик што се наоѓал во Слеченскиот манастир, однесен во 1916 година во Бугарија, охридскиот архиепископ Прохор е запишан како **„Архиепископ на нашата Прва Јустинијана“**.

Неговиот наследник Игњатиј во 1560 година се потпишал **„Патријарх Игњатиј на Прва Јустинијана во Охрид“**.

Од крајот на XVI век се сочувани неколку историски документи, каде што охридскиот архиепископ Гаврил се повикува на традицијата на Јустинијана Прима.

Имено, во едно писмо упатено до надвојводата Фердинанд во Инсбул од 8 октомври 1587 година овој охридски прелат се потпишал како **„Гаврил“**

по Божјата милост, архиепископ и патријарх на патријаршијата потврдена од царот Јустинијан”.

Истата 1587 година во една грамота издадена на јермонахот Филотеј пишувана на латински јазик, поглаварот на охридската црква се потпишал *„По милоста Божја, Гаврил архиепископ на Јустинијана Прва од Охрид”.*

Непосредниот негов наследник Атанасиј I во писмото до венецијанскиот дукс Нагел Базадона на островот Крф од 1596 година се потпишал *„Атанасиј по милоста Божја, архиепископ на Прва Јустинијана од Охрид, на Бугарија, Србија, Албанија, Влахија, Молдавија, Литванија и патријарх на Русија”.*

Во средината на XVII век охридскиот архиепископ Хартион во своите бројни грамоти до руските цареви и патријарси секогаш се потпишувал како *„Хартион по Божјата милост, архиепископ на Јустинијана Прва од Охрид, патријарх на Македонија, Србија, Бугарија, Албанија и западните области”.*

Би требало да се потенцира дека ова се ретки примери на ваква проширена титулатура, каде што доминираат географските одредници на територии кои во тоа време потпаѓале под јурисдикција на Охридската архиепископија.

Охридскиот архиепископ Зосима исто така во 1663 година се титулирал: *„Зосима архиепископ на Јустинијана Прва Охридска”.*

Охридскиот архиепископ Мелетиј II, кој на архиепископскиот трон дошол на 24 октомври 1676 година и кој следната 1677 година составил Кодекс на Охридската архиепископија, секогаш се потпишувал како *„Мелетиј во Христа Бога, архиепископ на Прва Јустинијана Охридска”.*

Охридскиот архиепископ Григориј VI кој во 1695 година бил лишен од архиерејски и друг духовен чин, бидејќи за пари го продал престолот, во еден акт од 8 август 1681 година се потпишал *„Григориј архиепископ на Прва Јустинијана Охридска, на цела Бугарија, Србија, Албанија, Втора Македонија, Западно Море и др.”.*

Неговиот непосреден наследник Игњатиј на сите синодални акти неговиот потпис стоел како *„Г. Игњатиј, патријарх и архиепископ на Прва Јустинијана Охридска и на цела Македонија, Бугарија, Србија, Албанија и др.”.*

Од еден синодален акт кој датира од 16 јули 1714 година дознаваме дека охридскиот архиепископ Филотеј се потпишал *„Филотеј архиепископ на Прва Јустинијана Охридска и на сите потчинети епархии под неа”.*

Титулитурата Јустинијана Прима продолжува непрекинато и во понатамошните потписи на Охридските архиепископи.

Охридскиот архиепископ Јоасаф, поранешен корчански митрополит од Москополе за архиепископ бил хиротонисан на 6 февруари 1719 година и непрекинато управувал со автокефалноста до крајот на 1746 година, кога дал оставка поради старост. Тој бил еден од последните охридски архиепископи и голем заштитник на самостојноста на Охридската црква. Изградил нова архиепископска палата во дворот на црквата „Св. Богородица Перивлепта“. Празникот на св. Наум од зимен го префрлил во летен. Истиот води преговори со австриските власти за крвање на востание против Турците.

Сè до крајот на своето архиепископување се потпишувал како *„Јоасаф, Господар и владика, архиепископ на Охридската Прва Јустинијана и патријарх на цела Бугарија“*.

Со последниот акт кој е потпишан од страна на охридскиот архиепископ Дионисиј и потекнува од 4 август 1756 година, завршуваат и потписите на охридските архиепископи, потпишувани со зелено мастило.

Како што е познато, последен охридски архиепископ бил Арсениј, кога Охридската архиепископија е неканонски укината, а тој е приморан на 16 јануари 1767 година да даде писмена оставка, одведен е на заточение во Света Гора, затворен во келиите на манастирот Зограф, каде што и блажено се упокоил.

Изложениот материјал во кој беа опфатени извори од црковната историја на Охридската архиепископија, започнувајќи од XII век па сè до средината на XVIII век покажа дека традицијата на Јустинијана Прима била длабоко заснована на историски факти, а пред сè на новелите на Јустинијан I за црковната организација на Јустинијана Прима, од средината на VI век.

Подоцнежните црковни организации основани од царот Самуил – крај на X век, подоцна потврдени од страна на византискиот император Василиј II, кој истовремено Охридската архиепископија ја става под своја непосредна заштита, изземајќи ја од ингеренциите на Цариградската патријаршија. Самостојноста на Охридската архиепископија ја потврдува со три новели кои ќе имаат клучно значење и врз кои ќе се развие и проширува во идните векови.

Споменот на Јустинијана Прима секогаш бил присутен во официјалните документи на Охридската архиепископија, олицетворени во титулатурата на архиепископите и нивните потписи.

За крај само би нагласил дека историските извори кои ги анализираваме при нашите истражувања нè уверија дека повикувањето на традициите на

Јустинијана Прима никогаш не била некоја празна титуларна *декорација*, ниту пак некаква си правна фикција, туку секогаш било засновано на важечки и цврсти правни акти, кои иако настанале во Јустинијаново време – 535 година, останале на сила сè до неканонското укинување на Охридската архиепископија во 1767 година.

Библиографија

Ангеличин Жура Гоце, Охридските црковни поглавари, Охрид, 2008; ист. Дали во Охрид е откриена Самоиловата патријаршија? Транзициите во историјата и културата (меѓународна научна конференција), Институт за Национална Историја, Скопје, 2008;

Белчовски Јован, Јустинијана Прима – Охридска архиепископија, 1100 години од хиротонизирањето на Свети Климент во епископ и доаѓањето на Св. Наум во Охрид, Охрид, 1996;

Јакимовска Маја-Тошиќ, Духовно-просветната дејност на св. Наум Охридски и почетоците на црковната организација во Македонија, Зборник на трудови - Меѓународен научен собор, Свети Наум Охридски - живот и дело, Охрид 19 - 22 октомври 2005, Скопје 2006.

Лилчиќ Виктор, проблемот на Јустинијана Прва, Македонско наследство, списание за археологија, историја, историја на уметност и етнологија. Година VI, бр.17, Скопје, 2001;

Новаковиќ Ст. Споменик Српске Краљевске Академије, IX, Београд, 1891;

Петровиќ М. Историјско – правна страна Хоматијановог писма најпречеснијем меѓу монасима и сину великог жупана Србији кир Сави, Зборник радова византолошког института, 19, Београд, 1980;

Снегаровъ Иван, История на Охридската архиепископија, том 2, (фототипно издание), Софија, 1995;

Македонија во делата на странските патеписци (1371- 1777) Скопје, 1991, (подготвил Александар Матковски) – патеписот на Евлија Челеби за Охрид.

Стојановиќ Љ. Стари српски записи и натписи, I, Београд, 1902;

Трајановски Александар, Црковната организација во Македонија и движењето за возобновување на Охридската архиепископија од крајот на XVII и во текот на XX век – до основањето на ВМРО, ИНИ, Скопје, 2001;

Шукарова Ана, Јустинијана Прима, Скопје, 1994.

UDC: 325.254.4-053.2(495.6:=163.3)(093.3)

Ристо СТЕФОВ
историчар, Канада

СВЕДОШТВА НА НЕКОИ ОД МАКЕДОНСКИТЕ „ДЕЦА-БЕГАЛЦИ“

Сè започнало на 25 март 1948 година.¹ Тоа бил ден исполнет со многу чувства, солзи и неизмерна тага за мајките и децата на западниот дел од егејска Македонија. Тоа бил денот кога т.н. „деца-бегалци“ заминале и за најголемиот дел од нив тоа бил последен пат кога ги виделе своите семејства и домови.

Идејата за евакуирање на децата била предложена на Младинската конференција одржана во Белград во 1947 година. Ескалирањето на т.н. „Грчката граѓанска војна“ претставувало закана за цивилното население, што било причина за загриженост на „прогресивната младина“ на Југославија.² Иако тие не можеле да сторат ништо за возрасните цивилни лица кои требало да ги помагаат во војната, можело барем да им се помогне на децата. Затоа била предложена привремена евакуација со помош на која децата требало да бидат изнесени надвор од земјата за да го продолжат своето образование на сигурни места, со намера да бидат вратени по завршувањето на конфликтот. Иако идејата била добра, Грчката комунистичка партија (ККЕ) не видела потреба и корист од еден таков план, па затоа не му дала голема поддршка. Меѓутоа, партизанскиот командант Маркос Вафијадис видел позитивни елементи во предлогот, бидејќи верувал дека конфликтот ќе ексалира и ќе се концентрира во западниот дел од егејскиот дел на Македонија. Во тоа време, тој бил одговорен за одбраната на делови од западна Македонија каде спаѓале регионот на Лерин и делови од Костурско и Воденско. Во 1947 година партизаните биле на врвот од својата моќ и, со исклучок на големите градови, ги контролирале сите територии во западниот дел на егејска Македонија.³

1) За време на интервјуата со децата-бегалци: Ѓорги Кизовски, Стато Петров, Севда Георговска, Крсто Лазаров и Џон Гивенс, 25-ти март 1948 година беше посочен како датум на кој почнала евакуацијата на децата-бегалци во повеќето села во западниот дел на егејска Македонија. Интервјуата ги правев во Торонто (Канада) во 2002 година. Сите овде наведени интервјуа се снимени.

2) Интервју со Ѓорги Кизовски - дете-бегалец од Габреш, кој во 1948 година бил евакуиран во Чехословачка. Интервјуто е направено во Торонто (Канада) во 2002 година. Кизовски денес е член на Организациониот одбор на децата-бегалци од егејскиот дел на Македонија за Канада.

3) Интервју со Никола Стефовски од Ошчима. Никола бил осуден на пет години затвор од

Кога грчката влада почнала да користи тешка артилерија и бомбардирање од воздух, оваа идеја бргу ја добила поддршката и на ККЕ, по што била создадена програмата позната под името „Спасете ги децата“. Пред да се ефектуира оваа програма, истата била одобрена и од Македонскиот ослободителен фронт од Женскиот антифашистички фронт и од Црвениот крст. Државите-домаќини, кои покажале подготвеност да се грижат за децата, биле контактирани за да се добие нивно одобрение, по што започнале информативни кампањи за да се информираат луѓето за Програмата. Обласните и селските организации, исто така, биле замолен да учествуваат, по што им била доделена одговорноста да го организираат и имплементираат практичното евакуирање.

Кога грчката влада дознала за Програмата „Спасете ги децата“, таа иницирала своја т.н. кампања под назив „Педомазома“ („Соберете ги децата“). На грчката армија ѝ било наредено да ги евакуира децата од освоените села, ако треба и насила.⁴ Откако биле собрани во различни кампови, децата конечно биле испратени на грчкиот остров Лерос. Таму тие биле запишани во училишта да учат религија и станале штитеници на грчката кралица Фредерика.

По завршување на т.н. „Грчка граѓанска војна“ (1951/52 година), дел од децата од Програмата „Педомазома“ биле вратени во своите домови во Македонија. Најголемиот дел, особено оние чии родители биле убиени или побегнале од земјата како бегалци, станале штитеници на грчката држава и останале во студентските домови до своето полнолетство. Сите деца кои останале во Лерос целосно биле хеленизирани и најголем дел од нив веќе не се вратиле во своите родни места.

Камповите во Лерос повторно станале активни по 1952 година, овојпат за децата кои биле вратени од земјите на Источниот блок според Програмата „Спасете ги децата“. Како резултат на интервенцијата на Црвениот крст, на дел од децата им било дозволено да се вратат дома. За жал, грчката власт ги собрала и ги испратила во камповите во Лерос каде биле држени сè до нејзиниот пад во 1959 година кога биле ослободени.⁵

Притисокот од заедницата ги поттикнал организаторите на Програмата „Спасете ги децата“ да го забрзаат процесот на евакуација за да

грчката власт, кои ги отслужил во концентрационите логори на грчките острови затоа што бил квалификуван како „опасен елемент за Грција“. Интервјуто со него е водено во 2002 година во Торонто (Канада).

4)Интервју со Севда Георговска, Македонка и дете-бегалец од Ошчима, која била евакуирана во Полска во 1948 година. Интервјуто е направено во 2002 година во Торонто (Канада).

5)Интервју со Лазо Огненов, дете-бегалец од Неред, кој бил евакуиран во Лерос - камп за деца-бегалци во Грција. Интервјуто е направено во 2003 година во Торонто (Канада).

ги спречат „бурандарите“ (прекар за војниците и полицајците на грчката влада) да земат уште повеќе деца.

Евакуациите спроведувани од партизаните биле вршени врз доброволна основа. Било оставено на родителите или старателите на детето да решат дали тоа ќе биде евакуирано или не.⁶ Ниту едно дете никогаш не било евакуирано со сила или без согласност, но стравот и притисокот од врсниците сигурно дека биле мотивирачки фактори. Зоните на евакуирање биле селектирани врз основа на интензитетот на конфликтот и степенот на опасност по децата. Организаторите на централната команда решавале за критериумите на селекцијата и на квалификациите за тоа кои деца ќе бидат евакуирани. Во списоците сите деца биле на возраст од две до четиринаесет години. Меѓу нив имало и сирачиња, хендикепирани деца и деца со специјални потреби.⁷ Пред да се спроведе евакуацијата, девојките постари од осумнаесет години биле ангажирани од локалното население и од партизанските редови за да се обучат да бидат одговорни за малите дечиња. Вдовиците на паднатите партизани, исто така, биле ангажирани како сурогат-мајки да ги придружуваат и да им помагаат на децата во текот на процесот на евакуацијата и во текот на нивниот престој во земјите-домаќини.⁸

Програмата за евакуирање практично почнала во почетокот на март 1948 година, преку ангажирање и обука на специјални учители. Евакуациите биле спроведувани групно во периодот од 25 до 30 март 1948 година и траеле сè додека сите означени села не биле евакуирани. Повеќето деца биле транспортирани преку Југославија и испратени во Унгарија, Романија, Чехословачка и Полска. Некои биле евакуирани преку Албанија и Бугарија. Како што се зголемувал бројот на евакуираните, децата биле испраќани и во Источна Германија и во СССР. Се проценува дека биле евакуирани вкупно околу 28.000 деца, најголемиот дел од нив од северозападниот дел на егејска Македонија.⁹

Кога доаѓал нивниот ред, децата од секое село биле повикувани и во придружба на партизанските водачи биле водени до најблискиот граничен премин. Заради нивна сигурност, децата патувале ноќно време и подалеку

6) Интервју со Џон Гивенс, дете-бегалец од Ошчима, кој бил евакуиран во Чехословачка во 1948 година. Интервјето е направено во 2002 година во Торонто (Канада).

7) Интервју со Ѓорѓи Кизовски.

8) Интервју со Софија Гоболи, Македонка сурогат-мајка од Ошчима, евакуирана во Унгарија заедно со македонските деца-бегалци во 1948 година. Интервјето е направено во 2002 година во Торонто (Канада).

9) Shea, John. "Macedonia and Greece The Struggle to Define a New Balkan Nation". London: McFarland & Companz Inc., 1997 page 117.

од главните патишта. Во некои случаи, заради приближувањето на воените дејства, некои села ги евакуирале своите деца набрзина и без придружба, па тие практично биле оставани на цедило по планините покриени со снег и без засолниште.

Мајките им го подготвувале багажот, облеката за пресоблекување, храната и приборот за јадење пред да ги испратат своите малечки дечиња до означените места за собирање. Со плач, со солзи во очите, мајките се збогувале со своите деца пред да ги испратат во рацете на судбината. Нивниот плач можел да се слушне долго време откако децата исчезнале во далечината.¹⁰ Децата оделе во колона по еден, зад мајките-сурогати, држејќи се едно со друго. Постарите деца ги тешеле помалите додека се движеле осамено. Под превезот на ноќта, тие молкум се движеле преку теренот, заобиколувајќи ги отворените простори и постојано биле потсетувани од нивните партизански водачи да бидат тивки. Преминувале високи планини и стрмни косини, секогаш внимателни и свесни за опасноста од грчките непријателски сили што ги демнела додека го пробивале патот до границите. Оние посреќните ги поминувале ноќите во куќи во означените села. Други спиеле под ведро небо, на отворено, во студените планини, не знаејќи што е поопасно - бомбите што паѓаат или смртоносниот студ.

Во текот на нивното патување, една група наишла на опасно стрмни падини, полни со разлабавени карпи кои воде право во брзите води на некоја река. Бидејќи било премногу опасно за децата сами да преминуваат, секоја мајка морала да се враќа неколку пати за да ги пренесе децата едно по едно на својот грб. Требало и да се побрза, бидејќи падината била изложена на авионски видик. Едно дете за малку ќе настрадало. Додека брзала да премине на другата страна, една жена се соннала од една грмушка, губејќи ја рамнотежата. Сепак, додека паѓала, успеала да го симне детето од своите плеќи и да го фрли на стрмната падина. За среќа, детето не се испаничило и успеало да се задржи со рацете. Потоа жената успеала да си ја поврати рамнотежата и да го извлече детето. Тоа било застрашувачко искуство за целата група.¹¹

Друга група се криела во планините додека постојано врнел дожд. Не смееле да ризикуваат и да запалат оган, па затоа останале влажни и многу од нив настинале. Кога се стемнило, полека напредувале во темнината преку паднатиот снег до следното село по трновит пат. Децата биле во шок и речиси и да не ги чувствувале посекотините на своите нозе кои крвавеле. Некои немале ниту чевли па оделе на чорапи преку острите камења и трња.¹²

10) Интервју со Севда Георговска

11) Интервју со Софија Гоболи.

12) Документарен филм „Тулгеш“ за децата-бегалци од егејска Македонија, Вардар-филм,

Додека групата си го пробивала патот кон својата дестинација, една од сурогат-мајките постојано плачела. Одговорното лице на групата ѝ објаснило дека нема причина да се вознемирува, бидејќи се води сметка за сите деца, дека се нахранети и згрижени. Но мајката и понатаму останала вознемирена и продолжила да плаче. Кога ја прашале во што е проблемот, таа објаснила дека не можела соодветно да се грижи за едно шестмесечно бебе-сираче кое било доверено на нејзина грижа. Таа имала само една резервна пелена и откако ја испрала немала како да ја исуши. Најдоброто што можела да го стори е да ја стави влажната пелена на бебешките гради. Но, пелената никогаш не се исушила и затоа таа плаче од жал за кутрото бебе кое морало да биде завиткано во влажни пелени на таков неиздржлив студ.¹³

Преку границите можеле да поминат само ноќе, па затоа децата чекале скриени и одвоени додека не се стемнило. За да ги подготват за патувањето, децата морале да заминат од своите села и се упатат кон планините пред да зазори. Додека заминувале, им било речено личните предмети да ги остават назад, со ветување дека истите ќе им бидат донесени подоцна, со вагони. Додека го пробивале патот преку граничните премини, вагоните никогаш не се појавиле и тие биле оставени без храна, прибор за јадење, ќебиња или облека да се преслечат. До ден-денес многумина веруваат дека грчките партизани им ги украде личните предмети.¹⁴

Откако ја преминале југословенската граница, децата биле однесени во селото Долно Дупени, а оттаму во Љубојно за да чекаат да пристигнат другите. Под грижата на нивните сурогат-мајки, децата биле однесени во определените куќи каде поминале една недела, спиејќи на подови покриени со слама, по петнаесетмина во една соба. Немало доволно храна, на секое дете добивало само по едно парче пченкарен леб за вечера. По неколку дена глад, некои од децата прибегнале кон крадење храна од селските куќи.

Откако поминале една недела во Љубојно, децата биле транспортирани со воени камиони во Битола, од каде со воз заминале во Браилово. Таму, секоја група, со својата сурогат-мајка, отседнала и спиела во определени куќи, во соби оградени со слама. Моралот бил низок, заморот голем, па децата непрекинато плачеле заради постојан глад и заради носталгија за своите домови. Заради недостиг од храна, на децата им бил даван по еден оброк секој втор ден. Оние што ги загубиле своите лични предмети, немале ниту чинии, ниту лажици за да јадат и затоа користеле фрлени конзерви од сардини или што било друго што го наоѓале. Некои наоѓале фрлени туби

Скопје, 1978.

13) Ибид.

14) Интервју со Севда Георговска

од пасти за заби, па од нив правеле лажици.¹⁵ Една сурогат-мајка нашла некаква 'рѓосана кофа и, откако ја исчистила, ја користела како сад за супа.¹⁶ Топлата супа станувала црвена заради топењето на 'рѓата. Децата биле премногу гладни за да ја фрлат, па затоа од површината ја извадиле 'рѓата, а супата ја јаделе. Една стара жена го гледала сето тоа и многу се натажила за групата дечиња, па им го дала својот дел од следувањето, повеќе претпочитајќи да остане гладна отколку да гледа како гладуваат децата. Во такви околности, многу од постарите деца размислувале да побегнат, но нивната загриженост за помалите ги спречувала во тоа. Некои биле толку гладни што пребарувале во околината барајќи храна, јадејќи корења од жито и пченка, па дури посегнале и по убивање животни за да ја задоволат гладта. Откако поминале нешто повеќе од една недела во Браилово, различните групи биле транспортирани до најблиската железничка станица каде на секое дете му било прикачено ливче со името и дестинацијата. Одвојувањето на децата не било лесно, бидејќи малите се стискале до поголемите деца и одбивале да бидат раздвоени. Близнаците се држеле еден до друг со сета своја сила, противејќи се со солзи и лелеци. Требало многу убедувања пред да можат да ги разделат.¹⁷

Првата група која требала да замине биле помалите деца од пет до десет години. Повеќемина од нив биле испратени во Бела Црква во Војводина. Овие деца биле најранливи и бргу морале да бидат спасени за да не умрат од глад. Во Бела Црква, откако поминале извесно време во карантин, децата биле однесени во ученички домови кои биле соодветно опремени и каде имало здрава храна во изобилие. Останатите, откако поминале приближно една недела на железничката станица, биле испратени во Скопје. Животот во железничката станица бил суров, бидејќи повеќемина деца речиси умирале од глад и немале сили да се движат. Нивниот глад бил толку голем што децата немале сила ниту да се жалат на вошките што ги мачеле. Многу од нив го поминувале своето време одморајќи се во запрежни коли, сместени во топлината на сеното. Колите, оставени од Втората светска војна, биле користени од Германците за транспорт на коњи.¹⁸

Кога пристигнале во Скопје, на децата им дале млеко и храна, што за нив изгледало како подарок од небото, по долгото гладување. Без многу одлагање, вагоните биле повторно поделени и една група била испратена

15) Интервју со Лена Христулос, Македонка сурогат-мајка од Ошчима, која била евакуирана во Чехословачка заедно со децата-бегалци во 1948 година. Интервјето е направено во Торонто (Канада) 2002 година.

16) Ибид.

17) Ибид.

18) Интервју со Софија Гоболи.

во Романија, додека останатите го продолжиле своето патување до Булкес.

Имајќи ги предвид сцените од последното раздвојување на децата, овојпат властите решиле да не ги информираат ниту децата ниту нивните сурогат-мајки.¹⁹ Како резултат на тоа, некои деца кои биле во посета на своите другарчиња во соседните вагони, завршиле на погрешни дестинации. Многу мајки не знаеле што се случило и бескрајно биле загрижени за судбината на децата кои недостасувале. Кога пристигнале во Булкес, групите биле снабдени со храна донирана од Обединетите нации, децата биле искапени и им била дадена облека. Оттаму, со вагони биле однесени во блиската болница за медицински преглед. Потоа децата поголем дел од времето поминувале живеејќи во празни училишта и магацини. Освен Македончиња, имало и деца од Епир и Тесалија.

Штом се навикнале на комфорот, децата повторно морале да продолжат. Речиси по еден месец поминат во Булкес, повторно биле натоварени во вагони, им била дадена храна и биле испратени до различни дестинации. Без нивно знаење, повторно биле раздвоени и испратени во Унгарија, Полска или Чехословачка.

Кога групата за Чехословачка пристигнала таму, чехословачките власти наредиле децата да се соблечат голи, нивната облека полна со вошки им била одземена, им било наредено да се истрижат и групно да се искапат. Тоа било ново искуство за македонските деца, да се капат голи пред толку многу други. Локалните згради и бањи некогаш им припаѓале на германските војници, но откако тие биле протерани, станале засолниште за децата-бегалци. Откако поминале извесно време во карантин, децата биле однесени во друг камп каде биле поделени и разместени на грижа на учители. Таму им се придружиле други деца-бегалци кои стигнале претходно преку други маршрути. Децата повторно биле регрупирани во групи од 4 до 6-годишна возраст за градинки, од 7 до 12 години за државни училишта и од 13 години и постари за технички училишта.²⁰ Сурогат-мајките биле одговорни да се грижат за помалите групи кои се состоеле од по дваесетина деца. Нивна задача била да ги будат наутро, да им помогнат да си ги облечат униформите, да ги надгледуваат при извршување на утринските вежби и да проверат дали сите добро појадувале. Попладне ги надгледувале како си играле додека не доаѓало време за спиење. Тие, исто така, проверувале дали им се добро исчистени и полирани чевлите и дали униформите се чисти и уредно закачени. Утрото започнувало со вежби и добар појадок. Чешките учители биле професионалци, обучени за детска

19) Документарен филм „Тулгеш“ за децата-бегалци од егејска Македонија, Вардар-филм, Скопје, 1978.

20) Интервју со Лена Христопулос.

психологија, кои правеле најдобро што можеле за правилно образование на децата. Освен редовна настава, од децата се очекувало да научат разни јазици, вклучувајќи чешки, грчки, македонски и руски.

Понекогаш, мајките и децата биле испраќани на работни задачи на фарми за да помагаат при собирањето овошје, бобинки и печурки. Со текот на времето, мајките и децата почнувале да се навикнуваат на новиот живот, со исклучок на вообичаените тепачки меѓу грчките и македонските деца, особено машките. Постоела нетрпеловост помеѓу грчките и македонските деца, со чести вербални навредувања, кои понекогаш завршувале со тепачки. На крај, грчките деца биле преместени во друг камп, со што бил ставен крај на тепачките.²¹

Кога групата одредена за Романија пристигнала таму, околу илјада и петстотини деца биле испратени веднаш да се искапат, а нивната облека полна со болви била извриена и испрана. По капењето, на секое дете му била дадено долна облека и пижами, а потоа биле испратени во блискиот привремен комплекс бараки, кои во текот на војната биле користени од Германците како болница. Децата останале таму од април до октомври 1948 година. Тогаш, на 25 октомври 1948 година, многу од децата биле преселени во Полска. Повеќемина од нив носеле домашно изработена волнена облека која им се смалила од перењето. За среќа, добриот народ на Романија донирал наметки за пресоблекување и децата биле добро облечени пред да заминат за Полска. По поминати шест месеци во Романија во бараките, кои навидум биле под надзор, и без никакво школување, децата станале распуштени и непослушни. Со еден надзорник за целиот воз, патувањето до Полска било како брзо возење со украдена кола. Некои деца биле немирни, се качувале преку прозорците врз вагоните, а додека возот се движел, се исправале, преправајќи се дека летаат. Кога возот приближувал до тунел, тие легнувале на покривот држејќи се цврсто врз вагоните. Чадот од возот, кој како бранови ги обвиткувал нивните лица, им ги поцрнувал лицата, така што не можеле да се препознаат.²² Кога влегле во Полска, возот бил преземен од полски екипаж. По еден надзорник, кој бил обучен како да постапува со децата, бил назначен за секој вагон за да се справат со непослушните. Во текот на натамошното патување, децата биле добро хранети и наградувани со чоколади и јаболка за добро однесување. Кога стигнале во Полска, во градот Лондек Здуи децата биле ставени под грчки надзор, групирани според возраста и распоредени во различни школски домови. Децата, чија возраст не била

21) Ибид.

22) Интервју со Крсто Лазаров, Македонец и дете-бегалец од Ошчима, евакуиран во Полска во 1948 година. Интервјуто е направено во Торонто (Канада) 2002 година.

позната, биле групирани според висината и тежината. Во почетокот, децата одбивале да соработуваат, не верувајќи им на администраторите и плашејќи се да не бидат повторно раздвоени. Била потребна интервенција од Црвениот крст и повторно уверување за да се убедат да соработуваат. За разлика од бараките во Романија, домовите во Полска биле добро опремени со персонал, со по еден директор и двајца или тројца помошници на секој дом. Секој дом имал осум до десет соби, со по четири деца во една соба. Немало недостаток од храна, играчки или игри. Директорите биле одговорни за надгледување на утринските вежби, за појадокот и за навременото пристигнување во училиште. По часовите, тие проверувале дали децата безбедно се вратиле. Потоа на децата им била давана вечера и одеа на спиење.²³

Окоу 2.000 деца биле одредени за Унгарија и им биле доделени воени бараки во Будимпешта. Таму, секое дете било соблекувано, испрскано со пестициди, искапено, облечено во нова облека и на сите им бил даден тоалетен прибор, во кој имало сапун и паста за заби. Децата не знаеле што е тоа паста за заби и многумина мислеле дека тоа е за јадење. Вкусот на нане ги потсетувал на слатки и многу од нив ја трошеле пастата, обидувајќи се да ја јадат. Во почетокот, грчките и македонските деца биле измешани заедно во групи. Но, заради нивните тепачки, властите биле присилени да ги поделат децата на помали групи, поделени според селото од каде потекнувале. Откако поминале три недели во карантин, групите биле усвоени од унгарската заедница. Секоја селска заедница, потпомогната од фабрички комплекс, усвоила по една група. Некои се нашле меѓу најбогатите заедници во регионот и биле привилегирани да живеат во квартави изградени од мермер. Во близина имало мало езерце полно со егзотични и шарени риби. За жал, децата тагувале за својот дом, им недостасувале нивните мајки, па затоа не го ценеле луксузот.²⁴ Но, рутината си го направила своето, па тие почнале да се навикнуваат секој ден да одат на училиште, каде биле вклучени во училишните активности и во активностите на заедницата. Освен редовната настава, од децата се очекувало да научат да читаат и пишуваат на својот мајчин јазик. Иако грчки службеници раководеле со наставните програми и се потсмеваа на оваа идеја, сепак на македонските деца им бил даден избор да учат македонски, ако сакале.²⁵

Треба да се спомне и дека македонските програми претставувале директен превод од грчките програми. Иако децата учеле на својот

23) Интервју со Лена Христулос.

24) Интервју со Софија Гоболи.

25) Ибид.

мајчин македонски јазик, тие го учеле само она што Грците сакале да го научат. На македонските наставници не им било дозволено да отстапат од воспоставените програми. Со други зборови, хеленизацијата и грчката пропаганда продолжиле да влијаат врз македонските деца дури и надвор од грчките граници.

ДОБРОДЕТЕЛОТ КОНСТАНТИН АНАСТАСОВ (ХАЦИ КОСТАДИН, ЛОГОТЕТ)

За името Константин Анастасов, познат меѓу штипјани како Хаџи Костадин, тесно се поврзани неколку важни објекти во Штип, каде тој се јавува како инвеститор или донатор. Се работи за најобразованиот и најбогатиот штипјанец меѓу тогашните свои сограѓани.

Веднаш по враќањето од Константинопол, каде се школувал, го изградил првиот хотел во Штип, во центарот на тогашното Варош (градско) маало. Ги повикал најдобрите мајстори со чија умешност било создадено најубавото здание во градот познато како Хаџи-Костадинов ан. Подоцна штипјани го паметат како „Гранд хотел“ или хотел „Нови Београд“. Пред да помине во општествена сопственост, бил во сопственост на црквата, на која Х. Костадин ѝ го подарил целиот свој имот на крајот од својот живот. На местото на тој хотел денес се наоѓа зградата на Домот на културата.

Од хумани побуди кон болните, сиромашните и бездомните сограѓани, тој ја изградил првата каритативна установа во овој дел на Македонија наречена Шпитале. Штипското Шпитале било градено по углед на хоспиталните установи на запад кои биле многу популарни во тоа време. На местото на кое некогаш било Шпиталето денеска нема зграда, поставен е трансформатор, а штипјани тоа место го викаат „кај огледалото“. На тоа место, што е во непосредна близина на градската црква, во 1840 год. носен со мислата да им помогне на своите сограѓани, во присуство на голем број штипјани, со вообичаениот водосвет Хаџи Костадин ги ставил темелите на идната зграда која ќе служи како засолниште на сите болни, стари и неспособни за самостоен живот. Зградата била еднокатна, во форма на правоаголник, со посебни соби и кујни, различни по големина за да служат според бројот на членовите. Во собите се влегувало од дворот, кој бил широк и се наоѓал во средината на зданието, а во него се влегувало преку масивна порта. Во дворот имало чешми и канализација и специјална перална снабдена со потребниот казан за топлење вода. Тоа маало подоцна од штипјани е наречено Шпиталско маало, а чешмата во непосредна близина - Шпиталска чешма. Во такви услови тој ги сместил сите христијански страдалници. За добриот ред во него назначил и еден управител. За да може да опстане, тој не само што го плаќал печењето на лебот во фурната туку се откажал од приходите на хотелот во интерес на издршката на членовите сместени во Шпиталето. Кога сфатил дека тоа е

недоволно, тој на Шпиталето му ги подарил сите приходи од дуќаните во градот што биле во негова сопственост.

Тој бил многу несреќен. Погребал жена и дванаесет деца, и останал да живее само со една внучка, сакал да им понуди заштита и радост на оние на кои им била потребна.

Како шеесетгодишен човек почнал да изнесува сè од дома, раздавал цели топови басми, шамии, чевли, влечки и многу други работи донесени од големите панаѓури, дури и од Солун, и им ги подарувал на сиромашните. Овој негов пример на добродетелност бил прифатен од штипјани кои почнале да го следат неговиот пример, па дури започнале натпревар помеѓу себе, кој повеќе ќе им однесе на болните и сиромашните во Шпиталето. Особено во празничните денови, секој се чувствувал горд и среќен што повеќе да однесе од другиот сограѓанин. На тој начин шпиталските собички ги исполнувале со подароци и храна, овозможувајќи им на болните и бедните да се вклучат во празничното расположение.

Но, по патот на својата добродетелност Хаџи Костадин не запрел тука, тој го свртувал својот поглед и кон оние штипјани кои заради една или друга причина се наоѓале во штипскиот затвор. Секоја есен пред св. Димитрија (Митровден), со одобрение на Уќуматот, им испраќал храна и рогозини за темните и влажни подови во затворските ќелии, секому поединечно и по пет ока дрвен јаглен за секоја вечер да се затоплуваат ќелиите.

Во полето на културното издигнување на штипјани, Константин Анастасов – Логотет одиграл голема улога. Како градоначалник на црковно-школската општина Св. Никола Варошки дал голем придонес за градењето на ново училиште, кое го издржувал со по 500 гроша секоја година. Со негова заслуга во Штип почнува да се гради новата градска црква, откако старата била срушена во 1867 год., а тој давал по 1.000 гроша свои пари годишно како помош за изградба на новата црква.

Како прв човек на општината, заслужен е за изградбата на зградата на „Штипското театро“, така тогаш го нарекувале театарот, изградена во продолжение на неговиот хотел. За своите сограѓани Хаџи-Костадин издал и книга под наслов *„Кратко описание за светите дваесет манастири во Атонската Гора“*, печатена во Цариград во 1866 год. Тоа, всушност, е првиот печатен туристички водич во историјата на Штип, создаден благодарение на филантропот Хаџи-Костадин. Улогата на големиот штипски добродетел за културниот напредок на Штип, во едно многу тешко време од нашата историја, е очигледна, а неговата добродетелност досега не е надмината. Штипјаните треба да се изборат тој да си го добие заслуженото место - достоин меѓу достојните граѓани на Штип.

Користена литература

- М. Антонова, Хаджи Костадин, София, 1923 год.
Петар Завоев, Градъ Шип, София, 1943 год., стр.96.
Македонија, 1-42,16 септември 1867 год.
Турција 2, бр. 4, 1865 год.
Турција 3, бр. 39, 1867 год.
Астибо I-XX век, Штип, 1964 год. , стр.41.
Сеќавања на Јордан Зуљамов
Сеќавања на Никола Крупишки
Александар Трајановски, Црковно-училишните општини, Скопје, 1988
год., стр. 136.
Историја на Штип, том I, 1986 год., стр. 331.
Штипски весник, 4 април 1986 год., стр. 23.
в. „Штипско огледало“

ШТИПСКИТЕ ЧИТАЛНИ ОД XIX ВЕК КАКО ВИСТИНСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТРИ

Просветителството како европско, интелектуално движење кое го зафатило целиот XVIII век во Македонија, поради специфичните општествени, политички и културни услови започнува да се јавува дури во втората половина од XIX век. Поучени од европското искуство, пред сè од француските т.н. „книжевни салони“, граѓанската класа од Штип започнала сè повеќе да ја чувствува потреба за книга и читање. Овој граѓански слој, со свои доброволни прилози, започнал да формира места за интелектуални средби на младите т.н. „читалишта со библиотека“ уште пред 1860 година.

Во време кога се формирале „читалиштата“¹ за кои ентузијазмот бил голем, книгите, списанијата и весниците за голем дел од граѓаните биле скапи и недостапни. Доброволните прилози на граѓаните за купување на книги, списанија, весници и научна странска литература придонесле да се отвори патот до книгата и читањето за поширокиот круг на граѓани. Во читалните се читале весници обично групно, каде потоа се развивала дискусија и полемика за прочитаниот текст. Читалните не биле само места за читање и простор за чување на книги, весници и списанија, туку тие помагале да се одржуваат театарски претстави и други забави за членовите, да се формираат музички друштва, трибини, неделни училишта и други видови средби. Така „читалиштата“ станале вистински културни центри во кои се водела борба за афирмација на автентичната национална култура и национална слобода и независност.

Дека овде низ историјата се негувал култот кон книгата и писменоста, доволно е само да се проследат списоците со имињата на донаторите на средства за печатење, што ги содржи секоја книга поединечно, каде Штип и Ново Село убедливо се едни од најбројните. Исто така, и податокот дека штипјани со свои средства ја помогнале печатницата на дојранчанецот Теодосија Синаитски во 1838 год. во Солун, овозможува да се добие јасна

1) „Читалиште“ - дословен превод од бугарски јазик гласи „читална, читалница“. Читалиштата од XIX век биле институции кои функционираше со доброволни прилозина членовите и граѓаните. Тие истовремено биле и библиотеки и театар, место за забави на младите, неделни училишта, места за одржување на трибини итн.

слика за големата желба за прогрес на полето на културата и просветата.²

Прогресивните сфаќања на граѓанскиот слој придонесуваат во 1869 год. во Штип, и тоа од штипјанец, учителот Јосиф Ковачев да биде отворено првото класно педагошко училиште на Балканот. Тука во основа лежи податокот за штипското културно ниво. Според сведочењата на старите штипјани, писменоста во Штип, всушност, никогаш и не престанала, туку постоела од најраните векови и дека уште во почетокот на XIX век половината од штипското население знаело да чита и пишува.³

Со спомнувањето на ракописниот Минеј, што го поседувал учителот Димитар Белајана, напишан од даскал Георгиев во 1561 година, се споменува и професијата на авторот. Знаејќи дека зборот „даскал“ е архаично име за учител кое некои луѓе го користат и до ден-денес, лесно се доаѓа до заклучок дека каде имало учители имало и ученици. Вака многу полесно се прифаќа тврдењето дека писменоста во Штип е со вековна традиција.

Исто така, во Софрониевиот Кирјакодромион, сопственост на покојниот виден граѓанин Коцо Ѓурков, постоела белешка за постоење на стари книги и ракописи ни соопштува проф. Јордан Иванов.⁴

Од омраза кон славјанската писменост во почетокот на XIX век, грчкиот владика Јероним дал наредба сите стари книги и ракописи на старословенки црковен јазик во новоселската митрополска зграда да се соберат, по што своерачно ги запалил.⁵ Со тоа биле уништени древни старословенски книги и ракописи кои ученољубивите штипјани ги чувале како свое богатство. Од нив само две книги успеал да спаси учителот Белајана од кои едната е веќе споменатиот ракописен Минеј од 1561 год. Постојат сведочења дека повеќе видни штипски граѓани во своите домови имале богати библиотеки. Еден од нив бил и споменатиот учител Димитар Белајана.

Ако ги земеме предвид црковните библиотечни фондови кои датираат многу одамна, а се негувале како непроценливо богатство, честопати чувани и сокривани од злонамерниците и противниците на македонската писменост и домашните библиотеки на штипјани, доаѓаме до корените на штипското библиотекарство.

2) Кирил Пејчиновиќ „Годишник“ на Народната библиотека во Софија за 1924/ 25 год. Софија, 1926 год., стр. 213; Невенка Џумурова Јаватова, „Активноста на штипското читалиште Дејателност“, Школството, просветата и културата во Македонија” во времето на преродбата, МАНУ, Скопје 1978 год., стр..533-535.

3) Петар Завоев, „Град Штип“, Софија, август 1943 год. стр. 59; М. Антонова, в. „Брегалница“, год. I , бр. 1, Софија 30.12.1923 год.

4) Јордан Иванов, „Северна Македонија“, Софија, 1906 год. стр. 359.

5) в. „Право“, Цариград, 1873 год., бр. 40.

Библиотеката и дневникот - сопственост на учителот Белајана, за кои проф. Иванов тврди дека лично ги видел, биле дадени на чување кај стариот штипски публицист Никола Наумов, но потоа им се губи секаква трага.

Како продолжение на културните традиции на Штип, кој во однос на другите македонски и балкански градови имал примарна улога во просветата и школството, се наметнала потребата и од отворање на градско читалиште и библиотека. Впрочем, оваа идеја била мошне популарна некаде во шеесеттите години од XIX век, нарекувана како *нова искра на животот*. Во весникот „Право“ од 1873 год. за размислувањето за отворање на читалишта е напишано:

„Идејата за отворање на читалишта е родена пред десетина години. Тие треба да бидат домови за собирање на младите, за нивно меѓусебно запознавање, места за примена на народни и научни вистини, поддржувачи на неделните и мисните (мисни училишта доаѓа од зборот миса-предавање, беседа), настојатели на селските училишта и двигатели на новиот подвижнички дух“. Таквата идеја силно била одобрувана од американските мисионери: Кларк, Лонг и Хаскел кои давале голема поддршка за отворањето на читалишта.

Првата библиотека, една од првите во Македонија, а подоцна и читална, наменета за учениците и граѓанството била основана уште пред 1860 година во штипско Ново Село, покрај веќе постоечката црковна библиотека за која погоре стана збор.

Библиотеката била сместена во просториите на новоселското училиште, каде низ историјата се негувал култот кон книгата и писменоста. Со средства на црковно-школската општина, на чие чело стоел штипскиот првенец Хаџи-Костадин⁶, по изградбата на штипското Шпитале била изградена специјална зграда за градско читалиште, која во прво време била добродојдена и за театарски претстави. Овде на сцената членовите на читалиштето практикувале сценски да се изведуваат некои приказни за кои владеел голем интерес.

Зградата се наоѓала во центарот на градот, во тогашното Варош маало (градско маало), веднаш до единствениот хотел, најубавото здание во градот, познато како Хаџи-Костадинов ан. Долго време овој хотел бил познат како „Гранд Хотел“, а во XX век па сè до неговото уривање се викаше Хотел „Београд“. Денес на тоа место се наоѓа Домот на културата „Ацо Шопов“. Во таа зграда, во месец септември 1872 година ило отворено

6) Константин Анастасов, познат како Хаџи-Костадин Логотет го изградил штипското Шпитале, првата хоспитална установа во Источна Македонија и сиот свој имот, како црковен првенец, го подарил на црквата.

градско читалиште со библиотека под име „Дејателност“⁷⁾, со основна и единствена цел да се шири културата и просветата.

Оваа голема вест за штипската култура била објавена и во тогашниот периодичен печат. Така, цариградскиот весник „Право“ бр. 4, од 7 април 1873 година, објавува текст од писарот на читалиштето А. Д. Живков, испратен во јануари 1873 год., каде тој пишува:

„Господине редакторе на весникот ‚Право‘, пред 4-5 месеци во нашиот град се разбуди чувството за напредок меѓу нашите младинци и покрај големите пречки направивме едно мало читалиште под име ‚Дејателност‘“.

Во текстот се цитирани поименично сите донатори и висината на средствата што ги подариле. Најголема сума на пари дал чевларскиот еснаф од Штип (251 лира), потоа познатиот штипски добродетел Мано Панајотов (200 лири), кој и во претходните години на бедните ученици од Штип и Ново Село им купувал учебници и училиштен прибор. Интересен е податокот што на списокот се наоѓа и името на Јордан Хаџи-Константинов - Џинот, потоа штипскиот општински лекар Панде и многу други видни граѓани од што може да се заклучи дека формирањето на градското читалиште во Штип претежно било дело на штипјани.

Во весникот, буквално, од записникот се цитирани целите на читалиштето:

1. *„Првата цел била описменување на неписмените. За таа цел биле одбрани и задолжени петмина од членовите кои ќе ги описменуваат сите неписмени во градот.*
2. *Материјално да се помагаат народните училишта во градот.*
3. *Да се грижи за обезбедување на наставнички кадар и за ширење на читалиштата по селата и описменување на селската младина.*
4. *Еден дел од собраните средства да се употреби за купување на книги, учебници, тетратки, моливи, пера и друг школски прибор за учениците од штипските и новоселското училиште.*
5. *Да се набават книги за библиотеката на читалиштето и ако се соберат повеќе пари за да се школува некое сиромашно дете во едно од поглавните училишта во европска Турција“.*

Читалиштето редовно на сите дарители им упатувало благодарност.

Така во весникот „Право“, со датум на дописот од 23 мај 1873 год., во име на штипското читалиште „Дејателност“ писарот А. Д. Живков им упатува јавна благодарност на Ефрем А. Печеников и К. Бабамов за

7) „Дејателност“ во превод значи „активност“.

подарените книги.⁸

Во литературата среќаваме податоци дека читалиштата од тоа време работеле според свој Устав. Со нив управувало Настојателство кое го сочинувале: претседател, потпретседател, благајник, подблагајник, писар и тројца советници. Работното време им било преку целиот ден. Така во чл. 26 стои: „*Читалиштето ќе добива познати европски весници, чл. 27 ќе купува о еден примерок од секоја новоиздадена книга*“.⁹

Читалиштето имало и свој печат, на кого биле запишани сите потребни генералии. За овој печат нашиот сограѓанин, познатиот публицист Петар Завоев, дава сведочење во својата книга „Град Штип“ објавена во 1943 год. На стр.86 тој вели дека тој печат се наоѓал кај некогашниот директор на штипските училишта, новоселецот Христо Поп-Коцев, кој тогаш живеел во Варна. Тој печат најверојатно би можел да се најде и сега ако се побара кај неговите потомци кои најверојатно знаеле да го зачуваат.¹⁰

Главна подлога за читалиштата или нивна претходница било отворањето на неделните или празничните училишта, каде во недела или празник членови на еснафите и трговците се собирале на Кружок. Со доаѓањето на Јосиф Ковачев за учител во Штип и другите македонски градови, дејноста на читалиштата се зголемила.

Јосиф Ковачев во празничните денови организирал предавања на разни популарни теми, претежно револуционерни, како што се темите за обединувањето на Италија, американското востание, биографии на револуционери како: Гарибалди, Мацини и други. Отворил неделни курсеви за описменување на возрасните, а трговците ги упатувал како да ги водат трговските книги и сметководството. Исто така, во него се читале весници и разни книги и списанија. Се дискутирало за разни актуелни прашања. Повеќемина младинци биле членови на еснафите или трговците. Од истиот тој кружок подоцна се образувало читалиштето.¹¹ Неделните училишта во почетокот ја играле улогата на читалишта, а подоцна читалиштата ја презеле улогата на неделните училишта. По една година од отворањето на градското читалиште, на 2 септември 1873 година и во штипско Ново Село е отворено читалиште при постоечката училишна библиотека, пред сè со заслуги на Јосиф Ковачев и солунскиот

8) в. „Право“ III бр.17-18, Цариград, 14 јули 1873 год.; Стилијан Чилингиров, „Блгарски читалиште преди освобождението“, Софија, 1930 год. стр. 456.

9) Невенка Цумурова Јаватова, цит. дело.

10) Фотографија од печатот објави Баждаров во својата книга „Из македонската земја“ во Софија во 1926 год. стр. 71.

11) в. „Славјански глас“, г. XV, кн.. 1-4 , стр. 39 , Пантелеј Бацов, „Спомени“, Софија, 1921 год..

учител Александар Захариев.¹²

Инаку, интересно е да се каже дека токму членовите на читалиштето во просториите на читалната започнале да ја негуваат и театарската дејност уште во втората половина од минатиот век изведувајќи драматизирани приказни, како што се: „Геновева“, „Страданијата на царевиќ Алексија“, „Божјиот угодник“ и други.¹³

Веднаш по Првата балканска војна во 1912 год., во Штип како државен чиновник е испратен Ефтим Ангелов Спространов, кој е избран и за претседател на штипското читалиште, сега со ново име „Просвета“.¹⁴

Интересно е да се каже дека просториите на читалиштето и театарот во 1914 год. непосредно пред Првата светска војна биле користени и како кино сала. Во нив хотелиерот, газда Саво Тодоровиќ, за штипската публика го прикажува првиот нем филм.¹⁵ Но набргу потоа почнува Првата светска војна кога голем дел од културните традиции во Штип потполно замираат.

За крај, би сакала да ја изразам својата голема благодарност до Универзитетот „Гоце Делчев“ - Штип за покажаниот интерес да го објави овој многу значаен текст за штипската историја, заради тоа што истиот веќе беше објавен во монографијата на Народната библиотека „Гоце Делчев“ - Штип, издадена по повод 60-годишниот јубилеј, но таму случајно или намерно, целиот текст е објавен по моето име, како автор на текстот, никаде не се спомнува.

12) Изложение на македонската дружина, стр. 7, читано на годишното собрание на бугарското читалиште во Цариград 1874 год.; Илија Бобчев „Македонските Бугари и бугарската народна просвета“, Софија, 1922 год. стр.16.

13) Спомени на Даме Груев, книга 4, стр. 19, Софија, 1927 год.; Тодор Маневиќ, ракопис, Спомени на стари штипјани во сопственост на авторот. Љ. Лапе, „Избрани текстови“, Скопје, 1965 год. стр. 158.

14) БИА, Софија, фонд 290, Досие на Ефтим Спространов, писмо до неговиот син Марко.

15) Тодор Маневиќ, „Театарската дејност во Штип“, стр. 2, текст во ракопис во сопственост на авторот.

UDC: 008-027.63(=293)

Александар ДОНСКИ
Институт за историја и археологија
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

ЕТНО-КУЛТУРНАТА ЗАСЕБНОСТ НА АНТИЧКИТЕ МАКЕДОНЦИ ВО ДЕЛОТО НА ПАВСАНИЈА

Денешната грчка историографија и пропаганда со сите сили се обидува да го убеди светот дека античка Македонија била „грчка држава“ и дека античките Македонци биле „Грци“ (Хелени). Причините за ова се од дневно-политички карактер и истите се добро познати. На Грција ѝ е важно да му докаже на светот дека името Македонија и античките Македонци биле „грчки“, што значи дека ние денешните Македонци „немаме историско право“ на користење на овие „грчки“ имиња. Меѓутоа, наспроти ваквите тврдења, релевантните историски податоци говорат дека најголем опонент на овие грчки ставови се токму делата од античките грчки историчари! Токму во голем број вакви дела децидно се тврди дека античките Македонци не само што не биле никакви „Грци“ (Хелени), туку и дека во добар дел од својата историја тие биле непријателски расположени едни кон други, т.е. античките Грци со векови се наоѓале под македонско ропство. Секако, овде се и делата на голем број антички автори од не-грчко потекло кои го тврделе истото.

Во нашето истражување дојдовме до податоци според кои за етно-културната засебност на античките Македонци пишувале над педесет, пред сè, старогрчки и други антички историчари. Сите вакви сведоштва имаат голема тежина заради фактот што биле дадени од автори, од кои мнозина и сами живееле во близина на античките Македонци, па сосема добро знаеле каков народ се тие. Во овој текст ќе направиме осврт на делата на еден од нив, по име Павсанија.

Павсанија бил познат старогрчки географ, патеписец и историчар. Живеел во II век по Христа, во времето на римските императори Хадријан, Антоние Пиј и Марко Аврелиј. Негово најпознато дело е „Описот на Грција“, во кое дал детален преглед од прва рака (како сведок и патеписец) на голем број делови од територијата на која живееле античките Грци. Тој многу патувал и притоа ги посетил: Египет (каде ги видел пирамидите), Ерусалим, западниот брег на Мала Азија, Рим и други делови од Италија, а останало запишано дека престојувал и во Македонија каде го посетил гробот на митскиот пејач Орфеј.

Што се однесува до неговото дело „Описот на Грција“, тоа е напишано во десет книги. Овде ќе го разгледаме ова дело од аспект на темата што ја обработуваме, а тоа се античките сведоштва за засебноста на античките Македонци.

Ќе почнеме со глобалната содржина на „Описот на Грција“. Во десетте книги (според нивните наслови) е опфатен описот на следниве области: Атика (Атина), Коринт, Лаконија, Месенија, Елис, Ахаја, Аркадија, Боетија, Фокија и Локрис. Ова значи дека дури и ваквата содржина е сосема доволен аргумент против современата грчка историографија и пропаганда. Се поставува прашањето: ако Македонија во антиката била „грчка земја“, зошто тогаш Павсанија (како еден од најпознатите антички автори, кој згора на тоа и престојувал во Македонија), не ја спомнал како таква во своето капитално дело составено од описи на тогашните грчки земји? Но, тоа не е сè.

Во описите на делови од античката територија на Грците, тој (правејќи осврт на некои историски настани) повеќе десетици пати ги спомнува Македонија и Македонците. Притоа, на многу места сосема јасно ги издвојува Македонците како засебен народ во однос на Грците.

Опишувајќи ја Пиреја во Атина, Павсанија навел податок дека таму имало портрети од заслужни Атињани и богови. Меѓу нив имало и портрет на извесен Леостен, кој бил познат среде Грците заради тоа што успешно војувал против Македонците. Овде читаме:

„Овде се наоѓа портрет на Леостен и неговите синови, насликан од Аркесилај. Овој Леостен бил водач на Атињаните и на обединетите Грци, кои ги поразиле Македонците во Боетија, а потоа и кај Термопилите, потиснувајќи ги кон Ламија” (Paus. Desc. of Greece, 1, 1, 2).

Овој настан се случил во средината на III век пред Христа, кога Грците со променлив успех се обидуваале да се ослободат од македонското ропство. Овде гледаме дека толку јасно се издвоени Македонците и Грците, што не е потребен никаков коментар.

Павсанија го опишува навлегувањето на Келтите на Балканот во III век пред Христа. И во дел од овој опис, децидно ги издвојува Македонците и Грците како два одделни народа кои со векови војувале помеѓу себе и тоа речиси секогаш на штета на Грците. Овде читаме:

„Тоа било порано пред да се појави името ‘Галија’. Во минатото тие се нарекувале Келти, како меѓу себе, така и од другите. Нивната војска се свртела кон Јонското Море, ги окупирала Илирите и сите кои живееле до Македонија, вклучително и Македонците, и ја преминала Тесалија. А кога се доближиле до Термопилите, Грците ниту не се

помрднале за да го спречат навлегувањето на овие барбари, бидејќи (Грците) претходно биле неколку пати поразувани од Александар и Филип, Антипатер и Касандар, кој потоа целосно ги сокришил. Така ослабени нивните држави не чувствуваа никаков срам заради тоа што не презеле ништо за одбрана на својата земја. Но, Атињаните, иако биле најмногу исцрпени во однос на кои било други Грци, заради долгата македонска војна и кои главно постигнувале неуспеси во битките што ги воделе, и покрај сè, испратиле претходница кај Термопилите... Заземајќи го преминот од западната страна, тие се обиделе да ги спречат странците (Келтите) да навлезат во Грција“. (Pausanias, *Description of Greece*, 1, 4, 1 и 1, 4, 2).

Од овој извадок гледаме дека Павсанија јасно ги спомнува Атињаните како припадници на античките Грци, кои војувале против Македонците. За македонскиот крал Касандар (наследник на Александар Велики Македонски), кој владеел од 316 до 297 година пред Христа, дури пишува дека толку „*ги сокришил*“ Грците во војната против нив, што не биле способни да организираат никаква одбрана на својата земја против подоцнежното навлегување на Келтите.

Во истата (Прва) книга (6,3) Павсанија пишува за преземањето на мртвото тело на Александар Велики Македонски од страна на Птолемеј, кое било пренесено во Египет каде било (цитат): „*погребано во Мемфис според македонските ритуали*“.

Павсанија го опишува и крајот, т.е. самоубиството на Демостен. Заради својата анти-македонска политика, власта во Атина (која била марионетска и им служела на Македонците) го прогонила Демостен, но пред да биде уапсен и предаден на Македонците (конкретно на Антипатер) за да му судат, тој побегнал во Калаврија каде извршил самоубиство. Овде читаме:

„Демостен уште еднаш заминал за Калаврија, каде извршил самоубиство со отров. Тој бил единствениот Грк кој успеал да побегне од Архија, кој имал намера да го предаде на Антипатер и на Македонците. Архија бил Туриец, кој презел мерки да му ги предаде на Антипатер заради казнување на оние кои се спротивставувале на Македонците, уште пред Грците да бидат поразени во Тесалија... Таква награда добил Демостен за својата посветеност на Атина“. (Pausanias, *Description of Greece*, 1, 8, 3).

Нема потреба од коментар ниту на овој извадок од писанијата на Павсанија. Тој овде ја осудува поданичката политика на тогашна Атина,

која го прогонила својот најголем говорник само за да не ги иритира Македонците против себе.

Во Првата книга Павсанија ја пренесува и содржината на еден натпис во светилиштето посветено на божицата Атина итониска, кое се наоѓало недалеку од градот Атина.

Пред да ја разгледаме содржината на овој натпис, да кажеме накратко нешто околу причините за неговото настанување. Од 278 до 275 година пред Христа со Македонија владеел епирскиот (молосијанскиот) хегемон Пир. Во текот на борбите околу власта во Македонија, несигурната состојба ја искористил Пир, кој бил крал на Епир. Две години владеел со поголем дел од Македонија. Потоа неговата војска била избркана од македонската војска на Лизимах (кој пред тоа исто така владеел со дел од Македонија). Инаку, кралот Пир е познат по изразот „Пирова победа“ што настанал откако во една битка ги поразил Римјаните, но претрпел огромни загуби. Во битката против Македонците Пир успеал да заплени дел од нивното вооружување, како и дел од штитовите на Галите, кои се бореле како платеници во македонската војска. Дел од запленилите галски штитови биле подарени на светилиштето посветено на божицата Атина итониска, додека запленилите македонските штитови Пир ги подарил на светилиштето посветено на Зевс. Во итониското светилиште имало натпис во кој, меѓу другото, пишувало:

„Пир Молосијанецот ги остави овие штитови, заплени од силните Гали, како подарок на итониска Атина, така претходно ја уништи војската на Антигон (македонската војска, з.м.).

Оттогаш овие штитови се овде, но штитовите на Македонците тој ги посвети на додониски Зевс. И таму, исто така, има натпис кој гласи: Овие штитови порано ја покорија златната Азија и ги поробија Грците. А сега, без своите сопственици, лежат крај столбовите на храмот на Зевс како доказ за уништените самофалби на Македонија” (Pausanias, *Description of Greece*, 1, 13, 2).

Јасно е дека Грците во Пир (како Епирец од народот Молосјани) виделе свој сојузник, заради тоа што успешно се борел против Македонците, под чие ропство тие тогаш се наоѓале. Очигледно дека и тој ги сметал Грците за свои сојузници, штом ги подарил на нивните светилишта запленилите штитови од македонските војници и нивните сојузници. Во натписите од овие светилишта јасно е кажано дека тоа македонско вооружување (*штитови*) порано ги поробило Грците и ја уништило Азија, а сега, лежело беспомошно како доказ за поразот на Македонија.

Павсанија се навраќа и на состојбите во Атина и останатите грчки региони во времето пред и по владеењето на Филип и Александар Велики Македонски (IV век пред Христа). Познато е дека Грците биле окупирани од Филип по битката кај Херонеја, а по смртта на Александар кренале неуспешно востание за да се ослободат од македонското ропство. Во врска со овие настани Павсанија пишува:

*„Катастрофата кај Херонеја била почеток за несреќите на сите Грци, а посебно за оние кои биле поробени затоа што биле слепи за опасноста што доаѓала од Македонија. Најголемиот дел од нивните градови Филип ги освоил... Извесно време Атињаните останале пасивни, посебно за време на владеењето на Филип и на неговиот наследник Александар. Но, кога по смртта на Александар, Македонците го избрале Аридеј за свој крал, а низ целата империја се јавила недоверба кон Антипатер, Атињаните помислиле дека не смее да се дозволи Грција засекогаш да остане под власта на Македонците, заради што почнале војна повикувајќи ги и другите да им се придружат“ (Pausanias, *Description of Greece*, 1, 25, 3).*

Во втората книга Павсанија пишувал за настаните околу Ахајската лига (сегрчко политичко здружение). За односите во оваа лига и мешањето на Македонците во нејзините внатрешни работи, Павсанија вели:

*„Освен тоа, бидејќи сите Грци се плашеа од Македонците и од Антигон, кој беше старател на Филип, синот на Димитрија, тој ги наговори Сикијците, кои беа Дорци, да се придружат на Ахајската лига“ (Pausanias, *Description of Greece*, 2, 8, 4).*

Значи, Антигон си поставувал свои луѓе во грчката Ахајска лига, заради тоа што бил свесен дека Грците се плашат од него и од Македонците. Потенцираме дека овде Павсанија пишува за „Грците“ (како народ), а не одделно за Атињаните, Спартанците, Тебанците и другите нивни сонародници. Впрочем, такви се сите досегашни сведоштва што овде ги наведуваме.

Во четвртата книга, Павсанија пишувајќи за областа Месенија и за Грците што во неа живееле (Месенијците), оставил уште едно децидно сведоштво за разликите помеѓу Македонците и Грците. Имено, Месенијците имале недоразбирања со останатите Грци (што Впрочем било честа појава меѓу грчките градови-држави) и тие во еден период се сојузиле со Филип Втори Македонски. Но, кога тој требало да војува против останатите Грци во битката кај Херонеја, Месенијците одбиле да учествуваат на страна на македонската војска, со образложение дека не сакаат да војуваат против

своите сонародници. Ова навистина претставува силен доказ за тоа дека Грците во тоа време биле сосема свесни дека Македонците се сосема поинаков народ од нив.

Претходно Месенијците Грци биле нападнати од Спарта, а Атина одбила да им помогне. Во врска со ова Павсанија пишува:

„Конечно Месенијците склопија сојуз со Филип - синот на Аминта и Македонците. Заради тоа, како што велат тие, не учествувале во битката што Грците ја воделе кај Херонеја и одбиле и да се борат против Грците“ (Pausanias, *Description of Greece*, 4, 28, 2).

Но, подоцна Месенијците сепак се бореле против Македонците на страна на останатите Грци. Во продолжение Павсанија пишува:

„По смртта на Александар, кога Грците почнале втора војна против Македонците, Месенијците, као што веќе спомнав, учествувале во судирите на Атика“ (Pausanias, *Description of Greece*, 4, 28, 2).

И на овој цитат коментар не е потребен. Павсанија дава детали за нападот на Месенијците Грци на македонскиот гарнизон што се случил за време на ова грчко востание против македонската власт.

Во шестата книга Павсанија нуди доказ за тоа на колку високо ниво била македонската етничка свест среде античките Македонци. Да го проследиме и овој цитат:

„Во близина на Дамиск има статуа од некого, чие име не ми го кажаа, но тоа е Птолемеј синот на Лаг, кој ја приложил оваа статуа. Во натписот на неа Птолемеј себеси се нарекува Македонец, иако тогаш бил крал на Египет“ (Pausanias, *Description of Greece*, 6, 3, 1).

Павсанија во своите патеписи опишува и споменици на загинати Грци во борбите против Македонците. Во шестата книга го спомнува и името на македонскиот скулптор Лиз (Pausanias, *Description of Greece*, 6, 17, 1).

И во седмата книга Павсанија ја спомнува битката кај Херонеја помеѓу Македонците и Грците. Пишувајќи за Ахајците Грци, тој вели:

„Од оние војни што се воделе подоцна од страна на Грците организирани во конфедерација, Ахајците учествувале во битката кај Херонеја против Македонците предводени од Филип“ (Pausanias, *Description of Greece*, 7, 6, 5).

Следниот цитат доволно зборува за односот на Македонците кон Грците во нивните меѓусебни војни. Станува збор за востанието на Грците од Теба против Александар Велики Македонски, кое веќе го спомнавме.

Еве како ова го опишува Павсанија:

„Теба била толку уништена од Александар што кога, по неколку години, Касандар ги вратил во неа нејзините граѓани, тие биле толку слаби што не можеле сами да опстанат. Атињаните, пак,... никогаш не се опоравиле од војната со Македонците“ (Paus., Desc. of Gr. 7, 6, 9).

Павсанија јасно ги издвојува Македонците од Грците и на друго место во својата седма книга. Овде читаме:

„Кога Филип, синот на Димитрија, стана полнолетен, а Антигон бескрупулозно го презеде владеењето над Македонците, тоа внесе страв во срцата на Грците“ (Pausanias, Description of Greece, 7, 7, 5).

Павсанија пишува и за римската окупација на Македонија во која на Римјаните (иако со извесни колебања) им помогнале и Грците од Ахајската лига. Во седмата книга (8,1 и 8, 2) Павсанија пишува:

„За време на своето доаѓање Фламинијус (римски генерал) ја зазел Еретија, поразувајќи ги Македонците кои ја бранеа. Потоа настапил против Коринт каде што имало гарнизон на Филип, каде организирал негова опсада. Истовремено испратил писмо до Ахајците во кое ги наговарал да дојдат кај Коринт со војска доколку сакаат да бидат третирани како сојузници на Рим, а истовремено и да направат нешто добро за Грција.

Но, Ахајците силно го обвиниле Фламинин, исто како и Отилиј пред него, заради нивното дивјачко однесување кон античките грчки градови, кои со ништо не им наштетиле на Римјаните, туку само биле во служба на Македонците против своја волја. Тие исто така му одговориле дека Римјаните дошле за да завладеат со Ахајците и со остатокот на Грција, всушност, да ги заменат Филип (Петти, з.м.) и Македонците. На состанокот на лигата многу спротивставени ставови биле изнесени, но на крајот превладала проримската струја, по што Ахајците се придружиле на Фламинин во опсадата на Коринт“.

Значи, иако на Ахајците им било јасно дека македонското ропство ќе го заменат со римско, сепак на крајот се вклучиле во војната против Македонците што ја воделе Римјаните. Тоа доволно зборува за омразата кон Македонија од страна на тогашните Грци. Тие овде му забележале на Рим заради лошото однесување кон оние грчки градови кои им дале отпор заради тоа што со нив раководеле Македонци, т.е. во нив имало македонски гарнизони.

Во продолжение Павсанија пишува за поразот на Филип Петти од страна на Римјаните и последиците што од него произлегле:

„Филип бил толку убедливо поразен што како последица на тоа загубил голем дел од својата војска и се согласил пред Римјаните да ги напушти сите градови во Грција што претходно ги освоил и принудил да му се потчинат“ (Pausanias, Description of Greece, 7, 8, 7).

Во продолжение Павсанија (7, 8, 8 и 7, 8, 9) пишува:

„Историјата на Македонија, моќта што ја доби за време на Филип (Втори), синот на Аминта и нејзиниот пад во времето на подоцнежниот Филип (Петти) биле претскажани од инспиративната Сибила. Ова е нејзиното пророштво:

‘Вие Македонци што се гордеевте со вашите кралеви Аргеади. За вас владеењето на Филип ќе биде подеднакво добро и лошо. Првиот ќе ве направи владетели над градови и народи. Помладиот ќе ја загуби вашата чест, откако ќе биде поразен од луѓето од запад и исток’“.

Павсанија не дава податоци од каде му е текстот на ова пророштво за Македонија и кога за прв пат истото било запишано.

Пишувајќи за односот на Филип Втори Македонски кон Грците и за нивните меѓусебни предавства, Павсанија пишува:

„За време на владеењето на Филип, синот на Аминта, Спарта бил единствениот грчки град што не се предал. Останатите градови во Грција повеќе настрадале заради предавства отколку порано од чума“ (Pausanias, Description of Greece, 7, 10, 3).

Во продолжение Павсанија пишува за суровоста што Римјаните (како нови окупатори) ја покажале кон Грците. Сите оние Грци, кои во Македонско-римската војна биле обвинети дека му помагаат на македонскиот крал Персеј, биле испратени на суд во Рим. Павсанија (7,10,10) пишува дека никој претходно не се однесувал така кон Грците:

„Римјаните... ги испратија на суд во Рим сите оние кои Каликрат ги обвинил дека му помагале на Персеј. Никогаш порано Грците не биле така третираны, дури ни од најмоќните Македонци како што биле Филип, синот на Аминта и Александар, кои исто така ги испраќале во Македонија оние Грци кои им се спротивставувале, но им дозволувале да го изнесат својот случај пред Амфиктион“.

Павсанија (7,15,6) ги спомнува овие два одделни народа и кога пишува за Грците од Аркадија, кои побегнале пред битката кај Херонеја водена помеѓу Македонците и Грците:

„Аркадијците... дезертирале од редовите на Грците кои се бореле кај Херонеја против Македонците предводени од Филип“.

И ова старогрчко сведоштво претставува удар против денешната грчка пропаганда, која се обидува да ги претстави Македонците како „Грци“.

Во осмата книга (7,4) Павсанија пишува за односот на Филип Втори Македонски кон Аркадијците пред битката кај Херонеја:

„Филип дошол во Аркадија за да ги привлече Аркадијците на своја страна и да ги оддели од останатите припадници на грчкиот народ“.

Во Деветтата книга (29,3) Павсанија пишува дека музите всушност биле македонски божества, востановени од Македонецот Пиер:

„Пиер Македонецот, според чие име е наречена планината во Македонија, дошол во Теспија и ги востановил деветте музи, на кои им ги ставил денешните имиња“ (Повеќе детали околу тоа кои божества во антиката, кои денес неправедно се третирали како „грчки“, всушност биле македонски или биле создадени од други не-грчки народи, презентираме во книгата *„Античко-македонското наследство во денешната македонска нација - прв дел фолклорни елементи“*).

Кога сме кај оваа тема, ќе го спомнеме и гробот на митскиот пејач Орфеј за кој Павсанија напишал дека се наоѓал во Македонија:

„Македонците кои живеат во областа под планината Пиерија и градот Диум велат дека токму овде Орфеј го завршил својот живот од рацете на жени. Одејќи од Диум по патот кон планината, на околу дваесет стадиуми, се доаѓа до столб со камена урна во која, според луѓето кои таму живеат, се наоѓаат коските на Орфеј“ (9, 30, 7).

Во продолжение Павсанија пренесува необични и мистериозни случки што му ги раскажале луѓето таму, поврзани со гробот на Орфеј.

Давајќи опис на Херонеја (9, 40, 7) Павсанија вели дека таму сретнал два споменика подигнати од Римјаните во чест на нивните победи. Но, немало споменик од Македонците, иако тие таму однеле победа над Грците. Ова Павсанија го објаснува со зборовите:

„Филип, синот на Аминта, не подигнал споменик во чест на победата, ниту овде ниту за која било друга негова победа извојувана“

над Грци или над не-Грци, бидејќи Македонците немале обичај да подигаат споменици на победата”.

Следново сведоштво од Павсанија е можеби најдиректното во кое Македонците се детерминирани како не-грчки народ. Тој овде јасно ги нарекува Македонците „не-Грци“. Пишувајќи за обичајот Македонците да не подигаат трофеи за своите победи, Павсанија (9, 40, 8-9) вели:

„Македонците велат дека Каран (првиот македонски крал) го поразил во битка Кисеј, кој бил водач на соседната земја. Во чест на оваа победа Каран подинал трофеј според обичајот на Аргеадите (неговата династија), но се вели дека споменикот бил турнат од еден лав од планината Олимп, кој потоа исчезнал. Тогаш Каран сфатил дека ќе згреши ако дозволи да се изложи на постојана омраза од страна на не-Грците кои живеат таму, па затоа, како што велат, било прифатено правило, ниту еден крал на Македонија, било тоа да е Каран или некој од неговите наследници, да не подигнува трофеи”.

Јасно е дека Каран владеел со Македонците, кои овде се наречени „не-Грци“. Во Десетата книга (7,8) Павсанија повторно го потенцира македонското етничко потекло на Птолемеите:

„Кралевите на Египет сакале да бидат нарекувани Македонци, затоа што и навистина беа такви”.

Павсанија ги спомнал и имињата на грчките племиња кои припаѓале на Амфиктионскиот совет, кој исто така бил сгрчка организација. Тие биле: Јонци, Долопи, Тесалијци, Енијци, Магнети, Малеанци, Фтиоти, Дорци, Фокијанци, Локријанци (“British documents of foreign affairs”, Part I, Series F, Europe 1848 - 1914, Vol. 14 “Greece, 1847 - 1914”, University publications of America).

И овде не само што не се спомнати Македонците, туку не се спомнати ниту Епирците како „грчки народ“.

Да заклучиме дека пишувањата на старогрчкиот автор Павсанија се уште едно силно оружје против современата грчка пропаганда.